

MONOGRAFIJA

PO POTEH KOROŠKE KULTURNE DEDIŠČINE

OBČINE PREVALJE IN MESTNE OBČINE PLIBERK

MONOGRAPHIE

AUF DEN WEGEN DES KÄRNTNER KULTURERBES

IN DER GEMEINDE PREVALJE UND DER STADTGEMEINDE
BLEIBURG

Projekt sofinancira Evropska unija |
Das Projekt wird von der Europäischen Union kofinanziert

Občina Prevalje
Gemeinde Prevalje

Stadtgemeinde Bleiburg
Mestna občina Pliberk

MONOGRAFIJA

**PO POTEH
KOROŠKE KULTURNE DEDIŠČINE
OBČINE PREVALJE IN MESTNE OBČINE PLIBERK**

MONOGRAPHIE

**AUF DEN WEGEN DES KÄRNTNER
KULTURERBES**

IN DER GEMEINDE PREVALJE UND DER STADTGEMEINDE
BLEIBURG

Zahvala

Občina Prevalje in Mestna občina Pliberk se zahvalujeta vsem sodelavcem za sodelovanje pri izvedbi projekta, med drugimi mag. Evi Verhnjak-Pikalo, mag. Gerald Hartmannu, Arthurju Ottowitzu, Gerhardu Pikalu, Slovenskemu narodopisnemu inštitutu Urban Jarnik v Celovcu, Mariji Suhodolčan Dolenc in dr. Ristu Stojanoviču.

Zahvaljujemo se sestavljalcem popisnih listov kulturne dediščine, ki so bili osnova za oblikovanje povzetkov: Margareti Jukič, mag. Martini Piko-Rustia, Milanu Piku, Hedviki Gorenšek, Anki Plevnik, Darki Küzma, Francu Vauhu, Marjeti Smolak.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.4 Prevalje)(082)
930.85(436.512 Pliberk)(082)

PO poteh koroške kulturne dediščine Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk : monografija = Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes in der Gemeinde Prevalje und der Stadtgemeinde Bleiburg : Monographie / [besedila Karla Oder ... [et al.] ; fotografije Tomo Jeseničnik ... [et al.] ; prevod Mirko Kert, Martina Piko-Rustia]. – Prevalje : Občina, 2006. – (Projekt Po poteh koroške kulturne dediščine = Projekt Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes)

ISBN–10 961–238–795–8

ISBN–13 978–961–238–795–2
1. Vzp. stv. nasl. 2. Oder, Karla
229104640

DDV je obračunan z nižjo stopnjo (8,5%) v skladu s 6 točko 25 člena zakona o DDV!

MONOGRAFIJA

PO POTEH
KOROŠKE KULTURNE DEDIŠČINE
OBČINE PREVALJE IN MESTNE OBČINE PLIBERK

MONOGRAPHIE

AUF DEN WEGEN DES KÄRNTNER
KULTURERBES

IN DER GEMEINDE PREVALJE UND DER STADTGEMEINDE
BLEIBURG

PREVALJE, PLIBERK | BLEIBURG 2006

Projekt | Projekt: Po poteh koroške kulturne dediščine | Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes
Program | Programm: Phare čezmejno sodelovanje Slovenija-Avstrija, Sklad za male projekte 2003

Izdajatelj | Herausgeber

Za izdajatelja | Für den Herausgeber
Vodja projekta | Projektleiter
Kordinator | Koordination
Strokovni vodja | Wissenschaftliche Leitung
Uredniški odbor | Redaktion

Občina Prevalje

dr. Matic Tasič, župan Občine Prevalje
Stanko Kumprej, tajnik Občine Prevalje
Tanja Fučec Srnc
mag. Karla Oder
mag. Karla Oder
Margareta Jukič
Hedvika Gorenšek
mag. Martina Piko-Rustia
Milan Piko

Besedila | Texte

mag. Karla Oder
Margareta Jukič
mag. Simona Javornik
Hedvika Gorenšek
Saša Djura Jelenko
mag. Martina Piko-Rustia
Breda Vilhar

Fotografije | Fotos

Tomo Jeseničnik
Christine Rühl, Stadtgemeinde Bleiburg | Mestna občina Pliberk
Bojan Salaj, Narodna galerija Ljubljana
Univerzitetna knjižnica Maribor
Uroš Grabner
Primož Podjavoršek
Milan Piko
Klemen Gorenšek
Dušan Jukič
Luka Sešelj
Žiga Senekovič
Igor Senekovič
Franc Piko
Franc Vauh
Jan Kuzma
Aleksander Očepek
Arhiv Kulturnega društva Mohorjan
Arhiv projektnih partnerjev | Archive der Projektpartner:

Projektni partnerji | Projektpartner:

Mestna občina Pliberk | Stadtgemeinde Bleiburg
Društvo Kulturi dom Pliberk | Bleiburg
Koroški pokrajinski muzej, Enota Ravne na Koroškem
Kulturno društvo Prevalje
Kulturno društvo Leše
Turistično društvo Šentanel
Kulturno društvo Šentanel
Turistično društvo Poljana

Prevod | Übersetzung

Mirko Kert
mag. Martina Piko-Rustia

Lektorji | Lektoren

Margareta Jukič
Marija Suhodolčan Dolenc
Mirko Osojnik

Oblikovanje | Gestaltung Produkcija | Produktion

Uroš Grabner
Crashgroup, oglaševalska agencija

Naklada | Auflage

600 izvodov | Exemplare

Leto | Jahr

2006

Ta dokument je bil pripravljen ob finančni pomoči Evropske unije.
Za vsebino tega dokumenta je izključno odgovorna Občina Prevalje
in zanjo v nobenem primeru ne velja, da odraža stališče Evropske unije.

POPOTNICA NA POTI KULTURNE DEDIŠČINE KOROŠKE |
WEGBEGLEITER DES KÄRNTNER KULTURERBES

UVODNIK ŽUPANA MESTNE OBČINE PLIBERK |
ZUM GELEIT

PO POTEH KOROŠKE KULTURNE DEDIŠČINE

ARHEOLOŠKA POT

OD KRAJA DO KRAJA, OD MESTA DO MESTA

OD GRADU DO VASI

OD CERKVE DO CERKVE, OD KAPELE DO KAPE

LESAKRALE DENKMÄLER IN BLEIBURG |
SAKRALNI SPOMENIKI V PLIBERKU

SKOZI STOLETJA

OD SPOMENIKA DO SPOMENIKA

OD KMETIJE DO KMETIJE, OD ŠEGE DO ŠEGE

VOLKSKUNDLICHES ERBE IN DER STADTGEMEINDE BLEIBURG |
ETNOLOŠKA DEDIŠČINA V MESTNI OBČINI PLIBERK

PO CESTI IN ŽELEZNICI ČEZ MOSTOVE

POPOTNICA NA POTI KULTURNE DEDIŠČINE KOROŠKE

Nekoč je bilo jezero, zdaj sta Peca in Uršlja gora, stalnici med Podjuno in Mežiško dolino. Pred dva tisoč leti nas je povezovala rimska cesta, sredi 19. stoletja nas je povezovala železniška proga, pozneje so nas povezovali številni dogodki in projekti. Povezovanj in sodelovanj je bilo veliko, opaznega in manj opaznega. Iz generacije v generacijo tako ustvarjamo nove čezmejne mostove na gospodarskem, političnem in kulturnem področju.

Vesel sem, da so se kulturna društva Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk povezala v skupni projekt Po poteh koroške kulturne dediščine. V izredno kratkem času so se uspeli dogovoriti, uskladiti, zbrati, popisati in predstaviti bogato kulturno dediščino. Na tak obseg na začetku ni bilo mogoče misliti. Pa vendar se je to uresničilo.

Delovna zagnanost vseh projektnih partnerjev, kulturnih in turističnih društev na naši strani, strokovnost Koroškega pokrajinskega muzeja, Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik – kot tudi Mestne Občine Pliberk, društva Kulturni dom Pliberk in ostalih društev je uresničila nastanek zelo kvalitetnega čezmejnega strokovnega in promocijskega gradiva, ki zarisuje vizijo razvoja kulturnega turizma z izdelano marketinško promocijo. To je projekt živega sosedstva, projekt resničnega vsebinskega sodelovanja.

Pred vami je monografija Po poteh koroške kulturne dediščine Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk z najbolj prepoznavnimi pripovedkami območja v zbirki Nekoč je bilo jezero | Stori je naše davnine. Predstavljen in izpostavljen je razvoj kulturne dediščine na

obmejnem območju Koroške v Republiki Avstriji in Republiki Sloveniji. Izdelan je popis najpomembnejše kulturne dediščine, ki je podlaga za monografijo Po poteh koroške kulturne dediščine Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk, v kateri so izpostavljeni ohranjeni kulturni biseri. Del tega smo predstavili tudi v slikovno pestri fotomonografiji Po poteh koroške kulturne dediščine Občine Prevalje in Mestne občine Pliberk. Tako je zajeta turistična raznolikost strnjena še v

dokumentarnem filmu in čezmejnem zemljevidu, ki bo poleg zloženk in razglednic ter spletne predstavitve obarval kulturno-turistično ponudbo območja.

Predstavljeno je bogastvo kulturne krajine, ki nas je povezovala včeraj, nas bogati danes in povezuje našo skupno prihodnost. Številne skrite lepote, večini pogosto neznane, so tokrat ponovno odkrite, druge ponovno predstavljene. Vse to krepi in utrjuje našo in vašo samozavest. Rezultati takega projekta kot je ta, so gotovo – most med sosedmi, spoznavanje okolij, spoštovanje in sprejemanje drugačnih razmišljanj. V tem je naša prihodnost in prepričan sem, da bo tako uspešnih sodelovanj na tem področju še več.

Peca je naša in vaša, očak, ki daje zavetje, utrip, razpoloženje, prisostvuje tisočletni zgodovini rasti in povezovanj narodov na obeh straneh.

Iskreno se zahvaljujem vsem sodelujočim v projektu za opravljeno izjemno delo.

Župan Občine Prevalje
Dr. Matic Tasič

WEGBEGLEITER DES KÄRNTNER KULTURERBES

Einst war es ein See, heute sind es die Petzen (Peca) und Uršlja gora (Ursula Berg), Fixpunkte zwischen dem Jauntal/Podjuna und Mežiška dolina (Mießtal). Vor 2 000 Jahren verband uns die Römerstraße, Mitte des 19. Jahrhunderts verband uns die Eisenbahnstrecke, später verbanden uns zahlreiche Ereignisse und Projekte. Es gab viele Verbindungen und verschiedentliches Zusammenarbeiten, manchmal stärker und manches weniger deutlich wahrgenommen. Von Generation zu Generation bauen wir neue grenzüberschreitende Brücken im wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Leben. Es freut mich, dass sich die Kulturvereine der Gemeinde Prevalje und der Stadtgemeinde Bleiburg/Pliberk für das gemeinsame Projekt "Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes | Po poteh koroške kulturne dediščine" entschieden haben. In außergewöhnlich kurzer Zeit gelangen gemeinsame Besprechungen, Abstimmungen, das Sammeln schriftlicher Aufzeichnungen zur gemeinsamen Präsentation unseres reichen Kulturerbes. An diesen Umfang konnten wir anfangs kaum glauben. Und doch wurde es Wirklichkeit.

Der Arbeitseifer aller Projektpartner, der Kultur- und Tourismusvereine auf unserer Seite, die Sachkompetenz des "Koroški pokrajinski muzej" (Kärntner Regionalmuseum), des "Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik" (Slowenisches Volkskundeeinstitut Urban Jarnik) als auch die Mitarbeit der Stadtgemeinde Bleiburg/Pliberk und des Vereines Kulturni dom Pliberk/Bleiburg verwirklichten das Entstehen eines sehr qualitativen grenzüberschreitenden fachlichen Promotionsmaterials, das sowohl die Vision der Entwicklung eines Kulturtourismus als auch eine entsprechende Marketingstrategie erarbeitet hat. Das ist ein Projekt lebendiger Nachbarschaft, ein Projekt wirklicher inhaltlicher Zusammenarbeit.

Neben der Monographie "Po poteh koroške kulturne dediščine | Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes" der Gemeinde Prevalje und der Stadtgemeinde Bleiburg/Pliberk bietet die Sammlung "Nekoč je bilo

jezero – Storijske naše davnine" (Es war einmal ein See – Geschichten aus unserer Vorzeit) die bekanntesten Sagen dieser Region. Weiters ist hier die Entwicklung des Kulturerbes im Grenzbereich Kärntens in der Republik Österreich und der Republik Slowenien verdeutlicht. Ausgearbeitet darin ist auch die Beschreibung des bedeutendsten Kulturerbes, gleichsam die Basis der Monographie, worin auch noch erhaltene wahre Kulturperlen auftauchen. Einen Teil davon konnten wir auch in der bunten Fotomonographie unterbringen. Die Broschüre umfasst die touristische Vielfalt, gerafft dargestellt im Dokumentarfilm und in einer grenzübergreifenden Landkarte, was neben den Foldern und Ansichtskarten sowie der Präsentation im Internet ein buntes kulturtouristisches Angebot darstellt.

Das Buch präsentiert jenen kulturellen Reichtum der Gegend, der uns einst verband, uns heute bereichert und uns eine gemeinsame Zukunft verspricht. Zahlreiche verborgene Schönheiten, von den meisten oft gar nicht wahrgenommen, wurden diesmal aufs Neue entdeckt, andere neuerlich vorgestellt. All das stärkt und vertieft unser und euer Selbstbewusstsein. Solche Projekte führen zu Brücken zwischen Nachbarn, zum besseren Kennenlernen unserer Gegenden, zu mehr gegenseitiger Achtung und zu mehr Verständnis auch für andere Sichtweisen. Darin liegt unsere Zukunft und ich glaube fest daran, dass es auf diesem Gebiet noch weitere so erfolgreiche Projekte der Zusammenarbeit geben wird.

Die Petzen/Peca ist unser und Euer Berg, ein Urahn, der Geborgenheit bietet, Impulse gibt, Stimmungen erzeugt und der im Lauf der tausendjährigen Geschichte dem Wachsen und den Beziehungen der Menschen auf beiden Seiten beiwohnt.

Aufrichtig danke ich allen beim Projekt Mitarbeitenden für die großartig ausgeführte Arbeit.

UVODNIK ŽUPANA MESTNE OBČINE PLIBERK | ZUM GELEIT

Die Stadtgemeinde Bleiburg kooperiert mit den Nachbargemeinden in Slowenien bereits seit Jahrzehnten erfolgreich in den Bereichen Sport, Kultur und Wirtschaft.

Von Bleiburg ging auch die Initiative aus, dass es zur Gründung der *"Arbeitsgemeinschaft Petzenland | Dežela pod Peco"* im Jahre 2004 gekommen ist.

Seit dem Beitritt von Slowenien zur Europäischen Union ist die Zusammenarbeit noch intensiver geworden.

Der Bleiburger Wiesenmarkt ist nur ein Beispiel der positiven Entwicklung des Alpe-Adria-Gedankens.

Wir sind stolz, dass uns die Gemeinde Prevalje als strategischen Partner für das EU-Projekt *Po poteh koroške kulturne dediščine | Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes* ausgewählt hat und somit die gemeinsame Vergangenheit unserer beiden Gemeinden erstmals in mehreren Publikationen, einem Film und im Internet dokumentiert wird.

Mit dieser Arbeit wird garantiert, dass auch unseren Nachkommen das gemeinsame Kulturerbe vor Augen geführt wird.

Auf diesem Wege möchte ich mich recht herzlich bei allen, die zum Gelingen dieses Projektes beigetragen haben, bedanken.

All jenen, die diese Publikationen in Händen halten, wünsche ich spannendes Lesevergnügen.

Mestna občina Pliberk s sosednjimi slovenskimi občinami že desetletja uspešno sodeluje na športnem, kulturnem in gospodarskem področju. Pliberk je bil tudi pobudnik za ustanovitev *"Delovne skupnosti Dežela pod Peco – Petzenland"* leta 2004. Po vstopu Slovenije v Evropsko unijo se je sodelovanje še okrepilo. Pliberški jormak je le eden od primerov pozitivnega razvoja ideje Alpe-Adrija.

Ponosni smo, da nas je Občina Prevalje izbrala za strateškega partnerja pri evropskem projektu *Po poteh koroške kulturne dediščine | Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes*, v okviru katerega bo skupna preteklost obeh občin prvič dokumentirana v publikacijah, na filmu ter na medmrežju.

S tem delom bomo zagotovili, da bodo tudi naši potomci seznanjeni z našo skupno kulturno dediščino.

Po tej poti bi se rad zahvalil vsem, ki so pripomogli k uresničitvi projekta.

Vsem, ki boste brali to knjigo, želim mnogo užitka.

Stefan Visotschnig
Župan Mestne občine Pliberk
Der Bürgermeister der Stadtgemeinde Bleiburg
Stefan Visotschnig

Mag. Karla Oder

Po poteh koroške kulturne dediščine

V prostoru med Peco in Uršljo goro obmejni občini Prevalje in Pliberk uresničujeta skupni projekt Po poteh koroške kulturne dediščine, s katerim skozi spoznavanje bogate in izjemne kulturne dediščine, nastale v različnih zgodovinskih obdobjih, povezujeja prebivalce s te in one strani državne meje. Prostor – gore, hribi, reke in doline – je stalnica, ki so mu zaradi družbenih in političnih interesov ljudi spreminjali upravne in politične meje. Po prvi svetovni vojni, z nastankom državne meje, so Mežiško dolino, kjer leži občina Prevalje in Podjuno z mestno občino Pliberk, razdelili med dve državi; po drugi svetovni vojni sta tu obstajala dva različna politična sistema. Z osamosvojitvijo Republike Slovenije in z njeno vključitvijo v Evropsko unijo se ukinja ostra ločnica v prostoru in med ljudmi, ki so sicer vedno razvijali poti sodelovanja, zdaj pa postajajo želje po povezovanju in medsebojnem razumevanju vse bolj realnost.

Projekt *Po poteh koroške kulturne dediščine* je ambiciozno zastavljen, tako da bodo kulturni spomeniki in kulturna dediščina predstavljeni v knjižnih izdajah, filmu in z različnim promocijskim gradivom, vse z namenom privabiti in nagovoriti obiskovalce, da spoznajo priče ustvarjalnosti, razvoja in življenja med Peco in Uršljo goro. V pričujoči monografiji je kulturna dediščina z izpostavljenimi kulturnimi spomeniki razvrščena v več vsebinskih sklopov, opredeljenih na podlagi kriterijev posameznih strok, ki se primarno ukvarjajo z določeno vrsto kulturne dediščine. Prvi razdelek knjige *Arheološka pot* je namenjen pregledu ohranjenih najzgodnejših materialnih dokazov o življenju med Virunumom in Celejo. V razdelku *Od kraja do kraja, od mesta do mesta* sledi predstavitev naselij z mestoma Pliberk in Prevalje. Pod naslovom *Od gradu do vasi* spoznamo dva najvidnejša ohranjena spomenika srednjeveške in poznosrednjeveške arhitekture, pliberški grad in Ahacovo hišo na Prevaljah. Temu sledi *Od cerkve do cerkve, od kapele do kapele* predstavitev sakralne dediščine, številnih cerkva z izjemno arhitekturo in likovno zanimivo ter dragoceno notranjo opremo. Številna znamenja, kapele in križi

kažejo na njihovo razširjenost in odpirajo vpogled v duhovno življenje ljudi, ki so tovrstna znamenja postavili z določenim namenom. V razdelku *Skozi stoletja* je zajeta zgodovinska dediščina, med katero imajo pomembno mesto spominska obeležja žrtvam vojnega nasilja v 20. stoletju, pogosto zasnovana tako, da so postavljena v urbani prostor, kar je tudi značilnost novodobne kiparske umetnosti. Predstavitev umetniških kiparskih del postavljenih v javni prostor je v monografiji najti pod naslovom *Od Treh grofičen do Vodnjaka*. V razdelku *Od kmetije do kmetije* je pozornost namenjena etnološki dediščini s poudarkom na ohranjeni kmečki arhitekturi, kjer je zob časa zaradi različnih okoliščin najdlje prizanašal kaščam. Nemogoče se je bilo izogniti najpomembnejšim šegam in navadam, ki so kot nematerialna kulturna dediščina dobile mesto prav v tem vsebinskem sklopu. *Po cesti in železnici čez mostove* je zadnji razdelek, v katerem je predstavljena tehniška dediščina in z njo industrijski ter gospodarski razvoj občin Prevalje in Pliberk. Prav industrija je v zadnjih stoletjih vnesla pomembne in ključne spremembe tako v prostor kot v življenje ljudi.

Pričujoča monografija ni samo izbor izjemnih in najimenoitnejših kulturnih spomenikov, temveč predstavlja bogato ohranjeno kulturno dediščino, ki pogosto ni ustrezno in ne primerno varovana, še manj pa raziskana in ustrezno promovirana. Tudi pričujoče delo je le korak na tej poti, saj delo ni poglobljena znanstvena raziskava. Monografija je zasnovana tako, da vsak vsebinski sklop obsega splošen zgodovinski oris razvoja vezanega na določeno vrsto kulturne dediščine, sledi predstavitev kulturnih spomenikov in dediščine, pri nekaterih tudi z zapisom anekdot ali pripovedi, kar naredi branje zanimivejše.

Pri obsežnem, zahtevnem in časovno omejenem projektu so sodelovali številni posamezniki z obeh strani meje, člani kulturnih društev Prevalje, Leše, Šentanel, Turističnih društev Šentanel in Prevalje ter Kulturnega doma Pliberk, ki so na terenu evidentirali kulturno dediščino, zbirali podatke in informacije. Tako ima projekt pomembno vlogo pri

spoznavanju kulturne dediščine ter pri ozaveščanju in oblikovanju pozitivnega odnosa do nje, kar naj bi se v prihodnje odrazilo tudi v skrbi lastnikov za njeno ohranitev in urejeno podobo.

Na poti do končnega cilja projekta s tremi zanimivimi publikacijami: *Nekoč je bilo jezero*, *Storije naše davnine*, zbirka pripovedk, fotomonografija najimenoitnejših kulturnih spomenikov in monografija *Po poteh koroške kulturne dediščine*, so sodelovali strokovni delavci Koroškega pokrajinskega muzeja z Raven na Koroškem in Slovenj Gradca ter Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. Kot avtorji uvodnih besedil so skušali kulturne spomenike in kulturno dediščino umestiti v širši družbeni in zgodovinski kontekst.

Tako pričujoča monografija ni samo izbor izjemnih in najimenoitnejših spomenikov kulturne dediščine občine Prevalje in mestne občine Pliberk, temveč predstavlja razširjenost in ohranjenost dediščine ter oriše zgodovinski razvoj in politično, družbeno in gospodarsko življenje na Koroškem. Kratek, a zgoščen pregled daje bralcu potreben vpogled v razumevanje razvoja omenjenega področja.

Pri delu so se pokazale določene pomanjkljivosti, ki pravzaprav narekujejo oziroma zarisujejo možnosti nadaljnjega skupnega strokovnega dela strokovnih inštitucij z obeh strani meje. Ni nepomembno, da je državna meja močno zaznamovala tudi strokovno literaturo, saj se ta pogosto prostorsko omejuje na posamezno državo. Rezultati raziskovanja in varovanja kulturne dediščine pa so odvisni tudi od pravno formalne urejenosti posameznih področij v Republiki Sloveniji in Republiki Avstriji, ki sta doslej namenile dediščini, njenemu dokumentiranju, raziskovanju in ohranitvi različno pozornost.

Na območju občine Prevalje je še skoraj povsem neraziskana arheološko zanimiva poštna postojanka Zagrad, na območju občine Pliberk so arheološke najdbe številčnejše. Največ pozornosti z obeh strani meje je bila doslej deležna sakralna dediščina, predvsem cerkve, ki so relativno dobro ohranjene in tudi dobro strokovno predstavljene,

drugače je z znamenji, kapelami in križi. Dobro ohranjene so tudi javne plastike, skulpture iz različnih materialov, večina narejena po drugi svetovni vojni. Zgodovinska dediščina je v smislu interpretacije ena najbolj občutljivih na obmejnem območju, saj so se prav tu, še zlasti v 20. stoletju, križali nacionalni interesi in izražala nasprotja. Največ sprememb pa je doživela etnološka dediščina, v tem konkretnem primeru predvsem stavbna dediščina domačij, kjer se je tradicionalna arhitektura umaknila sodobnim novogradnjam; spremembe in novosti so nastale tudi v posameznih šegah in navadah na podeželju in v mestu. Tudi za premično etnološko dediščino nimamo, razen v Koroškem muzeju na Ravnah na Koroškem in v nekaterih zasebnih zbirkah, nobene pregledne razstave. Podobno lahko ugotovimo tudi za industrijsko oziroma tehniško dediščino, ki šele v zadnjih letih pridobiva na pomenu. Razvoj industrije in urbanizacija prostora sta spremenila podobo vasi, še zlasti v občini Prevalje, kjer so se v povsem kmečkem okolju razvila delavska naselja. Ohranjena stavbna dediščina je zato pomemben

pričevalec gospodarskega razvoja.

Sistematično urejene podobe kulturnih spomenikov, njihovih zanimivih in izjemnih detajlov vabijo bralce, da se odpravijo na pot in jih поблиže spoznajo. Med njimi so redki pomniki življenja od antike do srednjega veka, obdobja, v katerem so zametki današnjih naselij, trgov in mest v Mežiški dolini ter Podjuni. Središče sosednje mestne občine je Pliberk, z več stoletno mestno tradicijo, Prevaljam pa so status mesta dodelili nedavno. Med ohranjeno arhitekturo iz srednjega veka izstopa grad Pliberk, ki je tako kot številne cerkve, skozi stoletja doživel spremembe v zunanji podobi in pri notranji ureditvi. Posamezne ohranjene stavbe in njihove skrite lepote drobnih detajlov opozarjajo na dejavnost v hiši in na pomembne posameznike, ki so vidno sooblikovali življenje v prostoru med Peco in Uršljo goro. Posamezne dogodke v zgodovini obeh občin so obeležili s spominskimi ploščami in umetniškimi skulpturami, katerim so se pridružile še skulpture sodobnih umetnikov, postavljene v urbani prostor. Neurbani pokrajini dajejo svojevrstno podobo

številna znamenja in križi, tako kot so jeziku dale pečat ohranjene jezikovne dragocenosti Mežiške doline iz slovenskih zapisov v matičnih knjigah in Leškem rokopisu. V predstavitvi imata mesto tudi ohranjena izjemna kmečka arhitektura in tehniški spomeniki, slednji nastali v zadnjih dveh stoletjih. Med njimi so mostovi, ki povezujejo, odpirajo druge poti in omogočajo nove vezi tudi za ohranjanje zgodovinskih sledi.

Poudarek je na izjemnih spomenikih, bogastvo kulturne dediščine pa je predstavljeno z množičnostjo dediščine. Posebno izstopajo ohranjeni križi, kapele in znamenja ter spomeniki in spominske plošče žrtvam vojnega nasilja. Znamenja, križe in kapele so posamezniki postavili iz različnih vzgibov, nemalokrat iz zaobljube.

Monografija nudi bralcu možnosti individualnega oblikovanja različnih poti za spoznavanje kulturne dediščine Koroške, med Uršljo in Peco, med Pliberkom in Prevaljami, zato upam in želim, da bo knjiga našla mesto pri bralcih in obiskovalcih, ki pri spoznavanju dežele želijo vedeti še več.

Mag. Karla Oder

Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes

Auf dem Gebiet zwischen der Petzen/Peca und dem Berg Uršlja gora in Slowenien führten die Grenzgemeinden Prevalje und Bleiburg/Pliberk das gemeinsame Projekt *Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes* | *Po poteh koroške kulturne dediščine* durch. Das Projektziel war, die Bewohner dies- und jenseits der Staatsgrenze durch das Kennenlernen des reichen und hervorragenden Kulturerbes, das in verschiedenen geschichtlichen Epochen entstanden ist, zu verbinden. Das Gebiet – Berge, Hügel, Flüsse und Täler – bildet eine Konstante, im Gebiet jedoch wurden durch gesellschaftliche und politische Interessen der

Bevölkerung politische Grenzen und die Verwaltungseinheiten mehrmals verändert. Nach dem Ersten Weltkrieg wurden das Mießtal – Mežiška dolina – und das Jauntal/ Podjuna samt der Stadtgemeinde Bleiburg durch die neue Staatsgrenze in zwei Staaten geteilt, die Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg beeinflussten zudem zwei grundsätzlich verschiedene politische Systeme. Mit der Selbstständigkeit Sloweniens und dem Beitritt Sloweniens zur Europäischen Union wurde die starke Trennungslinie sowohl im geografischen Raum als auch unter den Menschen aufgegeben. Die Menschen dieses Gebietes hatten schon in der

Vergangenheit Wege einer guten Zusammenarbeit gefunden, jetzt werden die Wünsche nach konstruktiver Zusammenarbeit und dem Verstehen untereinander zunehmend Wirklichkeit. Das Projekt *Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes* | *Po poteh koroške kulturne dediščine* ist ambitiös angesetzt: die Kulturdenkmäler werden in Form von Publikationen und Informationsmaterial sowie im Film vorgestellt, dies alles mit dem Ziel, die Besucher anzusprechen und sie einzuladen, die Zeugnisse der schöpferischen Kreativität, der Entwicklungen und des Lebens zwischen der *Petzen/Peca* und dem Berg *Uršlja gora* kennen zu

lernen. In der vorliegenden Monographie ist das Kulturerbe, repräsentiert durch verschiedene ausgewählte Denkmäler, in mehrere thematische Kapitel gereiht, und zwar auf Grundlage von Kriterien verschiedener Fachwissenschaften, die sich vorwiegend mit den Gattungen des Kulturerbes beschäftigen.

Das erste Kapitel des Buches beinhaltet den *Archäologischen Weg* und ist den frühen materiellen Denkmälern gewidmet, die das Leben zwischen Virunum und Celeia dokumentieren. Im Kapitel mit dem Titel *Von Ort zu Ort, von Stadt zu Stadt* folgt die Darstellung der Städte Bleiburg/Pliberk und Prevalje sowie der Ortschaften in beiden Gemeinden. Unter dem Titel *Vom Schloss zum Dorf* lernt man zwei verschiedene Denkmäler der mittelalterlichen und spätmittelalterlichen Epochen kennen – das Schloss in Bleiburg und das Ahac-Haus in Prevalje. Es folgt das Kapitel *Von Kirche zu Kirche, von Kapelle zu Kapelle*, in dem die sakralen Kulturdenkmäler der zahlreichen Kirchen mit außergewöhnlicher Architektur und wertvoller bildnerischer Innenausstattung dargestellt werden. Die zahlreichen Wegkreuze, Kapellen und Bildstöcke zeugen in ihrer Häufigkeit vom geistlichen Leben der Menschen, die diese äußeren Zeichen aus verschiedenen inneren Beweggründen aufgestellt haben. Im Kapitel *Durch die Jahrhunderte* ist das geschichtliche Erbe dokumentiert, die Gedenkstätten an Kriegsgewalten im 20. Jahrhundert nehmen in diesem Kapitel eine besondere Stelle ein. Diese Gedenkstätten wurden auch in den urbanen Raum integriert – ein Charakteristikum der neuen Bildhauerkunst. Die Bildhauerarbeiten im öffentlichen Raum sind im Kapitel unter dem Titel *Von den drei Gräfinnen zum Brunnen* zu finden. Im Kapitel *Von Bauernhaus zu Bauernhaus* ist das Augenmerk dem volkskundlichen Erbe – mit dem Schwerpunkt auf dem Architekturerbe – gewidmet. Der Zahn der Zeit war in diesem Gebiet vor allem bei den Getreidespeichern, *kašče*, aus verschiedenen Gründen am längsten nachsichtig. Den wichtigsten Bräuchen, die neben den materiellen Zeugnissen als immaterielles

Kulturerbe in diesem Kapitel berücksichtigt wurden, war es unmöglich auszuweichen. Im letzten Kapitel mit dem Titel *Auf Straße und Schiene über Brücken* ist das technische Kulturerbe dargestellt, wobei auch die industrielle und wirtschaftliche Entwicklung der Gemeinden Prevalje und Bleiburg/Pliberk berücksichtigt wurde. In den letzten Jahrhunderten hat gerade die industrielle Entwicklung die wichtigsten Veränderungen im geografischen Raum und im Lebensraum der Menschen bewirkt.

Die vorliegende Monographie stellt nicht nur auserwählte und hervorragende Kulturdenkmäler vor, sondern auch das reiche Kulturerbe, das oft nicht zur Genüge und entsprechend bewahrt wird; auch dessen Erforschung ist oft mangelhaft, deshalb sind für dieses Kulturerbe auch nicht entsprechende Informationen vorzufinden. Auch dieses Werk setzt nur einen weiteren Schritt in Richtung einer Gesamtdokumentation, denn in der kurzen verfügbaren Zeit waren fachlich vertiefte Forschungen nicht durchführbar. In der vorliegenden Monographie ist jedem Kapitel ein kurzer geschichtlicher Überblick zur jeweiligen Gattung des Kulturerbes vorangestellt, es folgt die Darstellung der Kulturdenkmäler und des Kulturerbes, weiters wurden Anekdoten und Erzählungen miteingebunden, um das Lesen interessanter zu gestalten.

Bei diesem aufwendigen, zeitlich intensiven und zeitlich begrenzten Projekt haben viele Kulturschaffende aus Prevalje und Bleiburg/Pliberk mitgewirkt, unter ihnen Mitglieder der Kulturvereine in Prevalje, Leše und Šentanel, der Tourismusvereine in Šentanel und Prevalje und des Kulturni dom Pliberk-Bleiburg. Sie haben in Feldforschungen Daten und Informationen gesammelt sowie die Kulturdenkmäler und das Kulturerbe erfasst. Deshalb hat dieses Projekt eine wichtige Rolle für das Kennenlernen der Kulturdenkmäler sowie auch für das Bewusstmachen und die Gestaltung eines positiven Verhältnisses zur Vergangenheit. Diese positive Einstellung zum Kulturerbe sollte sich in Zukunft vor allem in der Sorge der Privatpersonen

für die Erhaltung und entsprechende Haltung des heimischen Kulturerbes widerspiegeln.

Auf dem Weg zum Projektziel sind drei Publikationen entstanden: *Nekoč je bilo jezero | Es war einmal ein See*, eine Sammlung von Märchen und Sagen, eine Fotomonographie mit den schönsten und wichtigsten Kulturdenkmälern sowie die vorliegende Monographie *Po poteh koroške kulturne dediščine | Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes*. Bei diesem Projekt haben auch Mitarbeiter des Museums *Koroški pokrajinski muzej (aus Ravne na Koroškem und Slovenj Gradec)* und des Slowenischen Volkskundeeinstitutes Urban Jarnik in Klagenfurt (Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik) mitgewirkt. Die Kulturdenkmäler wurden von den mitwirkenden Autoren in den kulturellen und geschichtlichen Kontext gestellt.

Die vorliegende Monographie ist somit nicht nur eine Sammlung von repräsentativen Kulturdenkmälern der Gemeinden Prevalje und Bleiburg/Pliberk, sie zeugt auch von der Verbreitung des bis heute erhaltenen kulturellen Erbes im Kontext der geschichtlichen, politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklungen. Ein kurzer verdichteter Darstellungsblick soll dem Leser Einblick in das Verstehen der Entwicklung des erwähnten Gebietes ermöglichen. Bei der Arbeit wurden verschiedene Defizite in der Erforschung des kulturellen Erbes ersichtlich, die eigentlich eine Weiterführung der Arbeit auch nach Projektende ratsam machen, somit wurden auch Möglichkeiten weiterer Zusammenarbeit von Fachinstitutionen auf beiden Seiten der Grenze aufgezeigt. Die Staatsgrenze hat auch die Fachliteratur auf beiden Seiten der Grenze beeinflusst, da verschiedene Themen zumeist nur auf dem eigenen Staatsgebiet behandelt wurden. Die Resultate der Forschungen und auch der Schutz des kulturellen Erbes sind weiters von rechtlichen und formalen Voraussetzungen für das Bewahren des Kulturerbes in der Republik Slowenien und Österreich abhängig, diese Voraussetzungen sind in beiden Staaten verschieden. Auf dem Gebiet von

Foto: Tomo Jesenčnik

Prevalje ist die Poststelle Zagrad, die aus archäologischer Sicht sehr interessant ist, bisher nicht erforscht worden, im Gebiet von Bleiburg sind zahlreiche archäologische Funde zu verzeichnen. Das größte Augenmerk wurde auf beiden Seiten der Grenze den sakralen Denkmälern zuteil, besonders den Kirchen, die auch relativ gut erhalten sind und fachlich bearbeitet wurden. Anders verhält es sich mit den zahlreichen Wegkreuzen, Kapellen und Bildstöcken. In einem guten Zustand sind öffentliche Plastiken und Skulpturen aus verschiedenen Materialien, die vorwiegend aus der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg stammen. Das geschichtliche Erbe ist aus der Sicht der verschiedenen Interpretationen, die bis Dato vorliegen, ein sensibles und empfindliches Thema, kreuzten sich doch gerade in diesem Raum im 20. Jahrhundert verschiedenste nationale Interessen und Gegensätze. Den größten Wandel hat das volkskundliche Erbe erfahren, vor allem die Gebäudearchitektur der Gehöfte, wo die traditionelle Architektur sich den Neubauten fügen musste. Auch der Brauchwandel hat sowohl Stadt als auch Land erfasst. Das volkskundliche Erbe ist nicht genügend dokumentiert, zudem fehlt es – mit Ausnahme des Museums Koroški muzej Ravne na Koroškem und einigen privaten Sammlungen – an einer überblicksmäßigen Gesamtdarstellung und Ausstellung. Ähnliches kann für die Industriekultur bzw. das technische Erbe festgestellt werden, die erst in den letzten Jahrzehnten langsam an

Bedeutung gewinnen. Die Industrialisierung und die Urbanisierung haben das Landschaftsbild stark verändert, vor allem in Prevalje, wo sich in ländlichen Gebieten Arbeitersiedlungen entwickelt haben, somit ist das Architekturerbe auch ein wichtiges Zeugnis der wirtschaftlichen Entwicklung der Region. Die systematisch geordneten Darstellungen der Kulturdenkmäler samt ihrer interessanten Details laden den Leser zu einer Wanderung zu den Denkmälern ein. Unter den Kulturdenkmälern erinnern wenige Stätten an die Zeit der Antike bis zum Mittelalter, an Epochen, in denen die Ortschaften, Märkte und Städte im Miežtal – Mežiška dolina – und im Jauntal/ Podjuna entstanden sind. Der Mittelpunkt der Nachbargemeinde ist die Stadt Bleiburg mit einer Jahrhunderte langen Stadttradition. Prevalje erhielt den Status einer Stadt erst vor nicht langer Zeit. Unter der erhaltenen Architektur aus dem Mittelalter sticht das Schloss Bleiburg hervor, das – sowie die zahlreichen Kirchen – im Laufe der Jahrhunderte viele Veränderungen in der äußerlichen und inneren Gestaltung erfahren hat. Die einzelnen erhaltenen Gebäude und die Schönheiten, die sich in kleinen Details verbergen, zeugen auch von bedeutsamen Tätigkeiten in einzelnen Häusern und von Personen, die das Leben in diesem Gebiet sichtbar gestaltet haben. Die geschichtlichen Ereignisse in beiden Gemeinden wurden durch Gedenktafeln und künstlerischen Skulpturen verewigt, denen sich Werke von zeitgenössischen Bildhauern

angeschlossen haben, die in den urbanen (und ländlichen) Raum gestellt wurden, den ländlichen Raum wiederum prägen zahlreiche Bildstöcke und Wegkreuze. Im Miežtal – Mežiška dolina – sind auch frühe slowenische Sprachdenkmäler erhalten, wie z. B. die Handschrift von Leše (Leški rokopis) und Eintragungen in Registern. Das ländliche Architekturerbe und technische Denkmäler sind vorwiegend in den letzten zwei Jahrhunderten entstanden, darunter sind auch Brücken, die verbinden und neue Wege eröffnen, Brücken, die auch neue Verbindungen schaffen für das Bewahren der Spuren aus unserer Vergangenheit. Der Schwerpunkt liegt auf repräsentativen Kulturdenkmälern, der große Reichtum des materiellen Erbes wird durch die Dichte an Kulturzeugnissen repräsentiert. Darunter ragen zahlreiche Wegkreuze, Bildstöcke und Kapellen hervor, sowie auch Denkmäler und Gedenkstätten an die Opfer der Kriegsgewalten. Die Bildstöcke, Wegkreuze und Kapellen wurden aus verschiedenen Motiven aufgestellt, sehr oft als Gelübde für die glückliche Heimkehr aus dem Krieg. Die Monographie bietet dem Leser die Möglichkeit, die Wege zur Besichtigung der Kulturdenkmäler, die zwischen der *Petzen/Peca* und der *Uršlja (Uršlja gora)* und zwischen Prevalje und Bleiburg/Pliberk liegen, selbst zu gestalten. Die Autoren hoffen, dass dieses Buch bei den Lesern und Besuchern seinen Platz finden wird, die beim Kennenlernen unserer Region neugierig geworden sind und mehr erfahren wollen.

Saša Djura Jelenko

Arheološka pot

Otoplitev ob koncu ledene dobe je v visokem gorovju Alp povzročila taljenje ledenikov in nastajanje ledeniških jezer. Pod vplivom milejšega podnebja se je človek, ki se je dotlej preživiljal zgolj kot lovec in nabiralec, ustalil. Zgradil si je preprosta, delno v zemljo vkopana bivališča, pričel je obdelovati zemljo in si udomačil živali. To obdobje imenujemo mlajša kamena doba. Sledi poselitve iz tega časa na slovenskem Koroškem ne poznamo. Pretežno hribovito in gorato ozemlje z redkimi rodovitnimi dolinami, predvsem pa hudimi zimami, ni ponujalo dovolj ugodnih razmer. Na območju Prevalj je bilo odkritih le nekaj posameznih arheoloških najdb. V Podkrajju so neznano kdaj odkrili večjo preluknjano kladivasto sekiro, še eno manjšo, lepo glajeno in dletasto oblikovano sekiro pa v Dobji vasi. Domnevno je kladivasta sekira služila kot lemež pri oranju, za razbijanje grud, kot zagozda pri cepljenju lesa ali pa kot metalno orožje pri lovu. Tovrstno kamnito orodje so praviloma izdelovali iz trših kamenin. Razvoj kultur te dobe na centralnem slovenskem prostoru povezujemo z vplivi ali celo migracijami iz Karpatske kotline. Tako obdelano in praktično neuničljivo orodje je lahko zelo dolgo kljubovalo zobu časa, zato ga večkrat najdemo tudi v mlajših arheoloških kontekstih. Številna so zato znana tudi iz bakrenodobnih najdišč, kjer jih večkrat povezujemo z iskalci bakrove rude. Obe odkriti sekiri so odpeljali v Pokrajinski muzej Maribor, danes pa sta na ogled v stalni arheološki zbirki Koroškega pokrajinskega muzeja. Da gre vsaj pri nas za precej redke najdbe, pove podatek, da poznamo v neposredni bližini le še nekaj podobnih najdb. To sta kamniti sekiri z Zelen Brega in Brdinj, dvoje kamnitih dlet pa so odkrili še na južnem pobočju Uršlje gore. Z iznajdbo brona, zlitine bakra in kositra, se je razmahnila predelava kovin. Za nas so zlasti zanimiva rudišča na Pohorju, nahajališče bakrove rude pa je znano tudi na Remšniku in Kozjaku. Arheološka najdišča iz bronaste dobe v Mežiški dolini pa bi zaman iskali na arheoloških kartah. Zelo skopi so namreč podatki o odkriti bronasti sekiri s Prevalj. Njene sredinsko postavljene plavuti, ki so služile pritrditvi na lesen

držaj, jo postavljajo celo v čas srednje bronaste dobe. Koroška in Štajerska sta bili v tem času pod vplivom srednjeevropske kulture gomil. Takšno gomilo, v katero so pokopali svoje umrle in na vrh nasuli zemljo, so npr. odkrili na Brinjevi gori pri Zrečah. Z današnje slovenske Koroške so znane samo še tri lokacije iz bronaste dobe. Naseljen je bil grajski grič nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu, na Vrheh so odkrili zakladno najdbo bronastih sekir, v kamnolomu pri Lisičjem mlinu v Spodnji Mislinjski dolini pa bronasto plavutasto sekiro. Slednja je datirana v 13. stoletje pr. n. št. Zakladne ali depojske najdbe smo običajno interpretirali kot zakopano lastnino obrtnikov ali trgovcev. Možno pa je seveda tudi druga razlaga. Bronastodobni človek se je s temi daritvami zahvalil svojim božanstvom. Zelo zanimiva so zakopana mesta, ki so jih posebej v ta namen skrbno izbrali. O starejši in mlajši železni dobi v Mežiški dolini prav tako ne vemo prav dosti. Zato pa v Mislinjski dolini v tem obdobju že lahko govorimo o kontinuiteti poselitve (Gradišče, Grajski grič nad Starim trgom). Knjiga Vojvodina Koroška iz leta 1910 za Prevalje sicer navaja sledove halštatskih naselbin, podatek pa je zaenkrat še nepreverjen. Ali lahko s tem obdobjem povežemo najdbo "nekarakterističnih prazgodovinskih črepinj", ki so jih odkrili v Farni vasi za Kristanovo domačijo, ni povsem jasno. Podobno velja za Stražišče, kjer naj bi bila prav tako najdena prazgodovinska keramika. Ovalen plato z nasipom na Tičlerjevem vrhu bi lahko pripadal tudi obrambnemu pasu turških šanc, ki se je preko Podgore in Šanc nadaljeval na Piglu nad Javornikom in Stražišču. Leta 1992 smo na Piglu nad Ravnami odkrili površinske najdbe prazgodovinske lončenine, med njimi odlomke pekev in loncev. Očitno je človek v iskanju rudišč, hrane, in tudi že v ogledovanju za primernim prostorom, kjer bi se lahko ustalil, pogosteje obiskal to dolino. Na območju jugovzhodnih Alp je v tem obdobju že potekala intenzivna trgovina, uvažali so sol iz območja današnje Avstrije pa jantar iz daljnih dežel ob Baltiku in grafit z območja današnje Češke in Moravske. Medtem, ko je v

Iliriku ob rimskih osvojitvah tekla kri, so bile razmere v Noriku bistveno mirnejše. Keltski višji sloj, ki je v Celeji, prav tako pa v ostalih naselbinah v južnem delu Norika prevzel lokalno oblast, je bil, ob siceršnjem spoštovanju starih tradicij, dovzeten in odprt do novih civilizacijskih dobrin. Med Celejo in Virunom so ležale tri poštni postaje, postavljene na razdalji, ki jo je potnik lahko prepotoval v enem dnevu. To so bile Upele, Kolaciona (Stari trg) in Juena (Globasnica). Razdalja med Kolaciono in Jueno je znašala 22 milj (32 km), točno na sredini med njima je lociran Zagrad, kot postajališče (mutatio), kjer so lahko zamenjali vprego. Ta preprežna postaja je morala ležati blizu meje med celejskim in virunskim teritorijem. Neimenovana naselbina v Zagradu je bila tako zadnja, ki je pripadala celejskemu mestnemu ozemlju, Juena pa prva, ki je sodila k Virunu. Medtem, ko je grobišče v Zagradu ležalo tik ob rimski cesti, moramo zaenkrat nepoznano pripadajočo naselbino še poiskati neke nedaleč stran. Ponuja se več možnosti: v smeri proti nekdanji železarni, druga potencialna točka je med Prevaljami in Zagradom, tretja pa celo na višje ležečem platoju, kjer stoji cerkev sv. Barbare. Pri tem je zanimiv toponim Temelnov hrib, oz. domačija pri Temelnu. O stari cesti in kmetiji tod kroži bogato ustno izročilo. Potek rimske ceste čez današnjo slovensko Koroško še vedno ni točno pojasnjen. Arheološko dokazana je samo na dveh odsekih, v Mislinjski Dobravi in v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Zgrajena je bila za časa cesarja Klavdija in je povezovala glavno mesto province Virun in Celejo. Ob njej so odkrili dva miljnika, ki sta bila postavljena v času Marka Avrelija in Septimija Severa. Ob vladanju slednjega se je tudi močno okreplil politični vpliv vojske, v mestih pa se je povečalo število beneficiarjev, ki so služili v pomoč državi. Mnenja o tem, kako je ta pomembna državna cesta povezovala Mežiško dolino, so deljena. Tako so iz Kotelj možne vsaj tri smeri: prva sledi današnji cesti na Ravne (v bližini je bila najdena nagrobna plošča z reliefom delfina), druga smer poteka ob zahodnem vznožju Preškega vrha in dalje proti Ravnem, tretja pa se navezuje na

Šmohorjevo cerkvico in Podkraj, od tod na Žagarja v Barbarinem grabnu in naprej po grebenu navzdol na mežiško cesto ali pa čez Kot na Leše in pod Volinjakom na Mežico. Arheolog Stanko Pahič, ki je veliko časa posvetil prav raziskavam rimskih cest pri nas, je traso čez Šmohor na Leše označil za mnogo preveč ovinkasto, premagovati pa bi morala tudi preveč vzpetin med prečnimi jarki. Prav tako na tej trasi praktično ni antičnih najdb. To smer so zagovarjali tisti, ki so navajali, da so pri Šrotneku nekoč odkrili sledove široke, tlakovane ceste. Tudi potek rimske ceste z Raven do Zagrada se kaže v vsaj dveh možnih smereh. Prva poteka iz središča Raven, pod cerkvijo sv. Antona, znotraj tovarniškega območja in dalje po polju v skoraj ravni liniji proti zahodu. Zahodno od železarne se je z njo ujemal poljski kolovoz, ki se je pri Brančurniku precej približal Meži. Pri tem je treba opozoriti še na najdbo dveh marmornih levov na

območju bivše Železarne Ravne (obrata valjarne), kjer so poleg obeh spomenikov bojda odkrili še klesane marmorne plošče pa tudi mozaične kamenčke, odlomke rimskega posodja, drobce opek in temelje zidov, kar bi lahko pomenilo ostanke kmečkega posestva v neposredni bližini rimske ceste. Takšna vila rustika, ki je tudi delno raziskana, je pri nas znana edino v Zgornjih Dovžah. Druga možna cesta pa je v smeri nad današnjo cesto, nekoliko višje ob pobočju ter mogoče v nadaljevanju pod Dobjo vasjo do mostu čez Mežo pri Brančurniku. Tudi na tej trasi so bile že odkrite antične najdbe. V bližini današnjega Mercatorja so na Dobjem dvoru pri kopanju gramoza aprila 1954. leta odkrili antično posodje, odlomke grobih opek in lesene kole, ostanke starega plota. Blizu kapelice pa so nekaj dni prej

odkrili kup žganine in v celoti ohranjen glinen vrček.

Medtem, ko je bil grob z lončkom zagotovo rimski, lahko o starosti plota in opekah, ki se niso ohranile, samo ugibamo. V zvezi s to traso so zanimivi še podatki o širokih temeljih neke stavbe pri Oblakovih, p. d. Tomaževih. Kolovoz čez polje (prva varianta) je lahko izpodjedla že Meža, ki se je med Prevaljami in Dobjo vasjo verjetno premaknila bolj proti jugu. Kot že mnogokrat povedano, bo treba počakati, da zadnje potrdi arheološka lopata, ali pa nam bo srečno naključje odkrilo profil rimske ceste v kakšnem izkopanem jarku.

Po Zgradu se sledi rimske ceste za cel kilometer zgubijo, odplavljen svet je zakril vse sledi ob južnem gričevju vse do začetka zožene doline, kjer se rimska cesta ob vznožju severnih grebenov zopet pojavi v neposredni bližini današnje ceste ali

Foto: Tomo Jesenčnik

pa celo tik pod njo. Posebej zanimiva točka se zdi pri Pratkanerjevih na Poljani. Potem pa sta zopet na razpolago dve varianti. Po starih zapisih bi ji lahko sledili ob Meži do Poljane in potem v smeri današnje ceste čez 530 m visok preval, od koder bi se obrnila navzdol k mejnemu prehodu Holmec. Pred izgradnjo železniške proge v drugi polovici prejšnjega stoletja pa je stara cesta proti Pliberku peljala v smeri današnje železniške povezave skozi sotesko pod Žomanom. Vsi starejši pisци so zaradi rimske nagrobne plošče, najdene v cerkvi na Poljani, navajali kot bolj verjetno prvo cestno varianto mimo Poljane. Prvotno najdišče plošče pa vendarle ni poznano. O stari cesti je vse sledi zabrisala prav železniška proga. Vsekakor sta se Stanko Pahič in Paul Leber, ki sta to traso prehodila povprek in počez, bolj navduševala nad drugo varianto, saj je bila kljub ozki soteski to najkrajša zveza naprej, z ravnim potekom in blagimi ovinki.

Po avstrijskem ozemlju lahko trasi rimske ceste sledimo mimo Libuči in dalje v zahodni smeri proti Globasnici.

Julija leta 1860 so na področju Zagrada odkrili dvajset večjih obdelanih kamnov iz belega marmorja. Najstarejši arheološki zapisi pa poleg kamnov omenjajo tudi odkritje okroglega ajdovskega templja neke v bližini Meže. Nekateri izmed obdelanih antičnih kvadrov, ki so jih dvignili iz Meže, so bili okrašeni z reliefi. Deset kamnov so pozneje vzdali v Lahovnikovo brusilnico za les, ostali pa so nekaj časa ležali kar okoli tovarne. Kot je povedal gostilničar Hribernik, p. d. Brančurnik, je bilo od leta 1860 odkritih približno petdeset takšnih kamnov, najdeni pa so bili v strugi Meže, ali pa v tovarniškem kanalu med jezom Meže in mostom na razdalji cca. 50 m. Jaroslav Šašel, ki je to rimsko grobišče iz Zagrada objavil 1953. leta, jih je naštel še okoli trideset. Od vseh teh, nenavadno

imenitnih marmornih kamnov, se jih je do danes ohranila le peščica. Med njimi je zagotovo najbolj znan Brančurnikov sarkofag, ki je tudi edini ostal na mestu najdišča. Ohranjena reliefna plošča z dvema figurama uprizarja žalujoča starša. Odlomek nagrobnika s pisarjem se pridružuje drugim, odkritim prav na območju južnega Norika, ki so bili na grob postavljeni kot znamenje izobrazbe pokojnika, posredno pa so kazali tudi na nivo omike umrlega. Kvader z reliefom vodne nimfe upodablja žensko z amforo. Vrč z vodo simbolizira izvir, vrelec, na grobu pokojnika je ubujal v ponovno rojstvo. Torzo kipa oficirja, ki se danes nahaja v Koroškem deželnem muzeju v Celovcu, pa je sploh izjemna skulptura.

Najdbe oklepne plastike na rimskem podežlju so namreč sila redke. Jaroslav Šašel v njem ne vidi samo odsluženega vojaškega veterana, temveč rimskega stotnika, ki je kot aktivni častnik te obcestne postojanke služboval v Zagradu. Upodobitve Atisa so na grobovih često prikazane kot simbol žalovanja oz. pričakovanega vstajenja. Tako je tudi pri reliefu žalujočega Atisa in Erota, ki so ga že leta 1870 vključili v Rosthornovo zbirko v Celovcu. Ostali kamni so danes v lapidariju ravskega muzeja, razstavljeni v kapeli gradu Ravne. Na spomenikih žal ni ohranjenih imen. Grobišče v Zagradu lahko glede na današnjo stopnjo raziskanosti postavimo v 2. oz. 3. stoletje. Posamične rimske najdbe so znane še iz okolice. Tako se je ohranil podatek, da je A. Gutgesell iz Celovca leta 1881 Zgodovinskemu društvu v Celovcu podaril tri bronaste novce, ki so bili neznano kdaj najdeni na Lešah. To so bili novci vladarjev Dioklecijana, Antonina Pija in Tiberija. Istega leta so objavili, da so v cerkvi sv. Janeza Krstnika na Poljani odkrili vzdano rimsko nagrobno ploščo. Danes je razstavljena v lapidariju Koroškega pokrajinskega muzeja v Slovenj Gradcu. Ta nagrobna plošča je nekoč stala na grobu Kvinka in njegove žene Atece, ki nosi domače, keltsko ime. Glede na preprosto nagrobno formulo bi lahko napis datirali v drugo polovico 1. ali v 2. stoletje. Odlomek nagrobne plošče je vzdan tudi v prag pri glavnih vratih na zahodni strani gotske cerkve sv. Lenarta na Platu, južno od Prevalj. V spodnjem delu plošče je ohranjena samo ena vrstica napisa (del črke V). Mogoče tudi ta plošča izvira iz območja Zgrada. Leta 1881 so si J. Rainer, baron Hauser in Ehleitner, ki je bil doma s Prevalj, ogledali Turške šance na Ravnah. Popoldne istega dne pa so obiskali še šance na Dolgi Brdi (Lambergu) pri Poljani, o katerih se je sicer pisalo že leta 1860. Žal so ugotovili le, da je bil okop z nasipom praktično zravn in s tem uničen. Zato pa je cenjene gospode omenjeni Prevaljčan že čez 14 dni obvestil, da je nekoliko zahodneje in v bližini kmeta Gradišnika na Lokovici odkril manjše dvodelno gradišče, ki najbrž izvira iz srednjega veka.

RIMSKO GROBIŠČE, ZAGRAD

Grobišče v Zagradu je bilo odkrito poleti 1860. leta na zemljišču Peruzzijske, pozneje Plešivčnikove žage, kjer je konec 19. stoletja Franc Lahovnik postavil tovarno bele lesovine. Ob gradbenih delih na kanalu tovarne oziroma ob visokih vodah je bilo pod jezom odkritih več kot petdeset marmornih plošč, delov nagrobnikov, okrašenih reliefov, odlomkov napisnih plošč ter znameniti Brančurnikov sarkofag. Večina kamnov se je razgubila, nekaj večjih kosov danes hranijo v grajski kapeli, lapidariju Koroškega pokrajinskega muzeja na Ravnah na Koroškem. Grobišče iz Zgrada sodi po dosedanjih odkritjih v 2. in 3. stoletje. Preseneča s svojo bogato, nekoliko arhaično in neobičajno izraznostjo. Zgrad lahko definiramo kot rimsko postajališče (mutatio). Naselbina je ležala ob pomembni državni cesti Celeia-Virunum, ki je bila zgrajena za časa cesarja Klavdija. Grobišče žal nikoli ni bilo sistematično raziskano, prav tako je še neznana lokacija naselbine. Koroški pokrajinski muzej v letu 2006 začel s sondažnimi raziskavami, s katerimi želi določiti obseg grobišča ter se seznaniti z arheološkim depozitom.

SARKOFAG, BRANČURNIK

Sarkofag so odkrili leta 1870 pod Brančurnikovim mostom čez Mežo. Nekoliko niže od mostu so po

pripovedi starega Brančurnika videli štrleti iz vode še en sarkofag, više pa več marmornih blokov in plošč, ki so jih povodnji ponovno zasule. Ohranjen del sarkofaga je izdelan iz rdečega marmorja, ki izvira iz marmoloma Kraig v okolici Viruna. Z reliefom ima razčlenjeno le sprednjo stran, medtem ko so ostale grobo uglajene. Odlomljeni, s profiliranim okvirom obdani napisni del, od katerega je na začetku predzadnje vrstice ohranjena črka M, zadnja pa beseda FECERUNT, na spodnjem robu zaključujeta spiralasto se prepletajoča trakova, na obeh straneh pa pokončno potekajoči akantusovi listi. Fecerunt prevedeno v slovenščino pomeni ... so naredili. Notranje stene sarkofaga imajo po vsej površini goste, po dolgem vzporedne, grobo klesane žlebičke. Poškodovan antični marmorni spomenik je verjetno nastal v drugem ali tretjem stoletju n. št. Brančurnikova klop pa je še danes sinonim za to izjemno antično najdbo, ki stoji pred gostilno Brančurnik.

BLEIBURG | PLIBERK

Okoli leta 8000 pr. n.št. so se v Podjurski dolini ustalili prvi "nomadi", ki so si na strateško pomembnih lokacijah zgradili preprosta bivališča. Nosilci te kulture so uporabljali mikrolitsko orodje. V mlajši kamni dobi se v pliberški kotlini pojavijo sledi nosilcev Lengyelske in Butmirske kulture.

Foto: Tomo Jesenčnik

Nekje v sredino 3. tisočletja pr. n. št. sta datirani sekiri iz serpentina, najdeni v Libučah in Šmihelu. Iz pozne bronaste dobe poznamo zaenkrat štiri gradišča (Sv. Katarina pri Šmihelu, Gradišče pri Bistrici, pri Gradišniku v Zgornjih Libučah in pri Gradišniku v Čirkovčah). Gradišča so postavljali na dobro zavarovane vzpetine utrjene z zemljenimi nasipi. Obdali so jih z močno leseno palisado. Iliri so svoje umrle pokopavali v gomilah. V odkriti gomili v Črgovičah so ležali bogati pridatki: glineno kolo, bronasto vedro, odlomki žare, kamnite jagode ter ostanki zlate žice.

Keltsko središče noriškega kraljevstva je bilo na Štalenski gori. Kelti so bili predvsem lovci, obrtniki in kmetje. Sloveli so po izdelavi izvrstnega noriškega železa in umetelno izdelanega nakita. Za svoja domovanja so si izbrali večinoma stara selišča. Ostanke keltske poselitve so bili odkriti na gori sv. Heme, v Črgovičah, Blatu in Vidri vasi. Za časa cesarja Klavdija so zgradili cesto med Celjem in Virunom. Ta je v bližini mejnega prehoda Grablje prestopila današnjo državno mejo ter nadaljevala pot proti Libučam, nato pa po ostrem zavoju naprej proti Ponikvi, mimo Kota, Dolinčič, Bistrice in Breške vasi v smeri proti Globasnici. V bližini naselja Libuče je ležala cestna postaja Poedicum. Potniki so lahko tu prenočili, odkriti pa so bili še ostanki kovačije in steklarne. Za varovanje počivališča – mutatio Poedicum – so dodatno utrdili gradišče pri Gradišniku v Zgornjih Libučah. Območje današnjega Pliberka je bilo v tem času še neposeljeno. Nekoč plovna Drava je hkrati delovala kot zaščita za naselbinsko območje Doba, kjer so v bližini Bistriškega potoka odkrili manjšo utrjeno cestišče. Ta naselbina je verjetno še v zgodnjem srednjem veku služila kot mitnica, vendar je bila na žalost pri izgradnji nove deželne ceste uničena. V tem času je propadla knežja utrdba na Sv. Katarini, medtem ko bi naj gradišče v Čirkovčah v tem času še obstajalo. Cesar Teodozij Veliki leta 392 krščanstvo proglasi za državno vero. S smrtjo zadnjega rimskega cesarja in delitvijo države l. 395 se tudi v rimski provinci Norik začne nemirno obdobje. Premikajoča germanska plemena so za svoj prodor proti jugu izkoristila šibkost

Rimljanov. V Podjuni so bile v 5. stoletju vasi in mesta v ravnini uničena in izropana, posevki požgani, ceste opuščene. To nemirno obdobje preseljevanja ljudstev so na Koroškem zaznamovali vdori Švabov, Gotov in Hunov. Ljudje so se začeli izogibati izpostavljenim ravninskim predelom, kjer so lahko pod Rimljani tako uspešno gospodarili skoraj 400 let. Zatekli so se na relativno bolj varna pobočja, kjer so se ukvarjali s planšarstvom. Bajuvari v 6. stoletju po odhodu Rimljanov zasedejo celotno Koroško, nato pa sledi še kratkotrajen vdor Langobardov in Avarov. Ob prihodu Slovanov sta rimski naselbini Juena in Poedicum ležali v razvalinah.

RÖMISCHE SIEDLUNG JUENNA UND FRÜHCHRISTLICHE KIRCHEN AM HEMMABERG | RIMSKA NASELBINA JUENA IN ZGODNJEKRŠČANSKE CERKVE NA SV. HEMI

Južni del Podjunske doline je bil poseljen že v prazgodovini. Znale so posamezne najdbe kamnitih sekir iz Miklavževa, sv. Lovrenca in sv. Heme, kjer je bil odkrit še žarni grob iz srednje bronaste dobe. Sv. Jurij in Gračarca južno od

Klopinskega jezera sta bila poseljena od časa kulture žarnih grobišč pa vse do zgodnjega srednjega veka. Na Kamnu so odkrili zakladno najdbo orožja in orodja, ob severnem vnožju sv. Katarine pri Šmihelu pri Pliberku pa so v starejši železni dobi pokopavali svoje umrle na gomilnem grobišču. Keltska poselitev je za Koroško dokazana v 3. stoletju pr. n. št. (Banja vas, Gračarica in sv. Hema). Za 841 m visoko goro sv. Heme, z izvirom pitne vode v Rozalijini votlini, je izpričano čaščenje keltskega boga IOUENATA, saj je bil tam odkrit votivni oltar posvečen temu božanstvu. Od tod tudi razlaga imena luenna, Jauntal, Podjuna. Norik leta 15 pr. n. št. brez boja zavzamejo Rimljani. Rimska naselbina Juena, ki jo lahko natančneje lociramo v Globasnico in na območje zahodno od nje, je ležala kot tretja obcestna vas na relaciji med Celejo in Virunom. Od Viruna, glavnega mesta province Norik, ki mu je tudi upravno pripadala, je bila oddaljena 23 rimskih milj (34,5 km). Prebivalstvo se je na območje te cestninske postaje naselilo okoli leta 50 n. št. Vzdolž ceste, vendar pa izven pozidanega areala, so bili postavljeni nagrobniki, napisi, reliefi in drugi členi nagrobne arhitekture. Rimska cesta se je proti vzhodu nadaljevala mimo Breške in Večne vasi proti Štebnu, oz. Spodnjim Libučam. Odkriti rimski kamniti spomeniki nam izpričujejo imena pokojnikov in njihovih družin. Tako sta bila tod pokopana edila – visoka uradnika – Lucius Barbius Vercaius, edil iz Viruna in Caius Secundinius Secundus, edil iz Celeje. Policijski uradnik Volcacijs Martialis je votivni oltar posvetil Jupitru. Domnevamo lahko, da je v Jueni, podobno kot v Kolacioni, stal tempelj posvečen Jupitru. Na ostanke templja (tri toskanske stebre) so v Globasnici naleteli leta 1961 pri gradnji pošte. V farni cerkvi Marijinega vnebovzeta je v zidan odlomek nagrobnika, ki prikazuje pisarja (librarius). Podobnega poznamo iz rimskega grobišča Zagrad pri Prevaljah. Prebivalci Juene so se v nevarnem obdobju preseljevanja ljudstev začeli umikati na višje ležečo goro. Okoli leta 400 je bila tako na sv. Hemi zgrajena prva cerkev. V njenem predverju so bili pokopani duhovniki, donatorji ter člani njihovih družin, ostale

prebivalce pa so pokopali izven utrjenega dela postojanke. Kmalu po letu 500 sta nastali dve dvojni cerkvi, ki sta bili druga z drugo povezani preko svojih različnih kultskih in liturgičnih funkcij, posebne značilnosti romarskih mest. V tem času se torej spremeni namembnost naselbine. Postane pomembno romarsko središče, ki sčasoma doseže hektar veliko površino. Vzhodno (katoliško) cerkev so sestavljale božja hiša za mašno slavo, spominska cerkev z grobom mučenika, v kateri so tudi podeljevali zakrament birme, in krstna kapela. V zahodni (arijanski) dvojni cerkvi je bil grob mučenika povezan z oltarjem in evharističnim slavljem. Odločilnega pomena za nastanek petih cerkev na gori sv. Heme sta bila prestiž in težnja po oblasti. Pomembne donacije, medsebojna strpnost obeh krščanskih skupnosti ter komaj petdesetletno obdobje relativnega miru med vladavino Vzhodnih Gotov so pomenile osnovo za razvoj in blaginjo tega edinstvenega romarskega svetišča.

V tem času (493-536) je ozemlje Koroške in Slovenije pripadalo vzhodnogotskemu kraljestvu s prestolnico Ravenno. V utrjenih višinskih naselbinah so zato poleg romanskih, katoliških prebivalcev sobivali tudi Goti, ki so zastopali krščanstvo arijanske oblike.

Leta 1906 je dr. Hans Winkler v zgodnjekrščanskih sakralnih zgradbah odkril dele talnih mozaikov (cca 25 m²), mozaike iz leta okoli 500 pa je potem med arheološkimi izkopavanji raziskal še dr. Franz Glaser (cca 40 m²). Skupaj predstavljajo največjo ohranjeno zgodnjekrščansko mozaično površino, odkrito v Avstriji. Restavrirane dele mozaikov si lahko ogledamo v prenovljenem arheološkem muzeju v Globasnici. Poleg naselbine na gori je za časa Vzhodnih Gotov še vedno obstajala cestninska postaja, kjer je vojska opravljala svojo službo. Vojake, častnike pa tudi ženske in otroke so pokopavali pri zgodnjekrščanski cerkvi vzhodno od Globasnice. Ti vojaki naj bi tudi pomagali varovati naselbino na gori sv. Heme. S priselitvijo tedaj še poganskih Slovanov okoli leta 600 je bil ta romarski kraj uničen v požaru. Pokristjanjevanje Slovanov se je potem začelo v 8.

stoletju za časa pomožnega škofa Modesta, ki ga je salzburški škof Virgil poslal v Karantanijo. Posamezne rimske najdbe poznamo tudi iz okolice Globasnice. Najdeni so bili številni rimski kamniti spomeniki (Kamen, Žitara vas, Kokje, Kazaze, Vogrče, Gornja vas, Pliberk, Dvor, Ponikva, Libuče), grobovi iz rimske dobe (Peračija, Sreje, Sele in Breška vas) ter naselbinski ostanke, mogoče kmečke pristave (Goriče, Libuče). Znale so še zakladne najdbe novcev iz Kršne vasi (zakopani po letu 217) in Globasnice (leta 285).

Mag. Martina Piko-Rustia

LOIBACHER MUSEUM – HISTORISCHE SAMMLUNG GLAWAR | LIBUŠKI MUZEJ, ZGODOVINSKA ZBIRKA "GLAWAR"

V Libučah je na ogled zasebna zbirka Gottfrieda

Glavarja, ki je na ljubiteljski ravni zbral pričevanja o življenju v ožji okolici. V zbirki so predmeti iz keltske in rimske dobe iz okolice Pliberka. Najstarejši objekt v muzeju je košček verižice, ki so ga našli na Ponikvi, datiran z letom 5000 pr. Kr. V muzeju se nahajajo najdbe z griča sv. Katarine v Šmihelu ter najdbe iz grobišč pod Peco in s polj v okolici Pliberka. Tematske zbirke so namenjene predstavitvi rudarstva in pliberškega jormaka. V zbirki se nahaja tudi propagandno gradivo iz časa plebiscita ter dokumenti iz medvojne in vojne časa. Tam je hranjen tudi del zapuščine stare občine Blato.

Saša Djura Jelenko

ARCHÄOLOGISCHES ERBE IN BLEIBURG | ARHEOLOŠKA DEDIŠČINA V PLIBERKU

Votivni oltar iz marmorja, posvečen Marsu, izvira najverjetneje iz okolice Pliberka. Nekoč je stal ob

studencu. Konec leta 1906 ga je od nekega trgovca s starinami odkupilo Zgodovinsko društvo in se danes nahaja v Koroškem deželnem muzeju v Celovcu. Napis se glasi:

Marti

Aug(usto) sac(rum).

Pro salut(e)

[...] Cassiani et

5 *Baebiae Matur(ae)*

et Gaviani et

Honorati filii

orum Ianuariu(s)

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

To lahko prevedemo: "Posvečeno vzvišenemu Marsu. Za blagor ... Kasijana in Bebije Mature ter sinov Gavijana in Honorata je Januarij izpolnil zaobljubo rad in po pravici." Iz zapisa imena Januarij lahko sklepamo, da je bil Kasijanov suženj. Bog vojne Mars je bil pri Keltih zelo priljubljen. Na votivnih napisih se lahko pojavlja Mars sam ali pa v povezavi s staroselskimi božanstvi. Obravnavano božanstvo je odigralo vlogo pomembnega povezovalnega člana med rimskim in staroselskim panteonom. Predvidevamo lahko, da ima njegovo čaščenje v južnem Noriku še domače korenine.

ARCHÄOLOGISCHES ERBE IN RINKENBERG | ARHEOLOŠKA DEDIŠČINA V VOGRČAH

V farni cerkvi sv. Florijana je nad cerkvenimi vrati zahodnega pročelja vzidan rimski nagrobni napis posvečen Kapitu in njegovi družini:

Capito Sirae

f(ilius) v(ivus) f(ecit) sibi et

Maric(c)ae Ble-

ndonis f(iliae) uxori

5 *et Atedunae f(iliae).*

Iz napisa izvemo, da je Kapito, Sirov sin, za življenja dal postaviti (nagrobnik) zase, za soprogo Mariko, Blendonovo hči ter za hči Ateduno. Vsa imena navedena na nagrobniku so keltska.

Mag. Karla Oder

Od kraja do kraja, od mesta do mesta

Prevalje ležijo v spodnjem delu Mežiške doline, ki ob zgornji Dravski in Mislinjski dolini predstavlja severozahodni del današnje Koroške v Sloveniji. V geografskem pogledu Koroška povezuje dve naravni enoti – Karavanke in Pohorje. V teh naravnih stalnicah temeljijo skupne kulturne značilnosti. Tako sta prehodnost pokrajine in obmejna lega v značaj ljudi zapisala svoje značilnosti, raznoliko bogastvo naravnih dobrin pa je ob razvoju primarne gospodarske dejavnosti omogočilo zgodnji razvoj industrije – rudarstva, železarnstva, lesarstva in na to vezane spremljajoče dejavnosti.

Območje občine obsega naselja: Belšak, Breznica, Dolga Brda, Jamnica, Kot pri Prevaljah, Leše, Lokovica, Poljana, Prevalje, Suhi Vrh, Stražišče, Šentanel in Zagrad. Prevladujoča oblika agrarne naseljenosti so samotne kmetije, med katerimi so zaradi reliefnih in mikroklimatskih razmer nastale določene razlike. V spodnjem delu Mežiške doline, kjer je na 58,07 km² razpotegneno ozemlje občine Prevalje, se poljedelska zemlja širi v bolj ali manj nepretrganem pasu na prisojnim pobočju nekaj nad dnom doline. Njivske in travniške površine so pri samotnih kmetijah pogosto strnjene in tvorijo pas odprtega sveta, marsikje tudi sklenjen obdelovalen areal dveh ali več kmetij. Meje med obdelovalno zemljo posamičnih kmetij se naslanjajo na grape, potoke ali pa na slemena. Povsem odprti celki so samo v Šentanelu, kjer se je razvila manjša vas. Posebne oblike razdelitve na grude se pojavljajo pri manjših posestnikih v okolici Prevalj in drugih večjih naseljih ob Meži.

V 19. stoletju je, tako kot celotno Mežiško dolino, tudi območje današnje občine Prevalje zajel proces prehoda kmetij v nekmečke roke. Na Lešah in Prevaljah so Rosthorni za potrebe premogovnika in železarne odkupili nekaj kmetij, na katerih so postavili proizvodne obrate in delavske stanovanjske hiše ter druge objekte, namenjene delavcem. V tistem času so v omenjenih krajih nastali prvi delavski zaselki, kar je vplivalo na zemljiško razdelitev. Spremembe so se kazale tako v urbanizaciji prostora kot tudi v uveljavitvi miniaturnih parcel in vrtnih gred, kar daje tem

krajem svoj pečat še danes. Tako so nastala naselja Leše in Prevalje, tudi Ravne, Polena, Žerjav, Mežica in Črna. Leta 1917 je deželna vlada Prevalje, Ravne, Mežico in Črno razglasila za industrijske kraje.

Do večjih sprememb je prišlo po letu 1945, na eni strani zaradi agrarne reforme, na drugi strani zaradi industrijskega razvoja, predvsem do razcveta železarske in jeklarske industrije na bližnjih Ravnah. Gozdne površine veleposestnikov so postale splošno ljudsko premoženje, medtem ko so kmetijske površine brez odškodnine dobili bivši najemniki, kočarji, dlnarji in gozdni delavci. Nekateri večji kmetje so posest namenoma razdelili med dediče. Številne novogradnje večstanovanjskih in individualnih hiš, zlasti v 70. in 80. letih 20. stoletja, so povzročile zraščanje naselij, kjer so poleg starih jeder, gručastih vasi, kakršna je Farna vas, nastala izrazito industrijska naselja, ki so polagoma prerasla svoje ruralne zametke. Že v drugi polovici 19. stoletja so vzpostavili takrat sodobne komunikacijske povezave preko telegrafa in nato telefona. V 20. stoletje sega elektrifikacija naselij. Prevalje so dobile elektriko leta 1910 z bližnje Poljane. Z izgradnjo daljinovoda so jo nato napeljali še (3 kV) od Farne vasi skozi Dobjo vas do trga Ravne.

Ob večjih napravah za pridobivanje električne energije so delovale še manjše na bližnjih potokih, ki so zadostile potrebe lastnikov. Nekatere zasebne elektrarne so ukiniteli leta 1948, druge so obratovale vse dokler v kraj niso napeljali "javne" elektrike, kar se je zgodilo postopno v letih od 1948 do 1965, ko je v večini hiš zasvetila "luč". Tako so dobile elektriko leta 1948 Leše, 1954 Belšak, Dolga Brda, Lokovica, Suhi Vrh, Šentanel in Zgornja Jamnica, 1955 Breznica, 1956 Kot pri Prevaljah in Zagrad, 1960 Dobja vas in 1965 Stražišče. Večinoma so gradili trifazno omrežje, le v posamezne hiše z manjšimi porabniki so napeljali enofaznega.

Dober kazalec gospodarskega, političnega in družbenega dogajanja je gibanje prebivalstva, saj skrbna analiza demografskih podatkov kaže na priseljevanje in odseljevanje ljudi, rodnost in umrljivost kot tudi na starostno, poklicno in

socialno strukturo prebivalcev. Ob prvem štetju (1869) je na območju današnje občine Prevalje živelo 6.064 prebivalcev, leta 1880 pa 6.345, že deset let zatem se je število zmanjšalo na 5.995, pri naslednjem štetju (1900) so že vidne posledice zaprtja železarne na Prevaljah, saj so našteali le 4.943 in deset let zatem 4.748, leta 1931 pa 4.745 prebivalcev. Po drugi svetovni vojni opazimo postopno rast števila prebivalcev. Tako je na obravnavanem območju živelo 1948. leta 5.097 prebivalcev, 1953 že 5.582. Do leta 1981 je število naraslo na 7.354, dvajset let pozneje (2001) pa so jih našteali le 6.505.

Sredi 19. stoletja je na območju Mežiške doline od industrije živelo okrog 30% prebivalstva, največ na območju Prevalj in Leš. Največjo skupino so predstavljali železarji in rudarji, nato gozdni delavci, uradniki in nameščenci, ob njih pa še druge manj številne poklicne skupine. Prvi zaposleni v industriji so bili večinoma domači kmečki prebivalci, ki so prihajali iz bližnjih hribovskih krajev s Štajerske in Koroške, strokovnjaki pa so bili večinoma Nemci, Čehi in Italijani. Prvi so se uveljavili predvsem v industriji, Italijani pa kot oglarji in gradbeniki. Delež industrijskega prebivalstva se je večal tudi v zadnjem stoletju.

Margareta Jukič

PREVALJE

Materialni dokazi o življenju na območju Mežiške, Mislinjske in Dravske doline segajo v čas kamene dobe. Redki kamniti predmeti so edini sledovi prvih prebivalcev v naših krajih. Na Prevaljah so ohranjene sledi iz rimskih časov. Najstarejše ohranjeno jedro Prevalj predstavlja naselje okrog župnijske cerkve Device Marije na Jezeru. V ohranjenih pisnih virih je prvič omenjena leta 1335, vendar je cerkev starejša. Prevalje imajo od 22. decembra 2005 status mesta. So urbanizirano naselje ob reki Meži domala sredi Mežiške doline, kjer se ta najbolj razširi in ga obkrožajo Dolga Brda, Breznica, Stražišče v Brinjevo goro, na jugu Navrški, Temelnov in Riflov vrh, v ozadju pa

zaokrožujeta slikovito podobo kraja in dajeta zavetje Uršlja gora in Peca. Ime Prevalje je baje latinskega izvora: Prae valle – Pred dolino (Podjunsko), druga razlaga je, da izhaja iz preva-la, čez katerega je nekoč vodila rimska cesta in tretja, da se je področje na desnem bregu reke Meže imenovalo Prewali, o čemer priča ohranjena katastrska karta iz leta 1827. Staro mestno jedro predstavlja Farna vas, danes Na Fari, mesto pa tvorijo zaselki Glavarstvo, Perzonali, Stare sledi, Nicina, Prisoje, Ugasle peči, Pri postaji, Na produ, Polje, Zgornji kraj, Spodnji kraj, Ob Meži, Pod gonjami, Pri Brančurniku. Osrednji del mesta, Trg, je razpotegnjen vzdolž regionalne ceste, ki pelje proti vzhodu mimo Raven na Koroškem naprej v Dravsko in Mislinjsko dolino, na zahodu pa vodi mimo Poljane in Mežice do Črne ali preko Holmca v Pliberk. S Prevalj vodijo poti na Leše, Šentanel in Strojno. V bližini regionalne ceste teče reka Meža, ki so ji v zadnjih stoletjih nekoliko spremenili strugo, prej pa je razmejevala katastrski občini Farna vas in Prevalje.

Zgodovina Prevalj je pravzaprav zgodovina železarstva, s katerim se je uveljavilo ime Prevalje. Leta 1823 sta brata Rosthorn postavila cinkarno, čez dobrih deset let so se preusmerili v železarstvo, slavo pa so Prevaljam prinesle železniške tirnice in osi. Železarna Prevalje je bila do svoje ukinitve leta 1899 najmodernejša v tem delu Evrope.

Na Prevaljah sta bili od leta 1919 do 1927 uprava in tiskarna družbe sv. Mohorja, ki sta sem pribežali iz Celovca. Natisnili so 90 naslovov knjig v dva milijona izvodih. V osnovni šoli Prevalje je leta 1961 vzklikla ideja o bralni znački in *"dvignila se je beroča vojska izpod Pece in Uršlje ..."*. Pobudnika sta bila prof. Stanko Kotnik in ravnatelj ter pisatelj Leopold Suhodolčan. V centru Prevalj ohranja spomin na pomembne osebnosti občine Prevalje Spominski park, kjer sta tudi pomnika železarstvu. Mesto se je z zanimivimi stavbami razvilo ob glavni cestni povezavi doline. Nasproti najstarejše Ahacove hiše čez cesto še danes stoji Rebernikova kovačija, v lasti četrtega rodu Rebernikov, ob Flisovem potoku stoji hiša, v kateri je bila prva bolnišnica za železarje, desno ob njej Šašlova hiša,

levo hiša Filipowskega, naprej gostilna Vaukan, v kateri je imela prostore prva pošta, nasproti njej Riflova gostilna, nekoč Repnikova gostilna, ena najstarejših v kraju. Na desnem bregu reke Meže, na Glavarstvu, še stoji stanovanjska hiša, ki je bila nekoč namenjena bivanju vodilnih v železarni, okrog katere se je širil velik park, v katerem je stal prvi javni spomenik v Mežiški dolini, posvečen Augustu Rosthornu. Na Starih sledeh je zanimiva večstanovanjska stavba, prvi delavski blok z elementi angleške arhitekture, ki je bil v času železarstva na Prevaljah zgrajen za delavce železarne in premogovnika Leše, Preganthauz. Med novejšimi stavbami stoji tik ob glavni cesti proti Ravnam na Koroškem med avtobusnim postajališčem in stavbo Koroške banke Družbeni dom, kjer ima prostore tudi občina Prevalje.

FARNA VAS – FARA

V 15. stoletju zasledimo prvič omenjeno ime Farna vas. J. V. Valvasor je poročal, da so 23. septembra 1473 Turki preko Jezerskega vdrli na Koroško in tu *"z ognjem in mečem gospodovali"* in se po vrnitvi preko noči utaborili pri farni cerkvi Device Marije

na Jezeru. Vzhodno od cerkve je še ohranjena skupina starejših zidanih stavb s kmečko in obrtno tradicijo 19. in 20. stoletja. Prvotno je bilo okrog farne cerkve šest domačij z gospodarskimi poslopji: Burdev, Ehleitner, Pristov, Vežjak, Štekl in Krištan. Leta 1819 so v mežnariji začeli poučevati otroke. Fara je postala žarišče slovenske kulturne in politične rasti. Krščansko usmerjena politična in kulturna dejavnost je bila v glavnem osredotočena na Fari, duhovno v rokah župnikov in kaplanov, prostorsko pa pri gostilni Štekl in od leta 1927 pri Krištanu. Na Fari se je leta 1918 rojevala slovenska oblast Mežiške doline. V mežnarijo se je nastanila uprava Mohorjeve družbe. Na Fari so se rodili ali živeli pomembni ljudje, ki so zaznamovali kulturni prostor doma in v tujini.

V Franciscejskem katastru za Koroško iz leta 1827 se pojavljata Prevalje in Farna vas kot dve različni sosednji katastrski občini. Prevalje so se z razvojem železarstva začele širiti, zato so tudi prejšnje območje Farne vasi poimenovali Prevalje, ime zaselka pa skrajšali v Na Fari. Nekoliko severozahodno od cerkve je železniška postaja z zanimivo in atraktivno stavbo iz leta 1863, zgrajeno ob odprtju železniške proge med Dravogradom in Pliberkom oziroma Mariborom in Celovcem.

Foto: Tomo Jasenčnik

V njeni bližini stoji osnovna šola, zgrajena v 60. letih 20. stoletja. V 70. letih se je v smeri od Fare proti Brančurniku razvil zaselek individualnih hiš Pod gonjami. Na ravnini med cerkvijo in glavno cesto, sredi najlepšega bivalnega okolja na Prevaljah, s pogledom na Uršljo goro in Peco, stoji od leta 2001 Dom starejših Na Fari.

ŠENTANEL

Od Štoparja po dolini Šentanelške reke proti Strojni leži vas Šentanel, poimenovana po farnem patronu sv. Danijelu in obdana z mogočnimi kmečkimi domovi in samotnimi kmetijami v okolici. Cesta se odcepi z glavne ceste med Prevaljami in Poljano in pelje pod slikovitim, kamnitim železniškim Štoparjevim mostom do vasi (688 m. n. v.). Šentanel ima čudovito sončno lego s prelepimi razgledi. Sama vasica šteje le nekaj

deset hiš in kmetij, naseljena je bila že v 12. stoletju in iz tistega časa je ohranjen cerkveni zvonik. Novo cerkev sv. Danijela so zgradili 1865, okrog nje je urejeno pokopališče. Sredi vasi je Brusnikova lesena kajža iz leta 1652, ena najstarejših ohranjenih na Koroškem, z značilnim koroškim gankom, majhnimi okenci in pokrita s šitlji.

Od leta 1856 je v vasi šola, od leta 1945 podružnica osnovne šole Prevalje. Leta 1984 so s samopríspevkom krajanov zgradili novo šolo. Šentanel je rojstni kraj skladatelja Luke Kramolca, ljudskega godca Cirila Marina, tu je župnikoval Fran Ksaver Meško, tu se je rodil Mitja Šipek, vrhunski metalurg in vsestranski umetnik. V stari mežnariji je urejena spominska soba Luke Kramolca, v središču vasi stoji spomenik padlim v drugi svetovni vojni, pri Dvorniku pa imajo zbirko kmečkega orodja.

Nad vasjo je ob dveh mogočnih lipah kapela sv.

Uršule, pri kmetiji Gornik stoji kužno znamenje iz 16. stoletja, v okolici ob gozdnih poteh so številna sakralna znamenja, na domačijah pa ohranjene lesene kašče ..., prave tesarske mojstrovine.

Nekoč izrazito samooskrbne kmetije s prevladujočo poljedeljsko dejavnostjo, kjer so pridelovali različne vrste žit in poljščin, so se v sedemdesetih letih 20. stoletja usmerile v živinorejo, nekatere, predvsem v vasi in njeni bližnji okolici, pa tudi v turistično dejavnost.

V kraju že več desetletij delujeta turistično in kulturno društvo s folklorno skupino in pevskimi zbori. Posebnost v kraju je ohranjanje narečnih pripovedi in ljudsko prepevanje Šentanelskih pavrov. Šentanel z razvitim kmečkim turizmom privablja številne obiskovalce in je prepoznaven turistični biser Slovenije.

HOLMEC

Holmec se imenuje krajevna skupnost, v katero so povezana naselja Lokovica, Dolga Brda, Belšak in Poljana. Pod tem imenom je bil znan tudi mednarodni mejni prehod. Dolga Brda je obmejno naselje nekoč samotnih kmetij, danes pa tudi individualnih hiš med dolinama potokov Šentanelške reke in Lokovice. Tik ob mejnem prehodu je nekoč stalo mogočno šolsko poslopje. Leta 1977 so na Holmcu zgradili novo šolo. V okolici so ležišča premoga, ki so ga od sredine 19. do sredine 20. stol. v presledkih izkoriščali. Ob cesti Prevalje-Mežica, ob odcepu proti mednarodnemu mejnemu prehodu Holmec, leži naselje Poljana z jedrom ob gotski cerkvi sv. Janeza Krstnika iz 14. stoletja, ki je najstarejša cerkev v prevaljski župniji. Na Poljani so 13. in 14. 5. 1945 potekali sklepni boji II. svetovne vojne na evropskih tleh, v juniju 2001 pa na bližnjem Holmcu boji za osamosvojitve Slovenije. 26. 6. 1991 je bila izobešena slovenska zastava v znak samostojnosti Republike Slovenije. Del območja Poljane je proglašen za Spominski park Svobodi in miru, saj je zaznamovan z zgodovino in ga krasijo spomenik iz brona Svobodi in miru, delo

Foto: Tomo Jesenčnik

akademskega kiparja Stojana Batiča. Ob cesti stoji kozolec, topler, eden redkih ohranjenih v dolini Meže. Ob njem je lesena skulptura Ajdovska deklica in spomenik Ecce homo – Glej človek, delo akademskega slikarja Benjamina Kumpreja.

Hedvika Gorenšek

LEŠE

Le slabe 3 km iz Prevalj ležijo v majhni kadunji na nadmorski višini 550 m – 675 m Leše.

Vas je razpotegnjena, hiše so strnjene ob cesti, na hribih pa v vencu obkrožajo vas kmetije Papež, Polesnik, Kresnik, Gutovnik, Pop, Kajžer, Ladra, Pristav, Praper, Hermonko, še više pa se dvigata in vabita pohodnike hriba Kal (1108 m) in Volinjak (886 m). Kakor v pravljici stojita na hribu nad vasjo dve čudoviti cerkvi iz 15. stoletja. Uganka je, zakaj na tako odmaknjemem delu kar dve cerkvi, komaj nekaj metrov narazen in iz skoraj istega obdobja. Le pripovedka morda odstira tančico. Na Lešah naj bi bila dva samostana, moški in ženski. Zato tudi dve cerkvi, ena z žensko svetnico sv. Ano in ena z moškim svetnikom sv. Volbenkom, celo skrivni rov naj bi povezoval samostana s cerkvama. V času cesarja Jožefa II. bi skoraj prišlo do ustanovitve samostojne župnije pri cerkvi sv. Ane na Lešah, kar je preprečil prošt v Dobrli vasi s poročilom, da na Lešah župnija ni potrebna, ker tu bivajo večinoma le oglarji, ki morajo itak pogosto hoditi v dolino po življenjske potrebščine. V Miru je leta 1891 mogoče ponovno zaslediti težnjo, da bi Leše imele svojo faro. Zapisali so *"Nemogoče ... Lješani še pogorele cerkve ne morejo popraviti, potem bi pa morali farovž in pokopališče zidati. Kje pa vzeti?"* Tako Leše nikoli niso postale fara.

Z Leš izhaja eden najstarejših ohranjenih zapisov iz Mežiške doline Leški rokopis, ki je nastajal med leti 1733 in 1761. V njem so teksti nabožne in posvetne vsebine. Do 19. stoletja je bilo na Lešah le nekaj kmetij, ko pa je leta 1818 dunajski mestni uradnik Blaž Mayer odkril ležišča rjavega premoga in so leta 1820 začeli premog načrtno izkoriščati, so se Leše iz kmečkega zaselka razvile v močno delavsko središče. V obdobju delovanja leškega

Foto: Tomo Jesenčnik

premogovnika so zgradili številne nove stavbe, hiše za delavce in uradnike, prvo bolnišnico v dolini, restavracijo, šolo idr. Rudnik je uradno prenehal delovati leta 1935, a so rudarji kopali premog še vse do leta 1939.

Leše danes le še delno spominjajo na rudarsko preteklost. Ob poti do nekoč rudarskega kraja je obnovljen vhod v rov Franciscus, v središču vasi pa stojijo pozivalnica, bolnišnica, Čopova vila, Anin dom in spomenik rudarju, delo domačina,

akademskega kiparja Andreja Grošlja. Danes Leše spreminjajo svojo podobo. Večje pridobitve zadnjih let sta novo poslopje podružnične šole (1982) in asfaltirana cesta na Leše (2005). V kraju deluje Kulturno društvo Leše, ki z zbiralcema starin na vasi ohranjajo preteklost poznejšim rodovom in prijazno pokažejo številne predmete in dokumente leške zgodovine. Leše se razvijajo v sodobno vas, ki pa s pridihom preteklosti ohranja identiteto kraja.

Foto: Tomo Jesenčnik

BLEIBURG | PLIBERK

Mestno občino Pliberk sestavlja dvanajst katastrskih občin (Bleiburg/Pliberk, Aich/Dob, Grablach/Grablje, Kömmel/Komelj, Moos/Blato, Oberloibach/Zgornje Libuče, Rinkenberg/Vogrče, St. Margarethen/Šmarjeta, Schattenberg/Senčni kraj, Unterloibach/Spodnje Libuče, Weißenstein/Belšak in Woroujach/Borovje) in kar 23 naselij: Aich/Dob, Bleiburg/Pliberk, Dobrowa/Dobrova, Draurain/Brege, Ebersdorf/Drveša vas, Einersdorf/Nonča vas, Grablach/Grablje, Kömmel/Komelj, Kömmelgupf/Komeljski Vrh, Loibach/Libuče, Lokowitzen/Lokovica, Moos/Blato, Replach/Replje, Rinkenberg/Vogrče, Rinkolach/Rinkole, Ruttach/Rute, Sankt Georgen/Šentjur, Sankt Margarethen/Šmarjeta, Schattenberg/Senčni kraj, Schilterndorf/Čirkovče, Weißenstein/Belšak, Wiederndorf/Vidra vas, Woroujach/Borovje.

Najstarejše ime na tem mestu je izpričano okoli leta 1000 pod imenom "Luipicdorf". Ime Plyburch se v listinah prvič omenja leta 1228 kot trg Forum Plyburch. Grad in trg sta bila leta 1228 v posesti grofov Heunburg. Ko je rod grofov Heunburg izumrl, je gospostvo Plyburch prejel nečak Ulrich von Pfannenberg, ki ga je zastavil Konradu Auffensteinskemu. Sledili so spori z vojvodo. Po uporü Auffensteinov sta bila grad in trg opustošena, gospostvo pa je prešlo na Habsburžane.

Leta 1325 je Pliberk postal mesto, leta 1370 je ponovno prejel mestne pravice z vsemi privilegiji tudi zato, da bi pomagali opustošenemu mestu. Prebivalec mesta je lahko postal vsakdo, ki je eno leto bival v mestu in zaprisegel na mestne pravice. Leta 1393 je Pliberk dobil pravico, da izvoli mestnega sodnika iz svojih vrst. Isto leto je knez Albrecht III. mestu dodelil pravico do prirejanja sejma na dan Marijinega vnebovzetja, 15. avgusta. Sejem na travniku je v listini prvič omenjen leta 1428. Takrat so po sporu s tedanjima lastnikoma, Guštanjskima, določili letno odškodnino za uporabo travnika. V letih 1473, 1476 in 1478 so v Pliberk vdirali Turki, na kar še danes spominja t.i.

Türkenplatzer/turški trg. Mesto je ščitil jarek, ki so ga leta 1479 obnovili z dohodki urada v Črni. Najbrž so v času turških vpadov sezidali še danes vidno mestno obzidje. Cestnino so pobirali pri t.i. Guštajnskih vratih. Med leti 1480 in 1490 je ogrski kralj Matija Korvin, na katerega se navezujejo pripovedke o kralju Matjažu, ki spi v Peci, zasedel dele Koroške. Leta 1601 so gospostvo Pliberk prevzeli grofi Thurn-Valsassina. Leta 1715 je v mestu divjala kuga, na kar spominja kužni steber na Glavnem trgu. Umrla je tretjina prebivalcev, ki so jih pokopali severno od mesta, o čemer priča kužno znamenje ob glavni cesti. Leta 1849 so po upravni reformi Franca Jožefa I. uvedli okraje, okrajna sodišča, žandarmerijo in občine. Prvi župan Pliberka je postal Josef Messiner.

Na razvoj območja je pomembno vplivala izgradnja železnice Celovec – Pliberk – Prevalje – Dravograd – Maribor leta 1863. Prav tako dejstva, da so leta 1918 Pliberk zasedle čete Maistrovih in Malgajevih prostovoljcev. Po plebiscitu leta 1920, ko je bila načrtana južna meja, je Pliberk izgubil gospodarsko zaledje Mežiške doline in postal obmejno mesto. Leta 1930 so v mestu odprli javno kopališče, danes eno najzanimivejših na

Koroškem. Leta 1955 je Pliberk postal garnizonsko mesto in s tem za nekaj desetletij dobil vojašnico. Šele leta 1964 so z izgradnjo Podjunske železnice Pliberk povezali z Labotsko dolino. Že leta 1968 pa je začela delovati galerija Wernerja Berga. V opuščeni pivovarni deluje galerija Sudhaus, občina pa si prizadeva tudi za ustanovitev galerije v spomin Kiki Kogelnik. Mesto Pliberk sta v knjigah predstavila Gottfried Glawar in bivši župan Othmar Mory.

UMLIEGENDE ORTSCHAFTEN | OKOLIŠKA NASELJA

Pliberški okoliški kraji so večje ali manjše vasi, ki imajo različno razvito strukturo za cerkveno, gospodarsko in kulturno življenje. Glavni vir preživljanja je predstavljalo kmetijstvo, ki je še danes pomemben gospodarski dejavnik, čeprav se mnogi odločajo za druge poklice in manjše kmetije opuščajo. Kmečko prebivalstvo je bilo povečini slovensko govoreče in je bilo pomemben dejavnik v ohranjanju slovenske identitete in narodne skupnosti v Pliberku. Danes so kraji zelo močno

izpostavljeni odseljevanju, predvsem izobraženci se naseljujejo v mestih, kjer delajo. V nekaterih vaseh delujejo tudi manjši obrati, ki ljudem omogočajo dodaten vir dohodka. Večja vaška naselja imajo cerkev, šolo, gostilno, ki tvorijo središče vaškega življenja, redka naselja pa so premogla tudi vaško trgovino. Gasilska društva delujejo v Dobu, Vogrčah, Libučah, Repljah in Pliberku. Na mesto Pliberk mejita večji naselji Nonča vas in Drveša vas. Nonča vas se je v letih po vojni močno razširila z doseljevanjem novih družin in gradnjo enostanovanjskih hiš. V središču vasi je cerkev Marije na Pesku. V Nonči vasi živita pesnik in pisatelj Herman Germ, ki ustvarja tudi koroško otroško literaturo, ter pesnica in pisateljica Anita Hudl, vodja in režiserka gledališke skupine Oder 73, ki v okviru društva SPD Edinost uprizarja sodobna gledališka dela. Na poti iz Pliberka proti slovenski meji pridemo v Libuče. Reko Bistrice, ki izvira na Peci, so v 13. stoletju imenovali Leupach in Lovpach, iz tega izvira ime Loibach – Libuče. V Zgornjih Libučah je dvojezična šola, ki stoji na trgu prof. Milke Hartman. Kulturna delavka, učiteljica in pesnica z *Libuškega puela* je bila rojena v Spodnjih Libučah pri Hrastu, ustvarila je številne pesmi, ki jih je deloma tudi sama uglasbila. V Libučah so podružnicne cerkve sv. Andreja (v Spodnjih Libučah), cerkev sv. Jerneja (v Zgornjih Libučah) in cerkev sv. Jurija v Šentjurju. Lokovica in Senčni kraj so manjši zaselki v smeri proti slovenski meji. Komelj imenujejo hrib in naselje na Komlju. Na Komlju je od 1948 do 2001 je delovala dvojezična ljudska šola. Ob južnih obronkih Komlja so manjši zaselki Borovje in Grablje ter višje ležeči Belšak s posameznimi hišami. Večje naselje je Šmarjeta, kjer je bila leta 1903 ustanovljena šola, ki so jo ukinili leta 2001. Na Šmarjeti je cerkev sv. Marjete s pokopališčem. Na Šmarjeti živi mednarodno priznani koreograf in režiser Johann Kresnik, ki je eden izmed najbolj inovativnih koreografov v Evropi.

V smeri iz Pliberka proti Labotu pridemo mimo Nonče vasi v Čirkovče in Vidro vas. Obe vasi povezuje cerkev pri Božjem grobu, ali kot pravijo domačini cerkev na Humcu. Ob cerkvi je stara

opuščena šola, ob vznožju Božjega groba pa dvojezična ljudska šola Božji grob, ki jo obiskujejo šolarji iz Doba, Vidre vasi, Čirkovč, Nonče vasi in Blata. Dob se razprostira ob vaški cesti. Ob začetku vasi stoji cerkev sv. Boštjana, ob cerkvi pa je sodoben gasilski dom. Dob je rojstni kraj pisatelja Janka Messnerja, ki je v proznih in dramskih besedilih ter pesmih ubesedil usodo koroških Slovencev. Iz Doba pridemo do Svete Lucije, kjer stoji cerkev, in na Brege, odkoder nas Dravski most popelje v sosednjo občino Rudo. Iz Pliberka proti Celovcu pridemo na Blato, kjer je živel kronist Blata Mirko Kumer, Črčej, ki je v knjigi Po sili vojak opisal svoje življenje kot vojak v nemški vojski.

Dobrova je manjši zaselek sredi gozda Dobrove, na drugi strani Dobrove pa so Vogrče, ki se v listinah prvič omenjajo leta 1193. Kulturno življenje v Vogrčah je v času po drugi svetovni vojni oblikoval pokojni župnik, "večni popotnik" Vinko Zaletel, ki je v Vogrčah razvil zelo uspešno amatersko gledališko dejavnost. Ob cerkvi sv. Florijana je župnišče, pred katerim v zadnjih letih Vogrjani pripravljajo večje gledališke predstave na prostem. V vasi je tudi dvojezična ljudska šola. Iz Vogrč pridemo v Replje, Rute in Rinkole, ki imajo šolsko in kulturno središče v Vogrčah. V Rinkolah je cerkev sv. Ožbolta. Tam živi umetnik Karel Vouk.

Mag. Karla Oder

Od gradu do vasi

Z nastankom in razvojem naselij je nastajala in se razvijala tudi stavbna dediščina z arhitekturno in umetniško pomembnimi detajli, ki kažejo posamezne umetnostne sloge. Najštevilnejše stavbe z ohranjeno zasnovo ali posameznimi deli stavbe iz srednjega veka so prav cerkve, ob njih pa gradovi in dvorci ter mestne in trške hiše. Pliberk je srednjeveško mesto z ohranjenim mestnim jedrom in z gradom, kjer je bil sedež zemljiškega gospodstva, ki je obsegalo tudi Mežiško dolino.

V zgodnjem srednjem veku so zgodovino Koroške med Pliberkom in Dravogradom sooblikovale plemiške rodbine: Eppensteini (1077–1122), Traungavci (1050–1192) in Spanheimi (1122–1269). Za Dravograd so pomembni Trušenjski, za Ravne pa vitezi *"de Gutenstein"*. Med lastnike gradov in trgov Guštanj ter Dravograd so se

zapisali grofje Vovbrški, Žovneški in Auffensteinski. Za Pliberk so pomembni Heunburški in Auffensteinski. Po uporabi Auffensteinov v 14. stoletju je gospodstvo Pliberk prešlo v last Habsburžanov. Leta 1601 so Habsburžani gospodstvu Pliberk in Guštanj prodali grofu Ambrožu Thurnu, ki je grajski stavbi nadel renesančno podobo. Plemiška rodbina Thurn-Valsassina je pomembno sooblikovala življenje v Podjuni in Mežiški dolini, saj so bili uspešni in znani industrijalci. Že na začetku 17. stoletja so v fužinah na Koroškem izdelovali različne železne izdelke, ob tem pa še iskali svinec. Na začetku 19. stoletja so se odpovedali sledenju svinčeve rude v pogorju Pece in ostali le pri pridobivanju premoga in vlaganju v razvoj jeklarstva. Prav slednje je preraslo v uspešno industrijo, saj se je na Ravnah

iz fužin razvila uspešna tovarna kvalitetnih jekel. Grof Jurij Thurn (1788–1866) je bil tudi koroški deželni glavar in v letih 1857–1863 predsednik družbe za izgradnjo koroške železnice Maribor-Celovec. Rodbina je imela v posesti še druge gospodarsko pomembne obrate, med njimi pivovarno v Sorggendorfu in tovarno lepenke na Prevaljah. Poleg tega so imeli v lasti skoraj tretjino zemljiške površine Mežiške doline. Razvoj industrije pa je, še zlasti na Prevaljah, vplival na oblikovanje nove socialne skupine – industrijskega delavstva, ki je zaradi ekonomskega in socialnega položaja izoblikovalo specifičen način življenja z bogatim kulturnim, športnim in političnim delovanjem.

SCHLOSS BLEIBURG | PLIBERŠKI GRAD

Pliberški grad je renesančna zgradba, ki stoji na gričku, s katerega vidimo mesto Pliberk in bližnje kraje v Podjuni. Prvotni grad so zgradili že na začetku 12. stoletja. Takrat je postal sedež grofov Heunburg. Ko je rod Heunburgov leta 1322 izumrl, je gospostvo prešlo v roke Pfannenberških, ki so ga zastavili Konradu Auffensteinskemu. Po uporu njegovih sinov deželima vladarjema Albrehtu in Leopoldu (Albrecht und Leopold von Österreich) leta 1368, so grad upostošili, posestvo Auffsteinskih pa zaplenili. Nato so grad do leta 1381 upravljali oskrbniki, potem so ga zastavili Haugu von Thybein, 1427 pa je prešel v posest Burckharda von Weispriacha. Leta 1507 je oskrbnik Maksimilijan I. grof Lodronski investiral 400 guldnov v izgradnjo gradu. Od leta 1552 je bil cesarjev fevd in fevdni jemalci so se pogosto menjali. Grajsko poslopje je dogradil grof Ungnad Žovneški (Andreas Ungnad von Sonnegg), ki je bil v sorodstvu z lodronskimi grofi. Sedanji renesančni videz je grad dobil po zaslugi grofa Hansa-Ambrosa von Thurn, ki je leta 1601 prejel Pliberk v zamenjavo za posestvo na Ptuj (Pettau). Leta 1820 so morali stari bergfrid zaradi rušenja podreti. Od starega gradu iz prejšnjih obdobij so ostali le posamezni elementi, kot so npr. vzhodni bergfrid, ki še kaže gotske sledove, in Palas, ki se nahaja v zahodnem traktu. Grad ima štiri krila. Fasada je zgrajena na temeljih srednjeveškega beringa, v 17. stoletju so dozidali južni deset osni trakt. Tam so tudi vhodna vrata, nad njimi pa je naslikan dvojni grb grofov Thurn-Rosenberg, s katerim je povezan tudi kronogram iz leta 1747; opozarja na grofa Franza Thurna in njegovo soprogo grofico Mario-Anno Rosenberg, ki sta tistega leta dala spremeniti del notranjosti kot tudi kapelo v baročnem slogu. Pri dohodu glavnega stopnišča so ohranjene freske iz 17. stoletja. Reprezentančni prostori so opremljeni s štukaturnimi stropi, dvoje vrat z intarzijami je iz gradu Landskron. Posebej zanimiva je knjižnica z zgodnje baročnim kasetiranim stropom, ki je ena

izmed najpomembnejših privatnih zbirk v Avstriji. Grajska kapela je samostojna zgradba pred gradom. V osnovi je gotška in med letoma 1600 in 1606 predelana. V ladji, ki jo poligonalno zaključuje prezbitenij, je baročni križni obok. Okna so iz 19. stoletja. Na stropu kora so odkrite preproste figuralne freske iz 17. stoletja. Glavni oltar iz konca 17. stoletja je prelepo rezbarsko delo iz potemnele limbovine, ki ni bil nikoli polihromiran in daje vtis resnobnega veličastja. Po sto letih je bil vanj postavljen kip Matere Božje. Obdajajo ga upodobitve sv. Bruna, sv. Jožefa, zgoraj je Sveta družina in spodaj sv. Aleš. Na desni steni je manjši stranski oltar z Marijinim kronanjem iz let 1720/30.

Na severni steni je ogromen, pozlačen renesančni epitaf v visokem figuralnem reliefu – južnonemško delo – ki ga je leta 1594 žena grofa Wolfa Thurna darovala ljubljanski stolnici ex voto, ob njegovi smrti, pred katero je živel v Ljubljani kot Verwalter der Landeshauptmannschaft Krain/Deželni glavar Kranjske, da so on in njegovi trije sinovi srečno preživeli turške bitke, njegova soproga in tri hčerke pa najmanj eno kugo.

Leta 1809 je Napoleonova vojska odnesla epitaf iz ljubljanske stolnice. Ob koncu 19. stoletja ga je družina Thurn-Valsassina znova pridobila na dražbi v Parizu.

Grad Pliberk je sedaj v lasti grofov Thurn-Valsassina. Njegova notranjost pa ni dostopna javnim ogledom.

Margareta Jukič

AHACOVA HIŠA, PREVALJE

Ahacova hiša na Prevaljah (1798) je najstarejši ohranjen arhitekturni spomenik na Prevaljah, ki ga zaradi prostorskih in oblikovnih vrednot prištevamo med najpomembnejše arhitekturne spomenike na Koroškem. Objekt s starejšo osnovo ima v bidermajerskem slogu okrašeno pročelje iz začetka ali srede 19. stoletja. Hiša je prepoznavna z značilnim obokanim prehodom, skozi katerega so nekoč vozili s konjsko vprego. Še v 19. stoletju se je za hišo bohotalo posestvo z vrtom, sadovnjakom, hlevom ... *Sredi dvorišča je bilo veliko korito za napajanje konj in živine z vodnjakom. V začetku 19. stoletja je Avgust Rosthorn prvič prišel na Prevalje, ustavil se je pri Logarju, v gostilni pri Ahacu, kjer*

mu je stasita gostilničarka postregla z ocvrtimi postrvmi in "rdečimi črnicami", kar je pripomoglo k navdušenju Rosthorna nad bodočimi Prevaljami, kjer je postavil temelje razvoju železarske industrije. V gostilno pri Ahacu so zahajali obrtniki, uradniki, učitelji, železarji, furmani, ki so vprego postavili na varno notranje dvorišče v senco kostanjev, tu so ob poletnih dnevih modrovali o krizi v železarstvu, o nemirnih vojnih časih. Pomudili so se v zadnji "posebni sobi" ali obiskali notarja, se pomudili na kegljišču, naslonjenem na zahodni del stavbe, ali kupili kruh v pekarni in meso v mesnici.

Tu so konec vojske 1918 lačni leški knapi taboril sitim strah, govori spominska plošča na pročelju v spomin na punt lačnih leških knapov. V dvorani pri Ahacu je uprizarjalo igre in pripravljalo druge prireditve društvo Sokol. Stavba je doživela komaj kakšno spremembo, zato je njena pričevalnost še toliko pomembnejša. Tod mimo je minevalo življenje kraja, a Ahacova hiša ostaja skoraj nespremenjena sopotnica in z vztrajanjem njenih lastnikov, družine Škufca in družine Gorjanc, je deležna posluha za ohranitev kulturne dediščine.

Foto: Tomo Jesenčnik

Mag. Simona Javornik

Od cerkve do cerkve, od kapele do kapele

Kršćanstvo se je na ozemlje sedanjega slovenskega prostora v antiki širilo iz Ogleja, vsi škofovski sedeži na slovenskem etničnem ozemlju so bili do 5. stoletja podrejeni oglejskemu metropolitu. Takšna cerkvena ureditev je bila porušena v času preseljevanja narodov. Prvo pobudo za ponovno pokristjanjevanje slovenskega prostora je po ustalitvi razmer dala salzburška opatija. Po ponovni vzpostavitvi misijonske dejavnosti oglejskega patriarhata proti koncu 8. stoletja sta si cerkvena kneza leta 796 razdelila obsežno ozemlje južno od Donave in za mejo med njima določila reko Dravo. Njuno odločitev je leta 803 in 811 potrdil Karel Veliki. Zaradi oddaljenosti od Salzburga in Ogleja, dveh velikih cerkvenih središč, so okoli leta 1100 nadzor nad župnijami prevzeli arhidiakonati, kot vmesna stopnja med župnikom in škofom. Koroška je bila v srednjem veku ena najbogatejših pokrajin, zato je v tem času vse do poznega srednjega veka doživela izjemni posestno- in deželopravni razvoj, kar je imelo za posledico tudi zapletenost razmerij in pisano podobo v cerkvenoupravnem smislu.

Koroški del ozemlja nad reko Dravo je upravljal Salzburg z dvema arhidiakonom: zgornje- in spodnjekoroškim arhidiakonom, od katerih je slednji še kako vplival na versko in narodno življenje koroških Slovencev. Lavantinska škofija je po 13. stoletju imela v upravi le matično ozemlje od Labotnice do deželne meje in Drave z župnijami Št. Andraž, Labot in Dravograd. Po letu 1751, ko so v obdobju terezijansko-jožefinskih reform razpustili oglejski patriarhat in ustanovili goriško nadškofijo, je etnično skoraj v celoti slovenski del Koroške dežele južno od reke Drave obvladoval goriški nadškof s tremi arhidiakonomi, ki so nadomestili nekdanji patriarški enotni koroški arhidiakon, tj. benediktinska opatija Podkloster (v upravljanju 2 dekanata), beljaški arhidiakon 6 dekanatov (in 33 župnij), arhidiakon v Beljaku pa 3 dekanate. Arhidiakonatsko službo arhidiaconus natus so v inkorporiranih župnijah opravljali tudi koroški samostani, npr. za zgornji del Mežiške doline je pomembnejše delovanje dobrloveškega samostana. Tu je bila ozemeljsko prisotna tudi leta

1461 ustanovljena Ljubljanska škofija s svojim kompleksom do Drave nad Pliberkom. Pomembna lastnica zemljiške posesti je bila tudi bamberška škofija, ki je imela v lasti spodnji del Mežiške doline (Ravne z okolico).

Deželna meja med Koroško in Štajersko je po znanih podatkih ostala nespremenjena vsaj od vdorov vojske Matije Korvina do prve svetovne vojne, ki je korenito posegla v življenje Koroške, saj se je po plebiscitu 10. oktobra 1920. leta dokončno določila državna meja. Takrat so pod okrilje Avstrije prišla politična in upravna središča, na katera je bila vezana tudi Mežiška dolina: Velikovec kot okrajno, Pliberk kot politično središče, Šmihel pri Pliberku kot cerkveno središče, v katere cerkveno upravo je sodila vsa Mežiška dolina z izjemo Kotelj, ki so spadale pod pražupnijo sv. Martina v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Ob vzpostavitvi meje se je ozemlje prvotno enotne Koroške, v upravnem in kulturnem smislu, razdrobilo.

Primarni vplivi na umetnostno dediščino

Specifične pogoje, iz katerih se je napajala kulturna dediščina v Mežiški dolini, je ustvarila obrobna lega doline. Mežiška dolina je geografsko vase zaprta enota, ki se je že v kontekstu slovenskega prostora, še bolj pa v okviru kulturne Evrope, čvrsto oklepala ustaljenih tradicionalnih vzorcev, s katerimi so se prepletali tuji vplivi. Vplive velikih umetnostnih struj pa so v pokrajino v obilju vnašale prometne poti, ki so že od antike prečkale ozemlja dežele. To je bil tudi razlog, da je pokrajina kljub temu sledila svetovnim umetniškim načelom upodabljalajoče umetnosti in jih po sprejetju zlila s tradicionalističnimi folklornimi elementi. Sprejemala jih je sicer z zamudo, vendar so ostajala zakoreninjena tudi do stoletje dlje kot v slogovno vodilnih okoljih na Slovenskem. Večina obravnavane stavbne dediščine Mežiške doline je srednjeveškega nastanka, z bogato stavbno zgodovino zaradi pogostega prilaganja duhu in

umetniškimi zakonitostim kasnejših obdobj. Pestra srednjeveška gradbena dejavnost izhaja iz dejstva, da je Koroška v srednjem veku predstavljala bogato deželo, ta je s svojimi naravnimi danostmi nudila zadosten razlog za neprestane boje za oblast na svojem ozemlju med svetno in posvetno gospodo. Posledično se ni mogla oblikovati enotnejša struktura gospodstva, ki bi tvorila homogeno osnovo za enotnejše umetniške tokove, izražene v sakralni in profani arhitekturni dediščini, kakor tudi v srednjeveškem kiparstvu in slikarstvu. Srednjeveški zemljiški lastniki ozemelj Mežiške doline so imeli svoja središča večinoma izven pokrajine, tako da so se primarni stavbni tipi cerkva in grajskih kompleksov ter ostala oprema in likovne stvaritve, ki so jih krasile, v veliki meri oplajale v tujih likovnih prvinah.

Kronološki pregled cerkvene likovne dediščine

Kljub pomanjkljivim virom, ki bi dokumentirali začetek gradnje in stavbno zgodovino posameznega spomenika, o večini sakralnih arhitekturah domnevamo, da so romanskega nastanka. To se kaže v osnovnih tipih romanskih cerkva kot enoladijskih prostorninah s polkrožno apsido, enoladijskih cerkvah s kvadratnim prezbiterijem ali cerkvah s kornim zvonikom, kot sta v romanski tlorisni zasnovi ohranjena župnijska cerkev sv. Device Marije na Jezeru Na Fari pri Prevaljah in razvojno sorodna župnijska cerkev sv. Egidija na Ravnah. Tipološka zaokrožena skupina cerkva z vzhodnimi zvoniki je tip severnega izvora, ki pa stilno povezuje koroški prostor, saj se je preko ozemlja avstrijske Koroške k nam razširilo kot regionalno nadaljevanje številne koroške skupine v Podjuni iz srednje in južne Nemčije. Cerkev tega tipa so na slovenskem delu Koroške pri podružnični cerkvi sv. Vida v Dravogradu, župnijski cerkvi sv. Nikolaja v Vuzenici, v podružnici sv. Jurija na Legnu, v Mežiški dolini pa se je manifestiralo v že omenjenih župnijskih

DI SEN? PO DEN? HA
BEN? LASN? MAL
EN? PLASII? GRIENP
ERGER? PAIRTL? KAPLE
PEDII? ZEHLEIT? R
DI SEN? PO DEN? HA

cerkvah na Ravnah in Prevaljah.

Na osnovi že izpolnjenih gradbenih potreb romanike zgodnja gotika ni imela veliko dela, medtem ko je visoka gotika konec 14. stoletja na območju Prevalj že poskrbela za številne prezidave ladij, prezbiterijev ter za obokanja večinoma oltarnih prostorov s tradicionalnim rebrastim obokom (podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika na Poljani, itd.), mrežastimi in paralelnimi oboki (v podružnični cerkvi sv. Barbare na Prevaljah). Prezidave so zadostile predvsem reprezentančnim potrebam, prav tako pa je pomanjkanje prostora za verne duše v 14. stoletju privedle do tega, da se je mreža cerkva na območju doline zgostila z zidanjem novih podružnic do najvišjih predelov. Takrat so v večini nastale vse podružnične cerkve v Mežiški dolini. Najpomembnejšo sakralno arhitekturo nedvomno predstavljata poznogotski podružnični cerkvi sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah. Slednja je na slovenskem prostoru rariteta v smislu podzidave kripte pod oltarnim prostorom. Na Koroškem jo srečamo le še pri samostanski cerkvi avguštinskih korarjev v Dobrli vasi v Podjuni. Bogate srednjeveške poslikave so odigrale pomembno vlogo v arhitekturnem izrazu

naših cerkva, bodisi v smislu, šivanih robov na zaključkih cerkva ali pa v slikanih korpusih obokov in sten prezbiterijev in severnih sten ladij. Najstarejši poslikavi na prostoru Mežiške doline v prezbiteriju podružnične cerkve sv. Neže na Vrheh, datirani zagotovo po letu 1367, ko je cerkev nastala, sledi po pomembnosti nedvomno freskantska dejavnost srednjeveškega slikarja poimenovanega Mojster iz Nonče vasi (Meister von Einersdorf). Mojster je okoli leta 1400 obvladoval mejni štajersko-koroški pas, kar pa je tudi največja kvaliteta opisanega cikla, saj gre za rutiniranega slikarja, katerega likovni rokopis lahko zasledimo v matični cerkvi v Nonči vasi (Einersdorf) v Podjuni, na Ravnah v cerkvi sv. Antona in Marijini kapeli na Kamnu pri Vuzenici. Kasnejše so freske v podružnični cerkvi sv. Barbare v Zagradu na oboku prezbiterija z datacijo 1466, v podružnični cerkvi sv. Ane na Lešah slikani oltarni nastavki iz leta 1577 neznanega mojstra E. P. in severna stena ladje ter fragmentarno tudi prezbiterij v podružnični cerkvi sv. Janeza Krstnika na Poljani. Le redki so na področju pokrajine spomeniki renesanse, od ohranjenih naj omenimo samo dva: podružnično cerkev sv. Uršule na Uršlji

gori kot najvišje stoječo cerkev v srednji Evropi in podružnično cerkev sv. Lenarta na Platu, ki je do leta 1967 spadala pod okrilje župnijske cerkve sv. Device Marije na Jezeru, a so jo po tem letu dodelili v mežiško faro. Oba nastala spomenika sta nastala na prehodu iz pozne gotike v zgodnjo renesanso in so njune renesančne prvine vidne le v gotsko stavbno oblikovanje vkomponirani dvoranski zasnovi in plastični stavbni dekoraciji. Po rekatoliški obnovi druge polovice 17. stoletja ponovno zaživi gradbena dejavnost tudi v dolini. V večini primerov so cerkve ohranile stare gotske oltarne kore, na novo pa so v 17., 18. in 19. stoletju pozidavali ladijske prostornine, saj se je zaradi razvoja industrializacije v Mežiški dolini povečalo število prebivalcev, s tem pa je naraščala tudi zahteva po velikosti prostorov, v katerih so ljudje lahko zadostili svojim verskim potrebam. V 17. stoletju so množične gradnje zvonikov, zakristij in stranskih kapel, ki so služile za potrebe posebnega bratovščinskega bogoslužja, npr. nova konfiguracija ladje sv. Barbare v Zagradu, sv. Danijel v Šentanelu. V baroku se pojavijo zidani pevski kori in banjasto obokanje s sosvodnicami (sv. Barbara v Zagradu, sv. Volbenk na Lešah), še vedno pa se ohranjajo značilni gotski stavbni elementi, kot so ajdovo zrno, šilast lok, prazna fasada. Stavbe v prevaljski fari so tudi v primerih baročnih prezidav obdržale pravilno srednjeveško orientirano zasnovo s prezbiterijem na vzhodu, v poznejših fazah baroka 18. stoletja pa je nastala tudi večina notranje opreme v cerkvah, od oltarjev zgodnejšega baroka 17. stoletja pa sta se ohranila najpomembnejša baročna glavna oltarja, zaradi svoje bogate pozlate in barvitosti poimenovana zlata oltarja, v podružnični cerkvi sv. Ane na Lešah in v podružnični cerkvi sv. Janeza Krstnika na Poljani.

V obdobju historicizma od sredine 19. stoletja dalje so s predelavami, novogradnjami ali opremo zastopane župnijska cerkev sv. Danijela v Šentanelu ter na osnovi srednjeveške na novo postavljena farna cerkev sv. Device Marije na Jezeru iz leta 1890. Ob proučevanju likovne dediščine cerkva lahko zaznamo pomembnost

dediščine na dveh nivojih: da kljub globoko zakoreninjenem tradicionalizmu prostora spomeniki v posameznih primerih le stopijo iz svojih lokalnih okvirov v kvalitetne likovne dosežke, dragocenejšje in pomembnejše tudi v okviru slovenskega merila. Hkrati pa se da vsaka izmed obravnavanih cerkev pravično ovrednotiti tudi skozi svojo vrednost prilagajanja v času, v katerem je nastala, se spreminjala, dopolnjevala ter postala to, kar jo dela preprosto našo.

Margareta Jukič

ŽUPNIJSKA CERKEV SV. DEVICE MARIJE NA JEZERU, NA FARI, PREVALJE

Župnijska cerkev sv. Device Marije na Jezeru v Farni vasi pri Prevaljah je kot samostojna župnija v zgodovinskih virih prvič omenjena 25. aprila 1335 in je bila prvotno poimenovana sv. Marija pri Guštanju oziroma nad Guštanjem. Verjetno so cerkev zgradili že v 13. stoletju, saj je v listinah omenjena že leta 1302. V načrtu iz leta 1861 in iz tlorisa, posnetega leta 1888, je razvidno, da je bila cerkev takrat še enoladijska gotska dvorana. Leta 1890 so povečali obstoječo cerkveno stavbo pod vodstvom gradbenega mojstra Petra Madila s Prevalj. Cerkev so pozidali v času župnikovanja Antona Müllerja, oltarje je postavil župnik Anton Kesnar, posvetil pa jo je celovski škof Jožef Kahn leta 1897.

Ladjo stare gotske cerkve so podrli in v prečni smeri sezidali večjo, v novo cerkev pa kot stransko kapelo vključili romanski kor z zvonikom. Ostaline stare cerkve so jasno vidne v kapeli, kjer je ohranjen križno-rebrasti gotski obok. Današnja cerkev je grajena v novobaročnem stilu. Notranjščina cerkve predstavlja triladijsko dvorano, ki je v celoti poslikana z bogato ornamentiko in figuralnimi prizori. Na fasadi cerkve je nad vhodom kip Križanega, v stenskih nišah pa sta kipa sv. Petra in Pavla. V kapeli pod zvonikom je ohranjen domnevno nekdanji glavni baročni oltar Matere božje. Glavni oltar današnje cerkve s kiparsko skupino Marijinega vnebovzetja

je bogat izdelek umetnega podobarstva s konca 19. stoletja. Notranjost in zunanost cerkve so v celoti obnovili leta 1990. Do leta 1861 je bila cerkev na Fari župnijska cerkev večjega dela spodnje Mežiške doline. Ob župnijski cerkvi pa je v upravi prevaljske fare pet podružnic: cerkev sv. Barbare v Zagradu, cerkev sv. Janeza Krstnika na Poljani, cerkvi sv. Ane in sv. Volbenka na Lešah, cerkev sv. Kozme in Damijana na Brinjevi gori. Cerkev sv. Lenarta na Platu, ki je prvotno tudi sodila k prevaljski, so leta 1967 dodelili fari sv. Jakoba v Mežici.

PODRUŽNIČNA CERKEV SV. BARBARE, ZAGRAD

Cerkev sv. Barbare, zavetnice rudarjev, zidarjev, kamnosekov, tesarjev, krovcev in arhitektov, stoji v Zagradu jugovzhodno od Prevalj na terasastem pomolu, ki se na vse strani strmo spušča v dolino Meže. Sv. Barbara je podružnica župnijske cerkve Device Marije na Jezeru. Prvič je cerkev omenjena 3. marca 1496 kot *"sandt Warbara bey Guetenstain"*. V 17. stoletju so cerkev prezidali, od prvotne stavbe se je ohranil le še gotski prezbiterij

Foto: Tomo Jeseničnik

s freskami iz leta 1466. V osnovi so gotski cerkvi v času baroka v vsej dolžini ladje prizidali stranski kapeli, kar daje cerkvi širino oziroma prečnost. Od notranje opreme sta najpomembnejša stranska oltarja iz začetka 17. stoletja. Na oboku prezbiterija so izjemne gotške srednjeveške freske delo neznanega mojstra, poimenovanega Mojstra iz Nonče vasi, ki so jih izpod ometa odkrili leta 1959. Na oboku prezbiterija sv. Barbare naslikani motiv *Imago pietatis* ali Podoba usmiljenja je v slovenskem prostoru nekaj izjemnega. Na podlagi ohranjenega mojstrskega znaka se domneva, da je bil avtor dejaven v beljaškem umetniškem krogu, novejša raziskave pa slikarije navezujejo na zgodnje grafične liste nemškega mojstra E. S. in poudarjajo sorodnost z votivno sliko kanonika Konrada Ernsta v cerkvi sv. Magdalene v Velikovcu. Za časovno opredelitev slikarije v cerkvi je pomemben napis, ki se je ohranil iz časa nastanka fresk pod Matejevim angelom in se glasi: *"Nach Christi Geburd vier hundert Jar und danach Im LXVI Jarr am X..."* dalje pa je napis nečitljiv. V prevodu to pomeni: *"Po Kristusovem rojstvu (tisoč) štiristo let in potem v 66. letu na X..."*.

PODRUŽNIČNA CERKEV SV. URŠULE, URŠLJA GORA

Podružnična cerkev sv. Uršule na Uršlji gori je s svojo lego na 1699 m visoki Uršlji gori, ki zamejuje južno stran spodnjega dela Mežiške doline, najvišje stoječa cerkev v Sloveniji in največja cerkev na takšni nadmorski višini v srednji Evropi. Pobudniki in donatorji gradnje cerkve, ki je potekala v letih od 1570 do 1614, so bili domačini in plešivski kmetje. Sezidana je bila v znamenju zvestobe kmečkega prebivalstva katoliški veri. Ljubljanski škof Tomaž Hren, pod katerega cerkveno pristojnost sta takrat spadali Mežiška in Mislinjska dolina, je vodil gradnjo cerkve in jo 18. avgusta 1602 tudi posvetil. Cerkev in oltarji kažejo slogovni razpon med gotiko, renesanso in barokom. Med največje znamenitosti cerkve štejemo zvon iz leta 1584, odprto leseno ostrešje v ladji, gotski kamniti Marijin stranski oltar in

Foto: Tomo Jesenčnik

praznično lice oltarja sv. Uršule, delo slovenjgraškega slikarskega mojstra Janeza Andreja Straussa.

Sveta Uršula in Uršlja gora

Sv. Uršula je bila izgnana iz rodni dežel, s seboj je vzela Povodnega moža. Potovala sta po svetu, šla sta čez veliko goro, hribov in dolin. Nikjer nista našla prostora zase. Šla sta čez goro, na kateri je sv. Uršula stopila na kamen, in vanj se ji je vdrla noga. Odločila se je, da bo ostala kar tam, kajti menila je, če so kamni tako mehki, morajo biti tudi človeška srca mehka. Ker ni bilo tam nobenega jezera za Povodnega moža, se je ta odločil, da bo sam naredil jezero. Za pomoč je prosil bližnjega kmeta, ta pa mu je za pomoč posodil vole. Voli so mu pomagali prinašati vodo, zato jih je on bogato nagradil. Na njih je obesil veliko zlata, namesto da bi jim dal sena. Voli so zlato prinesli domov. Kmet je postal bogat, a bogastva ni znal uživati in se je zapil. Po tem dekletu se imenujeta gora in cerkev, ki stoji na njej.

Hedvika Gorenšek

PODRUŽNIČNA CERKEV SV. ANE, LEŠE

Na hribu nad vasjo Leše stojita podružnični poznogotski cerkvi iz 15. stoletja, cerkev sv. Ane in cerkev sv. Volbenka. Cerkev sv. Ane, priprošnjice in zavetnice mater, nosečnic in otrok polnega zakona, je nastala v prvi polovici 15. stoletja. Stavba daje vtis ličnosti in vitkosti, na severni strani ima vitek, visok in nerazčlenjen zvonik, ki po gotskem stilu dobesedno raste iz tal. Cerkev ima gotsko šilasta okna z bogatim krogovičjem najrazličnejših oblik. Notranjost cerkve je umetnostno zelo bogata. Pravokotno ladjo pokriva lesen, z letvami na kvadratna polja razdeljen strop, ki je v 17. stoletju zamenjal prvotnega gotskega. Na sredi sta Marijin monogram in letnica nastanka 1689. V vsakem polju so naslikani stilizirani rumeni cvetovi pasijonke, osenčeni z različnimi odtenki rjave barve. Stranski oltarji so bili prvotno slikani, kasneje pa so na obe zidani menzi postavili

lesena oltarna nastavka. Leta 1978 so odkrili prvotno slikana stranska oltarja in v prezbitteriju renesančno ornamentiko. Lesena stranska oltarja so prenesli v prezbitterij na stranski steni. Oba naslikana oltarčka sta primer poznogotske oltarne arhitekture, opremljena sta z letnico 1577, ob obeh pa sta še iniciali E. P., ki sta iniciali slikarjevega imena in priimka. Na severni steni ladje je freska Pohoda in Poklona sv. treh kraljev. Posebno vrednost daje prostoru nastavek glavnega oltarja, ki sodi v družino zlatih oltarjev in je datiran z letnico 1644. V tronu je kiparska skupina sv. Ane Samotretje – mati Ana skupaj s hčerko Marijo in vnukom Jezusom. Na levi strani je kip neznane mučenke, desno pa kip sv. Barbare. V atiki je slika sv. Družine, na vrhu pa še skupina Križanja. Cerkev ima v zvoniku tri različno velike zvonove, ki jih označujejo kot moški, ženski in otroški zvon. V 19. in prvi polovici 20. stoletja so k cerkvi sv. Ane v procesijah romali verniki iz raznih krajev.

PODRUŽNIČNA CERKEV SV. VOLBENKA, LEŠE

Poznogotska cerkev sv. Volbenka na Lešah stoji le nekaj metrov nad cerkvijo sv. Ane, zato pogosto govorimo o leških dvojčicah. Stavba, zgrajena v 15. stoletju, je postavljena v strmi breg in daje vtis moči ter drznega stavbarstva. Cerkev je brez zvonika, vendar je v preteklosti imela na strehi ličen osmerokoten lesen stolpič, ki je ob požaru leta 1885 zgorel. Cerkvena stavbna lupina je predrt z lepimi gotskimi dvodelnimi okni s krogovičji. Najlepši pogled na cerkev je od spodnje strani, kjer opirajo vse ogle mnogokotnega prezbitterija različno visoki in kar trikrat stopnjevani oporniki. Cerkvena stavba priča o bogati stavbni zgodovini z velikim številom prezidav. Notranjost cerkve je zaradi požara, ki ga je povzročil udarec strele, estetsko osiromašena, saj je poleg lesenega stolpiča pogorel tudi lesen strop in vsa notranja oprema. Prezbitterij še danes krasi lep baročni oltar, vpet pod starodavne gotske oboke. Latinski napis pove, da ga je z darovi faranov dal postaviti župnik

Caspar Pillath (1678 – 1706) leta 1680. V tronu je baročno razgiban kip cerkvenega zavetnika sv. Volbenka s cerkvijo v levici, ob stenah sta kipa svetega frančiškana z baklo in sv. Dominika s psom. Stranska oltarja sta preprosta izdelka nove gotike. V cerkvi je tudi križev pot na oljnih podobah. Napisi so v bohoričici. Žal slike zelo bledijo, da barv in podob skoraj ni mogoče razbrati. Pod prezbiterijem je kripta, ki predstavlja redko uporabljen arhitekturni element v cerkvah na Slovenskem. V dvoransko kripto je dostop mogoč po dvojnih stopnicah, vanjo pa je postavljen kamnit oltarček, posvečen sv. Valentinu. V dvojni vdolbini sta kamnita kipa dveh svetnikov, desni je sv. Valentin z bolnim otrokom ob vznožju, drugi pa je nepoznani mašnik.

Baročni oltar je dar prevaljskega župnika Valentina Cadellija (1712 – 1752). K sv. Valentinu so verniki hodili molit za ozdravitev božjastnih bolezni. V času rudarstva na Lešah je bila cerkve sv. Volbenka knapovška in ob lepih nedeljah so imeli knapovski sejem.

Margareta Jukič

ŽUPNIJSKA CERKEV SV. DANIJELA, ŠENTANEL

Župnijska cerkev v Šentanelu je posvečena sv. Danijelu, preroku, katerega ime pomeni hebrejsko *moj sodnik je Bog* ter predstavlja četrtega med štirimi velikimi preroki Stare zaveze. Cerkev sv. Danijela je v neoromanskem stilu postavil stavbni mojster Lenart Foramitti iz Velikovca. Temeljni kamen so položili maja 1865 in jo dogradili v petih mesecih. Predvidoma je na tem mestu že prej stala cerkvena stavba, za katero niso ohranjeni arhivski zapisi o njenem nastanku. Se pa v virih cerkev prvič omenja med leti 1055–1065, ko je bila kot podružnica pliberške prafare cerkev podarjena briksenški škofiji. Kot župnijska cerkev se prvič omenja leta 1755, takrat je omenjena tudi njena podružnica, cerkev sv. Urha na Strojni.

Enoladijska cerkev se na zahodu zaključuje v polkrožni apsidi, pred katero je prizidan neogotski zvonik s strmo streho. Južno in severno steno

cerkve prebijajo polkrožna neoromanska okna, po dvoje ladij, po ena na pevske koru in v polkrožnem oltarnem prostoru.

Notranjščina cerkve je bila obnovljena leta 1989. V njej je ohranjena oprema iz časa nastanka cerkve, torej iz druge polovice 19. ali začetka 20. stoletja. Glavni neoromanski oltar, posvečen sv. Danijelu, je datiran z letnico 1904 in je delo kiparja Progarja iz Celovca. Stranski oltar Presvetega srca Jezusovega je delo ljudskega kiparja Goleša iz Pliberka iz leta 1911. Umetnostno najpomembnejši del cerkvene opreme je baročni stranski Marijin oltar, delo neznanega mojstra, z nastankom v 18. stoletju. Celotna notranjost cerkve je pokrita s slikovitimi freskami iz konca 19. stoletja, delo slikarskega mojstra Battistutija iz Velikovca.

PODRUŽNIČNA CERKEV SV. JANEZA KRSTNIKA, POLJANA

Podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika na Poljani pri Prevaljah stoji pred razpotjem cest čez mejo proti Pliberku in zgornjo Mežiško dolino. Cerkev je zgodnjegotska iz zgodnjega 14. stoletja, z bogato stavbno zgodovino. Da je cerkev najstarejša v prevaljski fari, dokazuje patrocinijski Janeza Krstnika, kateremu so v poznem 13. in zgodnjem 14. stoletju posvečali tudi samostojne krstne kapele. Stavba je kapelnega tipa, ima enoten tloris, različno oblikovana okna na južni fasadi dokazujejo, da ima cerkev bogato stavbno zgodovino s pozidavami iz različnih umetnostnih obdobij. Nad vzhodnim delom je na ostrejšju postavljen zvonik, ki ohranja tradicijo koroških nadstrešnih stolpičev. Pred zahodno fasado je lopa, kar je značilno za koroško cerkveno arhitekturo. Prezbitrij je od ladijskega prostora ločen s preprostim slavalokom. Poslikava in oprema cerkve izvirata iz 17. stol. Glavni lesen oltar, datiran z letnico 1653, je izrazit predstavnik baročnih zlatih oltarjev. Iz istega časa sta tudi oba stranska oltarčka, posvečena sv. Martinu in sv. Urbanu. Na severni strani je prizidana preprosta

pravokotna kapela sv. Jakoba, v njej pa je oltar posvečen sv. Jobu, menda edini te vrste pri nas. V cerkvi so že od srednjega veka naprej hranili iz lipovega lesa izrezljan poznogotski kip, glavo sv. Janeza Krstnika, izjemno srednjeveško umetnino.

PODRUŽNIČNA CERKEV SV. KOZME IN DAMIJANA, BRINJEVA GORA

Brinjeva gora je dobila ime po brinju, ki je včasih pokrivalo vrh peščenega hriba. Verjetno je tu že od nekdaj stalo znamenje, 1910. leta pa so na tem mestu postavili kapelico iz lesa. Prva skica kapelice je datirana z dne 19. 9. 1910. Za opis

lokacije je uporabljena nemška beseda Straschischa – katastrska občina Stražišče. Brinjegorski kmetje so leta 1935 ob starem zvoniku postavili večjo leseno cerkev sv. Kozme in Damijana z novo ladjo. Leta 1989 so po načrtih arhitekta Andreja Lodranta na Brinjevi gori zgradili novo zidano cerkev. S prostovoljnim delom postavljeno cerkev je blagoslovil nadškof dr. Franc Kramberger 24. 9. 1989. Notranjosti cerkvice krasijo dela domačih umetnikov: kipca sv. Kozma in Damijana sta delo Janka Dolenca, Kristus na križu dr. Alojza Pogorevca, Snemanje s križa slikarja Oskarja Rotovnika-Okija in Kristusova podoba Benjamina Kumpreja. Zvonček pred vhodom zvoni za zdravje. *"Dokler boste hodili k nama, boste še živi."*

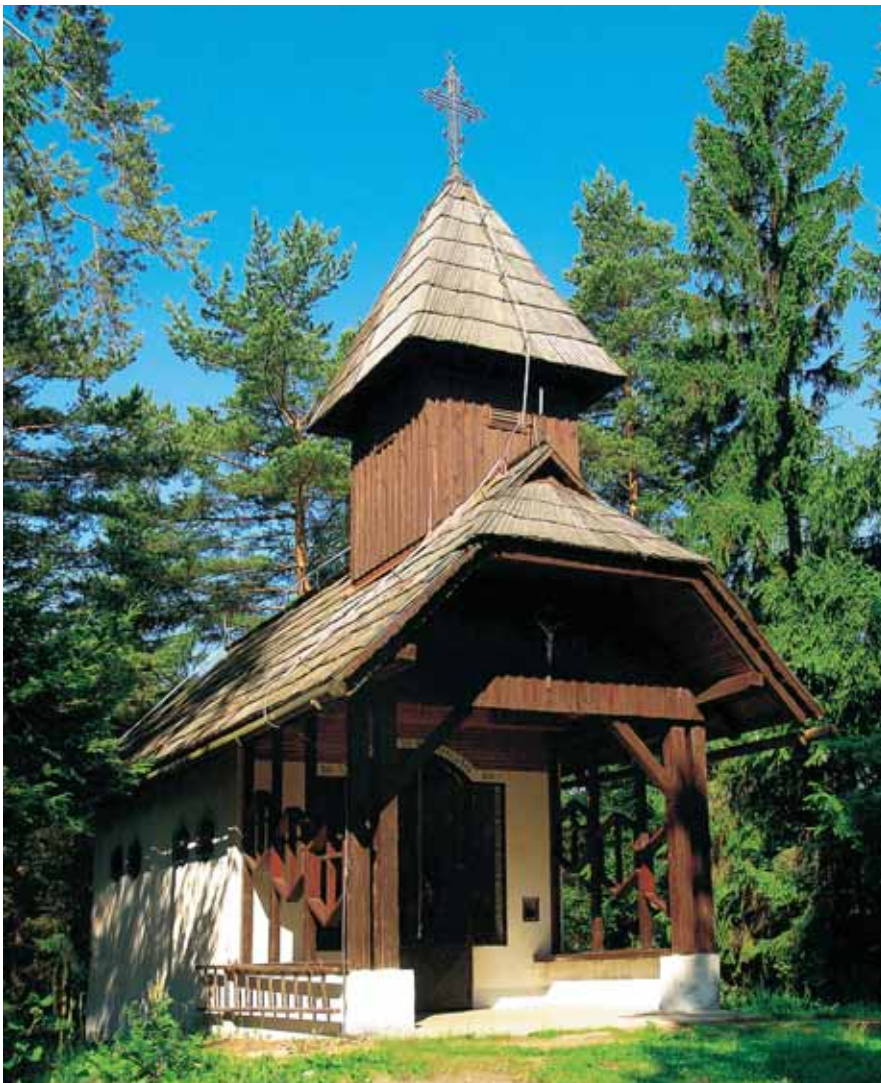
O nastanku cerkve govori povedka, in sicer: *Rajni Lubas je bil izkušen živinozdravnik, ki so ga daleč*

naokoli poznali. Nekoč se mu je sanjalo, da je bil na Brinjevi gori, pa je tako zbolel, da bi moral umreti. Prišla sta ga pozdravit dva pobožna moža in ga popolnoma ozdravila. V nedeljo po sv. maši sta Lubas in Broman pila pri Lukcu v Guštanju. Lubas pripoveduje Bromanu svoje sanje. Spoznala sta, da ta pobožna moža ne moreta biti kdo drug kakor sv. brata Kozma in Damijan, ki sta bila tudi zdravnika. Zato zvržeta nekaj denarja in postavita na Brinjevi gori leseno kapelico v čast sv. Kozmi in Damijanu. In od tega časa hodijo ljudje v to kapelico molit.

Breda Vilhar

SAKRALE DENKMÄLER IN BLEIBURG | SAKRALNI SPOMENIKI V PLIBERKU

Sakralni spomeniki na področju dekanije Pliberk se pridružujejo splošnemu razvoju v koroški kulturni dediščini in upoštevajo značilnosti njene umetnostne volje. Območje je premajhno, da bi lahko našli kakšne svojevoljne ali posebne poteze, ki bi ga odločneje po svoje zaznamovale. Vendar nekaj malega le lahko izluščimo. Vse cerkve so zelo stare, kar po vrsti so nastale na poganskih kulturnih temeljih in imajo še danes vidne ostanke poznejših romanskih elementov. V celostni romanski podobi se prezentira samo Dob. Nadaljnje gotizacije razkrivajo močno tradicijo rebrastega obokanja prav v 16. stoletje, ko so na veliko z novimi pozidavami celili turške rane. S tem v zvezi so mnoge utrdili v ljudske trdnjave, kot je paradni primer Večna vas. Po osamljeni romanski podobi (Dob) in zelo zgodnjih gotskih freskah (Šentjur nad Žvabekom) je v stenskem slikarstvu pustil svoje značilne sledove tako imenovani Mojster iz Nonče vasi in njegov sodelavec, oba verjetno iz južnotirolske delavnice okrog 1400. leta s slogovnimi značilnostmi zgornjeitalijanskega trecenta: Nonča vas – prezbiterij, Vogrče, Suha, Rinkole – medaljoni z apostoli, itd. V freskah je ohranjenih še nekaj primerov stilnega prehoda koroškega zapoznelega mehkega sloga v trše in

bogatejše gubanje, kar je delo mojstrov velikovške delavnice v tretji četrtini 15. stoletja – Vogrče, Nonča vas – ladja, Šentjur nad Žvabekom, itd.

Na Suhi je ohranjeno gotsko poslikano okno iz začetka 15. stoletja. Renesansa pa je okrasila s poslikavami več ravnih lesenih stropov. Vseprisotni barok je dal nov zagon arhitekturi – prezidave in povečanja kar po vrsti – pa novi bogati zlati oltarji – nekaj slik dobrega slovenjgraškega Straussa in patetične posamezne skulpture (na glavnih) poleg mične miniaturne figuralne nagnetenosti tako imenovanega *"kmečkega baroka"* na stranskih oltarjih (Sv. Lucija, Šentjur pri Libučah) – in spet stropi (Sv. Lucija, Šentjur nad Žvabekom, Kazaze).

Kar sploh najbolj preseneča, pa je neverjetna gostota sakralnih objektov po vsem tem območju: tako rekoč vsakih nekaj korakov naletimo na cerkvico, eno lepšo od druge ...

In ne smemo pozabiti: tudi koroška posebnost – leseni zvonček na škodlasti strehi v Dobu – ne manjka! Male, slikovite podružnice in romarske cerkvice po hribih (sv. Katarina na Koglu, oba Jurija, Sveto Mesto) pa so sploh naša posebna zgodovinska tradicija.

ŽUPNIJSKA CERKEV SV. PETRA IN PAVLA, PLIBERK | PFARRKIRCHE DER HIL. PETRUS UND PAULUS, BLEIBURG

V svoji mogočni pojavnosti je prava velika koroška mestna cerkev v tradicionalni gotski maniri, kot so jih hiteli še v začetku 16. stoletja obnavljati meščani po turških razdejanjih. Prvotno je na

mestu današnje cerkve stala kapela posvečena sv. Pavlu, sedež župnije pa je bila prafara v Šmihelu. Grofje Auffensteinski, poznejši lastniki gradu Plyburch, so 1332/35 sezidali cerkev, ki je bila s trgom vred močno opustošena med obleganjem leta 1368. Lastno dušno pastirsko oskrbo je dobil Pliberk leta 1421. Skupaj z materno župnijo v Šmihelu je cerkev leta 1461 pripadla novoustanovljeni ljubljanski škofiji. Pred turškimi vpadi (1473, 1476 in 1478) se je šmihelski župnik zatekel v boljše zavarovani Pliberk. Tudi ko je turška nevarnost minila, je stalni vikar ostal v mestu, deloma vzdrževan od župnije sv. Mihaela. Medtem pa so župnijsko cerkev na novo pozidali, o čemer priča letnica 1512 na sklepu oboka v prezbiteriju. Pred zahodno fasado je v 19. stoletju prizidana novogotska dvojna arkada. Cerkev obdajajo tristopenjski oporniki. Na južni strani prezbiterija je prizidan zvonik s čebulasto streho. Oba portala se

zaključujeta s poznogotskim *"oslovskim hrbtom"*. Na cerkveni fasadi sta vzdana plemiška nagrobnika s konca 18. stoletja. Na severni steni je epitaf iz leta 1705 posvečen mestnemu trgovcu, na oporniku iz črnega kamna z letnico 1612 pa Margareti Ratsburger.

V notranjosti na prvi pogled očarajo bogate mreže obokov v tipični poznogotski (1512) vegetabilni maniri. Vsak del prostora ima svoj poseben vzorec, ki poudari njegove členitve: glavno podolžno ladjo z ravno tako velikim prezbitერიem za širokim, skoraj okroglo zasnovanim slavolokom in igrivo zvezdasto obokano zahodno emporo. Manjša severna stranska ladja ima skoraj miniaturne prezbitერი in zahodno emporo.

Stenski sliki v prezbitერიju: epitaf s križem in klečečim pokojnikom z letnico 1580 in Marijino kronanje iz leta 1680.

V prezbitერიju sta poslikani okni (sv. Barbara, sv. Katarina) iz leta 1884. Glavni oltar je iz druge polovice 18. stoletja, v današnjem stanju s poznejšimi dodatki – psevdogotski. Srce Jezusovo v sredini je iz 19. stoletja, ob straneh sta kipa sv. Petra in Pavla. V severni stranski ladji je oltar iz 1907. Patron je sv. Anton Padovanski, levo je sv. Uršula in desno bl. Hildegarda. Ljubek je Marijin

oltar iz druge polovice 18. stoletja, Marijin kip pa je iz 19. stoletja. Prižnica s figurami štirih evangelistov je iz okrog 1780. leta. V južni veži je plastika Križanja z Marijo in Janezom iz prve polovice 18. stoletja in konzolna figura sv. Miklavža iz tretje četrtine 18. stoletja. Orgle na pevskem koru v srednji ladji so iz začetka 19. stoletja. Leta 2002 jih je v originalnem slogu obnovil orglarski mojster Mauracher. Leta 2004 je domači umetnik Karel Vovk zasnoval v ladji šest Heminih oken s temami iz življenja sv. Heme, ker leži Pliberk ob Hemini romarski poti od Pilštanja proti Krki.

FILIAL- UND WALLFAHRTSKIRCHE HEILIGENGRAB | PODRUŽNIČNA IN BOŽJEPOTNA CERKEV BOŽJEGA GROBA, HUMEC

Cerkev je razkošen baročni spomenik pobožnosti in umetnosti v prelestni naravi z izrednim estetskim nabojem in veliko priljubljenostjo med domačini. Valvazor omenja leta 1688 na tem razglednem gričku – obraslim z gozdom – 3 km severno od Pliberka majhno božjepotno cerkev. Po zaobljubi ob hudem požaru v Pliberku leta 1711 so med letoma 1761 in 1772 sezidali sedanjo, mogočnejšo. Časovni zaostanek je nastal zato, ker so nekateri cerkveni krogi iz bojazni pred konkurenco že uveljavljenim krajem češčenja nasprotovali zidavi. Votivna slika v stranski vdolbini cerkvene notranjščine prikazuje zahvalno procesijo, ki so se je po srečno pogašeni ognjeni nesreči udeležili gospoda in meščani z duhovščino na čelu. Cerkev z dvema visokima zvonikoma s čebulasto streho in kupolo se dviga kot mogočna krona nad naravnim okoljem in pomeni s spremljevalnimi arhitekturnimi dodatki kapelic in križev ob poti eno najlepših baročnih sakralnih zasnov na Koroškem.

Na božjo pot nas povabi že križ pod cesto na odcepu proti cerkvi.

Tloris cerkve je v obliki križa. Viseča kupola nad mogočnimi slopi daje prostoru centralni poudarek. Krona jo šestkotna laterna. Tri kapele se v obliki deteljice polkrožno zaključujejo. Podolžna ladja je banjasto obokana. Poslikave oživljajo veličasten svetel prostor. Že na zunanjsčini je nad zahodnim vhodom freska Polaganje v grob. Znotraj je v kupoli kartuša s sign. Johann Fran. Kleinneger pinxit, (iz Celovca), spodaj je grb grofa Thurna s kronogramom 1765. Prezbitერი in ladjo je poslikal Oswald Bierti 1914. Na desni strani kupole je ohranjen napis, da je cerkev posvetil 1765 ljubljanski škof.

Prižnica je iz leta 1761 v rokoko stilu kot tudi mreža, kjer je v oltarni menzi božji grob. Nad njim je Križanje.

Na stranskem oltarju je na evangelijski strani sv. Notburga, na listni pa slika sv. Izidorja iz leta okrog 1770. Pripisana sta slovenjgraškemu umetniku Janezu Andreju Straussu. Na slikah je veliko žanrskih kmečkih prizorov, saj sta bila priljubljena kmečka zavetnika.

Omenili bi še kipe sv. Helene, Marije Magdalene, sv. Antona in sv. Vendeline. Križev pot v cerkvi ima podnapise v starinski slovenščini.

V zadnjih letih so bila izvedena obširna obnovitvena dela: v letih od 1987 do 1991 je bila

obnovljena zunanjščina cerkve in zvonikov ter vseh streh. Leta 2003 je restavrator Campidell restavriral vse freske v cerkvi, od leta 2004 pa v treh etapah obnavljajo orgle, ki so bile v letu 2006 dopolnjene in blagoslovljene.

FILIALKIRCHE MARIA HIMMELFAHRT, EINERSDORF | PODRUŽNIČNA CERKEV MARIJINEGA VNEBOVZETJA, NONČA VAS

Cerkev preseneti že na zunaj po svoji velikosti za tako majhen kraj, posebej pa notranjščina z visokim prezbiterijem. Ta se kar koplje v dnevni luči, ki vdira skozi visoka okna z gotskim krogovičjem, kjer je slutiti še ostanke ornamentalno poslikanega stekla.

To ambicioznejšo arhitekturno zasnovo in bogato poslikavo verjetno razloži neposredna sosesčina nekdanje večje graščine, ki jo najdemo ovekovečeno v Valvazorju še leta 1688, današnji skromni ostanek pa je le še Štavharjeva domačija, Staudacherhof Nr. 21 ali Novi grad. V cerkvi so naslikani plemiški grbi.

Najstarejše cerkvene listine so iz leta 1480. Seveda je cerkev starejša. Prezbiterij je ohranjen v originalu s konca 14. stoletja. Prvotno romansko ladjo so povišali v začetku 17. stoletja, kar je v notranjosti še opazno. Pri tem so deloma uničili freske iz tretje četrtine 15. stoletja.

Gotski zvonik, ki ima naslikan šivan rob, je naslonjen na severno steno visokega prezbiterija. Ima piramidasto streho in koničasto zaključeno lino zvonice.

Nekoč ravno krita ladja je bila verjetno 1630. leta obokana. Širši in višji prezbiterij krasijo in tektonsko nosijo še originalno polihromirana rebra križastega oboka. Tu so stenske poslikave, ki so proslavile Nončo vas. Odkrili so jih leta 1913 in 1968. W. Frodl jih je pripisal neznanemu slikarju, ki ga je zasilno poimenoval *"Mojster iz Nonče vasi"*. Prihajal naj bi iz Južne Tirolske in prinesel v te kraje slogovne elemente severnoitalijanskega

trecenta, kot so jih po Giottovem *"preboju"* razvijali denimo Spino Aretino, Andrea di Nerio, itd. Na tukajšnjih freskah je opazna *"pisava"* dveh različnih rok. Morda celo tretje roke na srednji podobi v nizu Katarinine legende.

Prvemu slikarju – recimo mu A Mojster iz Nonče vasi – bi pripisali siceršnjo legendo sv. Katarine na severni steni prezbiterija in Poklon sv. treh kraljev na nasprotni južni steni. Ohranjen je v glavnem le osnutek kompozicije z ogljem pod odpadlim ometom z barvno modelacijo.

Sv. Jožef poleg te scene pa kaže drugačne poteze – poimenujmo ga B Mojster iz Nonče vasi. Je manj prefinjen kot A, njegove gube oblačil ne segajo do tal in se venčno ne vihajo kot pri A Mojstru, ampak je *"spodrecan"*, da se kaže spodnji del nog v grobem obuvalu. Na drugačen ornament okvirjev se ne moremo opreti, ker bi lahko isti slikar uporabljal različne šablone na isti sliki. Temu B Mojstru bi pripisali še sv. Tomaža in stolujočo Mater Božjo na severni steni prezbiterija ter sv. Ano Samotretjo na vzhodni strani slavoloka.

Če se ozremo po drugih bližnjih cerkvah, bi slog mojstra A prepoznali še na apostolih v krogih okoli oltarja v Vogrčah in Rinkolah ter dalje na Suhi, pa v krogih s prizori antisemitske legende v Dobrli vasi. Podobni obroči se pojavljajo tudi v Vuzenici (severna ladja župne cerkve, podružnica Device Marije na Kamnu) in v Stari vasi (Altenmarkt) pri Zelenem Travniku (Wies) na Štajerskem, ki pa jih izpolnjuje tako imenovani kozmatski venec, tega pa mojster A nikjer ne uporabi, zato bi te freske pripisali drugemu avtorju, verjetno mojstru B, ker tudi enako slika spodnji del oblačil. Slogovno istovetnega slikarja bi se dalo identificirati še v Ivniku (Eibiswald) na Štajerskem, Remšniku, na Obirskem, pri sv. Antonu na Ravnah. Vse upodobitve pa imajo tudi več skupnih značilnosti: izredno intenzivno belino očesne beločnice, značilni zasuk obraza, dolge cevaste gube oblačil, barvno lestvico, arhitekturne člene in vzorce ornamenta, sloke postave se med seboj elegantno nagibajo in podobno. Upali bi si sklepali, da je šlo za isto delavnico z več enakovrednimi mojstri

oziroma vodilnimi slikarji ob vseh pomožnih močeh takrat obrtno organiziranega freskarstva. Tako bi bilo pravilneje govoriti namesto o Mojstru iz Nonče vasi o Delavnici mojstrov iz Nonče vasi.

PFARRKIRCHE DES HL. FLORIAN, RINKENBERG | ŽUPNIJSKA CERKEV SV. FLORIJANA, VOGRČE

V virih je vogrška cerkev prvič omenjena leta 1251. Po zgoraj omenjeni letnici je iz rok Walserjev, pliberških grajskih gospodov, prišla na Auffensteinske in po njihovi veleizdaji na deželnega kneza. Cesar Friderik III. jo je l. 1461 predal novoustanovljeni ljubljanski škofiji, kjer je ostala do l. 1786. Iz romanske apside ali kornega kvadrata pod zvonikom so l. 1475 po turškem opustošenju prezidali sedanji prezbiterij, zvonik in zakristijo. Prvotni leseni stolp so konec 15. stol. nadomestili z obokom. Dela je vodil župnik Jakob, imenovan Tausendmark, ker je v težkih časih turških vpadov zbral sredstva za izgradnjo in poslikavo cerkve na novo.

Gre za tipično gotsko cerkvico, kot jih podobnih najdemo še nešteto po Koroškem. Vendar pa vogrška s svojo arhitekturno in krasitveno ohranjenostjo izstopa kot redko doživeta celostna umetnina.

Na južni steni prezbiterija je upodobljena legenda patrona sv. Florijana, verjetno dela Velikovške delavnice iz tretje četrtine 15. stoletja – kot tudi vrste svetnikov na stenah okoli oltarja. Na nasprotni steni sta naslikana zgoraj Poslednja sodba in pod njo prizor križevega pota, desno je z Imago pietatis v naslikanem gotskem stolpiču okrašen stenski tabernakelj. Na svodu so poleg nebeških krilatcev še simboli štirih evangelistov, kar bi pripisali nekoliko starejši fazi poslikav. Na pritličnem pasu srečamo spet Mojstra iz Nonče vasi z njegovimi značilnimi apostoli v medaljonih iz okoli leta 1400.

Nekaj svetnikov je še na slavaloku, obvezni sv. Krištof na južni zunanjsčini pa je zanimiv predvsem

zaradi slovenskega napisa: – *"Sveti Krištof nam pove: Kleti in duševati se ne sme!"* – ne pa toliko po svoji podobi, ki je preprosto delo iz 19. stoletja. Lahko pa domnevamo, da je naslikan čez propadlo starejšo sliko.

FILIALKIRCHE DES HL. OSWALD, RINKOLACH | PODRUŽNIČNA CERKEV SV. OŽBOLTA, RINKOLE

Cerkve že na daleč ohranja tipično podobo podjunske podružnice, ki ji gotski značaj poudarjajo okrog prezbiterija nanizani oporniki. Ob južno ladijsko steno je prislonjen močan zvonik z visoko koničasto streho. Na južni steni je slika sv. Krištofa iz 19. stoletja, podobno kot v Vogrčah je na novo naslikan najbrž čez nekdanjega gotskega.

Znotraj je bila romanska ladja 1549. leta barokizirana in okrog 1900 po svodu poslikana, prezbitenij pa je ohranjen iz okrog 1400. Po stenah in rebrastem oboku so odkrite preproste freske, ki bi jih uvrstili v čas pred Mojstri iz Nonče vasi. Prav gotovo pa so njihovi krogci z apostoli v pritličju, ki so povsem podobni njihovim, sicer večjim, v Vogrčah in na Suhi (okrog leta 1400).

V glavnem oltarju iz leta 1772, ki se izvrstno prilaga v sicer gotosko arhitekturo, kraljuje Marija tipa *"Madona z žarki"*. Ob njej klečita cerkveni patron sv. Ožbolt s krokarjem, mečem in krono na blazinici in še en svetnik.

FILIALKIRCHE DES HL. SEBASTIAN, AICH | PODRUŽNIČNA CERKEV SV. BOŠTJANA, DOB

Na vzpetini nad cesto iz Pliberka proti severu je cerkva sv. Boštjana v Dobu ohranjena še povsem v prvotni romarski podeželski estetiki iz začetka 13. stoletja.

Podolžno ladjo zaključuje polkrožna apsida. Pika na i je *"strešni jezdec"* – koroška posebnost: leseni zvonček, ki raste iz strehe. Vse pa pokrivajo lesene deščice – tudi odprto zahodno lopo pred glavnim vhodom.

Na južni zunanjsčini se srečamo s poznogotsko fresko sv. Krištofa. Poleg freske je majhno poslikano okno, sveti mašnik *"al fresco"* in baročna sončna ura.

Znotraj pokriva ladjo patroniran lesen strop z napisom: DEN BODEN HABEN MALEN LASSEN BLASI GRINERBERGER PARTEL CAPIDEL DER ZEIT KÄMRER 1593.

V apsi se za oltarjem skriva posebna dragocenost, ena redkih tako starih koroških poslikav iz srede 13. stoletja: Križanje z Marijo in Janezom ter figurici donatorjev – bolj ob strani pa še mučenka s palmovo vejo. Obledela barve dajo slutiti rdeče, bele in črne ostanke edinih tonov, ki so takrat zadostovali umetnikom. Poleg *"zlatega oltarčka"* iz 17. stoletja bi omenila še konzolni figuri sv. Jakoba starejšega iz okrog leta 1500 in sv. Boštjana ter Joba na gnoju z dvema čebelnima panjema iz srede 17. stoletja v ladji. Križev pot je

delo ljudskega slikarja iz 17. stoletja s slovenskimi napisi – kot so se v teh krajih sploh pretežno ohranili. Pod košato lipo pred cerkvijo je vaška skupnost urejala krajevne zadeve.

FILIAL – UND WALLFAHRTSKIRCHE DER HL. LUZIA BEI AICH | PODRUŽNIČNA IN ROMARSKA CERKEV SV. LUCIJE PRI DOBU

Ob Bistriškem potoku zunaj naselja ima romanske temelje. O tem priča poleg osnovnega stavbnega vtisa še dvoje romanskih oken v južni ladijski steni. Pozneje so jo prezidavali in je v sedanjosti, skrbno restavrirani pojavi povsem rokokojska.

Zunanjsčino krasijo naslikani sivi slopi in *"šivani"* robovi. Na sicer starejšem zvoniku lahko odčitamo letnico prezidave 1726. V notranjosti ladje razkošno poslikani leseni strop iz tega časa kar prekipeva v barvitosti poslikav. Središčna polja izpolnjujejo živahne velike doprsne podobe Matere Božje, svetnikov in donatorjev, obdane z

angelskimi glavicami in rogovi izobilja. Na glavnem oltarju, preobloženem z okrasjem iz 1770/80, stojijo pozlačeni kipi patrone sv. Lucije z družicami sv. Barbaro, sv. Apolonijo, sv. Agato in sv. Nežo. Iz istega časa so tudi stranski oltarji – slike v njih pripisujejo J. A. Straussu (Žalostna Mati Božja in sv. Just).

Slika na oltarčku severne stranske kapelice (1720) v zgornjem pasu idilično prikazuje Beg v Egipt, v spodnjem polju pa pretresljivo tradicionalen betlehemski Pomor nedolžnih otročičev.

V cerkvi visijo votivne table v zahvalo sv. Luciji, zaveznici za oči. Najstarejša je iz 1692. leta. Križev pot je ljudsko delo iz 19. stoletja s slovenskimi napisi. Tu je ena od postaj *"romanja na tri gore"* na dan *"treh žbljev"*.

LOIBACH | LIBUČE

"Trije bratje trgovci so se zaobljubili postaviti tri libuške cerkve v zahvalo za srečno rešitev njihovih ladij iz strašnega viharja na morju." To pripoveduje legenda...

FILIALKIRCHE DES HL. GEORG, ST. GEORGEN | PODRUŽNIČNA CERKEV SV. JURIJA, ŠENTJUR

Cerkve je požlahtnila vzpetino nad vasico s prelepim razgledom po okolici, ki jo proti jugu zapira kulisa mogočne Pece.

Cerkvica sama je ena tako mikavnih malih gotskih cerkvic, po naših gričkih in hribočkah potresenih "belih golobic", ki dajejo prepoznaven pečat ozemlju, kjer biva naš rod. Pozneje so jo barokizirali in proti zahodu malo podaljšali. Nad zakristijo je pozidan zvonik s koničasto piramidasto streho. Prezbiterej je ohranjen iz druge polovice 15. stoletja s kvalitetnimi *"glavnatimi"* konzolami in poslikanimi sklepniki. Na stenah so naslikani ornamenti. Glavni oltar je iz 1656. leta s patronom sv. Jurijem in stranskima figurama

Materne Božje in sv. Jerneja še iz prve četrtine 16. stoletja. Na oltarju je napis, ki priča, da ga je daroval Jurij Stergar, vikar iz Pliberka.

Levi stranski oltar je popularen kot *"trinadstropni oltar"*: izredno gosto je *"natrpan"* z izrezljanimi figurami in okraski tipičnih hrustančastih oblik. V *"pritličju"* je Sveta družina s sv. Ano in Joahimom ob straneh, nad tem je Jezusovo rojstvo s pastirji, levo in desno sta sv. Katarina in Barbara, zgoraj pa je Poklon sv. treh kraljev (vse iz okrog leta 1675). Nekaj starejši desni stranski oltar ima figuro sv. Marije Magdalene in sliko sv. Trojice, prav tako obdano z bogato pozlačeno baročno ornamentiko.

Prižnica je iz srede 18. stoletja s podobami običajnih štirih evangelistov in sliko Kristusa Odrešenika iz prve četrtine 17. stoletja.

FILIALKIRCHE DES HL. BARTHOLOMÄUS, OBERLOIBACH | PODRUŽNIČNA CERKEV SV. JERNEJA, ZGORNJE LIBUČE

Prvotno romansko stavbo so predelali v baroku. Mogočni zvonik nad zakristijo (verjetno iz 13. stoletja) ima koničasto streho. Na severni fasadi so

nedavno odkrili ostanke velikega gotskega sv. Krištofa in sv. Jerneja ter venčni podstrešni ornament, ki kaže, da je sedanja streha malo dvignjena.

Glavni oltar je iz leta 1730 s starejšim sv. Jernejem iz druge četrtine 17. stoletja.

Oba stranska oltarja sta iz leta 1655. Napis pove, da ju je daroval pliberški vikar Jurij Stergar. Levi je posvečen Judi Tadeju in Simonu Zelotu, figuri sta iz druge četrtine 17. stoletja. V prav tako oblikovanem desnem oltarju je upodobitev Marijinega obiska pri teti Elizabeti.

FILIALKIRCHE DES HL. ANDREAS, UNTERLOIBACH | PODRUŽNIČNA CERKEV SV. ANDREJA, SPODNJE LIBUČE

Cerkev je poznogotska zgradba iz druge polovice 15. stoletja. Zunaj so okoli prezbiterija ohranjeni tristopenjski podporniki. Cerkveno ladjo so leta 1890 proti zahodu podaljšali in prenovili. Prizidali so tudi zakristijo. Na južni strani so ob prezbiterij v gotskem obdobju prislonili zvonik s piramidasto streho. Glavni oltar, Antonov, je stvaritev Alojza Zorattija iz Maribora leta 1914 v *"baročnem"* slogu; tudi levi stranski oltar je *"baročni"* iz leta 1894, desni stranski oltar pa iz leta 1912. Prižnica je s konca 19. stoletja. Leta 2003/04 so obnovili vse oltarje.

Na pokopališču, ki obdaja cerkev, je od leta 1997 pokopana pesnica Milka Hartman.

FILIALKIRCHE DER HL. MARGARETHE, ST. MARGARETHEN | PODRUŽNIČNA CERKEV SV. MARJETE, ŠMARJETA

V srednjem veku zelo priljubljena mučenka sv. Margareta ima v vasici na 780 m ljubko cerkvico še iz tistih davnih dni. V 17. stoletju so ji domek napravili malo razkošnejši posebno z mogočnim zvonikom na zahodni strani v višini same ladje. 1984 so zunanjščino restavrirali in ji dali nekdanji baročni videz s *"šivanimi robovi"*. Na južni zunanji steni je velikan sv. Krištof z letnico 1752, ki kaže stilni razkroj cvetoče srednjeveške tradicije. 1994 je tudi restavriranje notranjosti spet vzpostavilo baročno polihromiranje prezbiterija. Leta 1995 so odkrili freske na slavaloku.

V glavnem oltarju s konca 17. stoletja kraljuje, žal, precej predelan kip sv. Marjete. Dva stranska oltarčka s svetniškimi figurami sta iz srede 17. stoletja. Prižnica: spodnji del je druga polovica 18. stoletja, baldahin verjetno še s konca 17. stoletja. Zvon pa je iz leta 1776.

Breda Vilhar

EHEMALIGE BÜRGERSPITALSKAPELLE DES HL. ERASMUS | NEKDANJA ŠPITALSKA KAPELA SV. ERAZMA

Kapela stoji v ulici Kumeschgasse št. 18 južno od župnijske cerkve. Postavili so jo v zvezi z novim mestnim špitalom leta 1766. Sedaj so jo prepustili evangeličanom s pogojem, da ničesar ne spreminjajo.

Enostavna fasada prehaja v stolpič s čebulasto streho. V notranjosti je podolžna ladja z banjastim obokom, ki je bil v tretji četrtini 18. stoletja bogato poslikan s prizori iz martirija sv. Erazma in življenja sv. Aleša.

Tudi na baročnem oltarju je kip sv. Aleša, ob strani pa sv. Notburga in sv. Janez od Boga. Oljna slika iz leta 1766 je upodobitev donatorja Erazma Kumeša z gradbenim načrtom.

SCHLOSSKAPELLE DER HL. MUTTER GOTTES, BLEIBURG | GRAJSKA KAPELA MATERE BOŽJE, PLIBERK

Kapela na pliberškem gradu (lastnik grof Thurn-Valsassina) je samostojna zgradba pred gradom desno od glavnega portala. V osnovi je gotska in med letoma 1600 in 1606 predelana. V ladji, ki jo poligonalno zaključuje prezbitarij, je baročni križni obok. Okna so iz 19. stoletja. Na stropu kora so odkrite preproste figuralne freske iz 17. stoletja. Glavni oltar, iz konca 17. stoletja, prelepo rezbarsko delo iz potemnele limbovine, ni bil nikoli polihromiran. Po sto letih je bila vanj postavljena Mati Božja. Obdaja jo upodobitev sv. Bruna, sv. Jožefa, zgoraj je Sveta družina in spodaj sv. Aleš. Na desni steni je manjši stranski oltar z Marijinim kronanjem 1720/30.

Na severni steni je ogromen, pozlačen renesančni

epitaf v visokem figuralnem reliefu – južnonemško delo – ki ga je leta 1594 žena grofa Wolfa Thurna darovala ljubljanski stolnici (ob njegovi smrti, pred katero je živel v Ljubljani kot *"Verwalter der Landeshauptmannschaft Krain"*) ex voto, da so on in njegovi trije sinovi srečno preživeli turške bitke, njegova soproga in tri hčere pa najmanj eno kugo...

Epitaf iz ljubljanske stolnice je po ponovni pridobitvi na dražbi v Parizu dobil mesto v grajski kapeli.

PESTSÄULE, BLEIBURG | KUŽNO ZNAMENJE, PLIBERK

Na glavnem trgu v Pliberku je spomenik iz leta 1724 po zaobljubi za končno umiritev kuge leta 1715. Kužno znamenje je za mali Pliberk izredno ambiciozno zastavljeni marmorni spomenik. Na visokem, vitkem stebru je kip Brezmadežne, tipa

Maria Victoria, ki se je posebno razširil v Avstriji po 30-letni vojni v spomin zmage na Beli gori leta 1620, ko je cesar Ferdinand II. oklical Marijo za Generalissimo v borbi za pravo vero.

Na masivnem podstavku sta na levi sv. Boštjan, na desni sv. Frančišek Ksaverij, velike črke v latinskem tekstu pa sestavljajo popularno molitev proti kugi. Sv. Boštjan je bil takrat splošno znan kot zavetnik proti kugi, čeprav so njegove rane nastale od puščic, ki so jih vanj, rimskemu vojaku, namerili njegovi tovariši, ker se ni hotel odpovedati krščanstvu. Tudi sv. Frančišek Ksaverij nima neposredne zveze s kugo. Na Koroškem pa se začne pojavljati praviloma povsod, kjer so se naselili jezuiti. V podstavku je narejena votlinica sv. Rozalije, ki je nekoč bila glavna priprošnjica proti kugi.

PESTKREUZ, BLEIBURG | KUŽNO ZNAMENJE, PLIBERK

Večje, slopasto znamenje z bizarno oblikovano visoko streho. Postavljeno je bilo po kugi leta 1715 nad masovnim grobom.

V niši proti severu sta naslikana cerkev v Nonči vasi in Božji grob, zgoraj je v apoteози Marija z

Jezusom. Proti jugu Križanje z Marijo, Janezom in Magdaleno. Proti vzhodu sv. Peter in Pavel. Proti zahodu sv. Florijan (Vogrče), sv. Janez Nepomuk (Bistrica).

Ker so ob epidemijah kuge zaradi strahu pred širjenjem bolezni prepovedali pokopavati kužne žrtve na cerkvenih pokopališčih, so bili preživeli svojci dvojno prizadeti. Verjeli so, da sedaj umrli ne bodo zveličani, ker niso pokopani v blagoslovljeni zemlji. Zato so nad tako skupno jamo zunaj naselja postavili vsaj žegnano znamenje.

PESTKREUZ, REPLACH | KUŽNO ZNAMENJE, KOMANOV KRIŽ, REPLJE

Kužno znamenje za epidemijo leta 1545/46 je markantna kapelica kilometer od Vogrč na križišču za Rinkole, ki je bila verjetno postavljena nad skupnim grobiščem žrtev kuge.

Tloris je nenavaden: enakokraki križ, na vsakem koncu sta po dva zidana kvadrasta slopa. Vmesne stene, ki se v sredini stikajo, so delno odprte, da je še toliko več ploskev za poslikavo. Sedanja je novejša čez slabo ohranjeno originalno. Piramidasta streha je iz ozkih deščic.

KREUZWEGKAPELLE, HEILIGENGAB | KRIŽNO ZNAMENJE, BOŽJI GROB

To je monumentalna baročna kulisna arhitektura z valovitim pločevinastim nadstrešjem. V treh velikih nišah je bolj preprosto izrezljano Križanje med dvema angeloma v naravni velikosti. Nad prizorom je napis v slovenščini: *"Dopolnjeno je."* V stranskih nišah sta orientalski postavi, v rokah držita mrtvaški prt in posodico z oljem za maziljenje.

FRIEDHOFSKREUZ, EINERSDORF | POKOPALIŠKI KRIŽ, NONČA VAS

Ob južni steni podružnice v Nonči vasi je veliko Križanje iz okoli leta 1500.

BILDSTOCK, SCHILTERNDORF | BRAKOV KRIŽ, ČIRKOVČE

Križ je slopasto znamenje sredi humškega polja zahodno od Humca na stari romarski poti proti Lisni in k Božjemu grobu. Okoli leta 1903 so ga postavili domačini kmetu Braku iz Čirkovč, ki je dal z denarjem od prodaje svojega posestva obnoviti poslikavo v cerkvi Božjega groba. Ker je križ že propadal, so ga leta 1994 obnovili. Propadla pa so mnoga druga znamenja v okolici, ki so zaradi železniške proge in novih cest izgubila svoj prvotni kažipotni značaj.

BILDSTOCK, SCHILTERNDORF | LIPIJEV KRIŽ, ČIRKOVČE

To je obnovljena kapelica odprtega tipa z dvema marmoriranimi stebroma. Na pročelju je naslikano Božje oko v trikotniku, znotraj Srce Jezusovo s sign. J. Stefan 1998. Levo je nadangel Mihael, na stropu golobček Sv. Duh, desno Marijino vnebovzetje. Križ je postavil leta 1973 Lipijev Franc, da je izpolnil svojo zaobljubo za srečno

vrnitev iz vojne in spomin padlih: svojega brata in sosesa, kar lahko preberemo na plošči spodaj:
// Nepozabni brati / Stanko Hanin 24 / Gustej Müller 36 / žrtev vojne //

BILDSTOCK BEIM OMAN, AICH | SVEČEV KRIŽ, DOB

Svečev križ je večja zidana kapelica z dvokapno streho, obdana z nizko ograjico. Hišna kapelica,

ambiciozna stavbica z valovito kritino, je izpolnjena zaobljuba Viktorja Omana, če se živ vrne iz druge svetovne vojne. Zapirajo jo vrata iz kovanega železa, obdaja jo ograjen vrtiček. Zunaj in znotraj jo je poslikal Jože Štefan. Slike: sv. Anton, evangelist Luka, sedeča Marija Kraljica s kronanim Sinčkom in kip stoječe Marije in angela, ki moli. Posebno se mu je posrečil na zunanjsčini Dobri pastir z množico ovac. Na oltarčku znotraj je industrijski kipec lurške Marije, prižgana oljenka in rožice. V kapelici je posvetilo: *Mati se je žalostila, ko me tuja roka je v svet vodila in me težko ranila. Majniška Kraljica, v sili vsakemu vodnica pa mi je ob stran stopila in me domov vodila. Bog pa, ki je vsa pravica, je pa tudi meni priča.* Zahvala za vrnitev.

BILDSTOCK, KÖMMEL | MIKČEV KRIŽ, KOMELJ

Mikčev križ so na novo zgradili. Najprej je bil leseno razpelo, ki je sprva viselo na smrekah ob Mikčevi domačiji. Potem pa je to drevo s križem razklala strela, a Križani je ostal cel.

HOLZBILDSTOCK, OBERLOIBACH | VOLNATOV KRIŽ, ZGORNJE LIBUČE

To je novejšo znamenje z nišami v kosu debla, ki služi kot steber. Pokriva ga stožčasta streha iz ozkih deščic. V plitve niše so vstavljeni preprosti rezbarjeni reliefi Brezmadežne in posameznih svetnikov, med njimi seveda obvezni patron sv. Jernej.

KREUZWEG, HEILIGENGRAB | KRIŽEV POT PRI BOŽJEM GROBU

Ob romarski poti, po griču vodeči do cerkve, je razvrščenih 15 kvadratnih zidanih znamenj s škodlastimi strehami in poslikanimi nišami. (Jožef Stefan)

Predstavljajo 15 skrivnosti rožnega venca:

1. postaja: Oznanjenje: Marija in nadangel Gabrijel. / 2. postaja: Marija obiše teto Elizabeto / 3. postaja: Jezusovo rojstvo / 4. postaja: Jezusovo

darovanje v templju / 5. postaja: Dvanajstletni Jezus v templju / 6. postaja: Oljska gora: "Naj gre ta kelih mimo mene." / 7. postaja: Bičanje / 8. postaja: Kronanje s trnjem / 9. postaja: Križev pot / 10. postaja: Križanje / 11. postaja: Vstajenje / 12. postaja: Vnebohod / zadaj sv. Janez Krstnik / 13. postaja: Binkošti / 14. postaja: Marijino vnebovzetje / 15. postaja: Marijino kronanje // Ko prispemo po poti navkreber do prve ploščadi, nas še pod cerkvijo pozdravi križno znamenje.

Margareta Jukič

KRIŽEV POT NA BRINJEVI GORI, PREVALJE

Postavitev križevega pota do cerkvice sv. Kozme in sv. Damijana na Brinjevi gori je zunanje znamenje evharističnega leta 2005, jubileja fare Device Marije na Jezeru Na Fari. Načrt za postaje križevega pota je izdelal arhitekt Andrej Lodrant, postaje - 14 lesenih rezbarij – pa je izdelal prof. Stanko Lodrant. Blagoslov križevega pota je bil na lepo nedeljo sv. Kozme in sv. Damijana, 25. 9. 2005.

Hedvika Gorenšek

KIP SVETE BARBARE, LEŠE

S kmetije Kresnik na Lešah izhaja za zgodovino in slogovni razvoj srednjeveškega kiparstva zelo pomemben kip sv. Barbare, ki je stal v zunanji hišni niši na kmetiji Kresnik, o čemer pričajo ustni viri in stare fotografije. Kip je bil izdelan v letih 1450–1460. Visok je 128 cm, in izrezan iz lipovega lesa, sekundarni vstavek na hrbtu je iz borovega lesa. Hrani ga Narodna galerija v Ljubljani, pod inv. št. NG P 25.

Kip je rezbarila roka, ki je posegla po novih slogovnih vzorih 15. stoletja. Novosti se kažejo v razmerju med telesom in oblačilom, v trikotniško zalomljenih gubah in novem obraznem tipu. Kip sv. Barbare predstavlja nove pobude na začetni stopnji razvoja. Obraz svetnice ni več poudarjeno dekliški in lep, marveč kaže realistične poteze, čeprav jih še zakriva tradicija naivnih obrazov mehkega sloga. Shema gub plašča in spodnjega dela obleke prav tako sledi novim pobudam: gube so globoke in se zalamljajo v vse smeri, a še vedno potekajo logično. Vozlišče zalomov je lokalno še omejeno na osrednji del plašča nad koleno in predele okrog podlahti. Konservativni duh kaže S – linija telesa. V maju 2006 so pri Kresniku pridobili repliko kipa, delo Štefana in Matevža Kresnika.

Margareta Jukič

KIPEC SV. DANIJELA PRI DVÓRNIKU, ŠENTANEL

Kipec sv. Danijela iz leta 1930 stoji in krasi nišo na hiši kmetije Dvornik. Prvotno je stal v cerkvi sv. Danijela v Šentanelu, kjer je imel posebno mesto v sprednjem delu cerkve, tako da se je pred njim opravljalo bogoslužje, vse do postavitve glavnega oltarja. Kasneje ga je dobil v dar tedanji gospodar Dvornikove kmetije Jože Smolak v zahvalo za dolgoletno opravljanje ključarskih del v cerkvi sv. Danijela v Šentanelu. Ko so na kmetiji postavili hišo, so v sprednji strani na steno med oknoma izdelali nišo in vanjo postavili ta kipec.

Foto: Tomo Jasenčnik

graščaka Temelnovega gradu v Zagradu, ki je utonila v jezeru in na mestu, kjer jo je našel, je dal graščak v njen spomin v skalo izklesati grobnico.

KAPELICA PRI PAPIRNICI OB MEŽI, PREVALJE

Kapelica ob mostu čez Mežo ob križišču je veliko slopno znamenje in izhaja verjetno iz 17. stoletja. Zaradi spreminjajočega se prostorskega razvoja so kapelico večkrat prestavili. Leta 2005 sta jo obnovila Stanko in Blaž Lohrant. V spodnjih vdolbinah so iz železnih palic oblikovani štirje evangelisti, Luka, Matej, Marko in Janez.

KAPELICA NA POLJU, PREVALJE

Kapelico na Polju so verjetno postavili v 17. stoletju. Veliko slopno znamenje, ki ima stenske vdolbine v dvoje nadstropij, je pokrito s strmimi, skodlastimi piramidnimi strešnicami. Zgornje vdolbine so poslikane s svetopisemskimi motivi, spodnje vdolbine pa so poslikane z motivi ajtiološke pripovedke iz zgodovine Prevalj.

GROBNICA SVETE ROZALIJE, ZAGRAD

Rozalija je ime svetnice, umrle leta 1160, znane kot zavetnice pred kugo, zato upravičeno lahko sklepamo, da so grobnico postavili v 18. stoletju, ko je na Koroškem pustošila kuga. Kip ležeče Rozalije v grobnici pod cerkvijo sv. Barbare v Zagradu – v votlini izklesani v skalo ob gozdni poti, se vsebinsko naslanja na ljudsko pripovedko o Prevaljah. Rozalija je bila tretja, najmlajša hči

Hedvika Gorenšek

LEŠKA KAPELICA, ZAGRAD

V ozki soteski ob cesti Prevalje – Leše stoji gotovo največja kapela zaprtega tipa v občini Prevalje, ki je v zasebni lasti. Uvršča se med tiste kapele, ki imajo dostopno prostornino. Je zidana, vhod v kapelo je s severne strani. Vhodna vrata so bila v preteklosti dvokrilna, lesena. V osemdesetih letih so postavili nova dvokrilna, kovinska. Na obeh stranskih stenah so v zgornjih delih polkrožno oblikovane line s kovinskimi okraski. Po arhitekturi in po reliefu, ki je nad vrati vhoda v kapelo, lahko sklepamo, da je bila kapela zgrajena v času delovanja leškega premogovnika, torej v 19. stoletju. Zdi se, da je kapela votivnega značaja, zgrajena iz zaobljube. Nad vhodom je namreč lepo viden relief, na katerem so simbolično upodobljene Leše z rudarskimi napravami, spodaj ob potoku pa sedi oseba s klobukom v roki in pred njo najbrž ponesrečenec. Gradnja kapelice se verjetno nanaša na ta dogodek. V njeni notranjosti je bila v preteklosti skupina skulptur Križanja in kip Žalostne matere božje. Sedaj je v njej le še razpelo s Kristusom. Leseni kipi Janez, Marija Magdalena in Žalostna mati božja pa so shranjeni pri enem od lastnikov kapelice. Oltarni prostor je polkrožno apsidalno oblikovan in po stenah okrašen s

PEROVČEVA KAPELICA, PREVALJE

Perovčeva kapelica stoji sredi Prevalj že več kot sto let. Postavljena je bila v dober namen. Žena mesarja Perovca, nekdanja lastnika zemljišča, je okrog kapelice vedno sadila bele rože, ker je verovala, da samo ta Marijina roža prinese k hiši srečo.

KAPELICA NA POLJANI

Baročno znamenje na Poljani pri Prevaljah se uvršča med pomembnejša koroška slopna znamenja iz 17. stoletja.

štukaturu ter dvema slikanima medaljonoma. Po propadu leškega rudnika je kapelico kupila Katarina Karničnik (Jugova Katra), pravili so ji sveta Katra, ker je bila zelo verna in prava ljudska zdravilka. Kapelo je kupila brez zemlje. V njej nikoli ni bilo verskih obredov. Ljudje pa se spominjajo, da so se župniki tu preoblekli, ko so ob božiču in veliki noči šli na spoved na Leše. Pred kapelo je počakal župnik tudi pogrebni sprevod z Leš in od tu hodil pred sprevodom do pokopališča na Fari. Kapela je simbol rudarstva in je prvi znanilec rudarske vasi. Njeno stanje pa kliče po obnovi zunanosti, ureditvi notranjosti in restavriranju kipov ter njihovo vrnitev v kapelo.

Foto: Tomo Jesenčnik

Margareta Jukič

KAPELICA SVETE URŠULE, ŠENTANEL

Kapelico sv. Uršule v Šentanelu so postavili leta 1865, menda v času, ko so gradili cerkev sv. Danijela v vasi. Legenda pripoveduje, da je nekoč h kmetu Gorniku prišla neka žena z imenom Uršula in prosila, če lahko postavi cerkvico. Gospodar ni dovolil, češ da bodo romarji preveč poteptali zemljišče. Žena ga je preklela in mu napovedala, da se bo pred njegovo domačijo odprlo brezno, ki bo

požrlo vso njegovo imetje. Užaljeno je odšla na Uršljo goro in tam postavila cerkev svete Uršule, ki stoji še danes. V bližini Gornikove domačije je res globača, morda je to nekdanji kolovoz, kmetija z vsemi poslopji pa stoji še danes. Kasneje so farani, menda zaradi slabe vesti, postavili kapelo svete Uršule. Skoraj tesno ob kapeli rastejo štiri mogočne lipe, ki dajejo videz, kot da je kapela ukleščena mednje.

KAPELICA PRI HERMONKU, LEŠE

Zidana, v tlorisu šestkotna kapelica stoji med dvema mogočnima lipama, na križpotju Mežica – Leše – Plat. Nad vhodom je napis *Hvalen bodi Jezus Kristus* in narisano božje oko. V notranjosti so poslikave svetnikov sv. Jakoba, Marije, sv. Jožefa, nad zidano menzo je križ, v spodnjem delu pa Božji grob. Poslikave so tudi na zunanji strani, naslikana sta sv. Apolonija in sv. Silvester. V notranjosti zasledimo zapisa dveh obnov kapelice: 1912 J. Hutter in 1971 A. Štrekelj. Kapelica je ograjena z nizko leseno ograjo. Od tod so hodili romarji v procesiji k sv. Ani.

POPOV KRIŽ, LEŠE

Znamenje stoji nekaj metrov stran od kmetije Mesner, p. d. Pop. Veliko slopno znamenje ima

stenske vdolbine v dveh nadstropjih, v spodnjem in zgornjem delu pa po štiri pravokotne niše, v katerih so že slabo vidne poslikave. Pokrita je s strmo, skodlasto piramidasto streho.

KRESNIKOV KRIŽ, LEŠE

Križ stoji ob cesti ob Kresnikovi kmetiji. Postavili so ga Kresnikovi leta 2004. Leseni križ in razpelo s Kristusom je rezbarsko delo sina Ernija Kresnika.

Margareta Jukič

RAVNJAKOVA KAPELICA, KOT

Kapelico na Pávšetovi domačiji, p. d. Ravnjakovi, so zgradili leta 1906 njihovi predniki v zahvalo Mariji sedem žalosti, ker se je pri gradnji hiše vse srečno izteklo.

Hedvika Gorenšek

JUGOVA KAPELICA, LEŠE

Kapelica stoji ob cesti kmetije Gruber, p. d. Jug. Na mestu dotrajane stare kapelice so na pobudo okoliških kmetov leta 1995 postavili novo in jo posvetili sv. Uršuli. Poslikave v notranjosti in zunanosti so delo Jožeta Stefana.

Nad vhodom je napis *Sv. Uršula prosi za nas*. Nad zidano menzo je na steni poslikava sv. Uršule okrog nje pa so številne device. V notranjosti sta poslikani tudi stranski steni, na zahodni strani je Marija z Jezusom, na vzhodni strani pa sv. Rok in obok, kjer je narisana sv. Duh. Na zunanjih stenah sta sv. Anton in sv. Florijan.

APOHALOVA KAPELICA, KOT

Apohalov križ — kapelica stoji na Apohalovem svetu pod Smučarsko kočo. Ljudski spomin govori, da je na tem mestu zmrznil novorojenček, ko so se botri, ki so od Ljubenca iz Kota nesli otroka h krstu v cerkev na Faro, nekoliko dobre volje vračali in tu počivali. Tu naj bi *"ob polnoči žlice tálavo (delilo)"* in tu blizu naj bi se rada podila divja jaga. Pripovedovali so tudi, da je do tega mesta, kjer stoji kapelica, v srednjem veku prišla kuga, ki je razsajala po dolini. Nihče ne ve leta nastanka kapelice, gotovo pa je stala že ob koncu 19. stoletja. Ker je bila potrebna obnove in ni bila spomeniško zaščiten, so jo leta 1981 podrli in na novih temeljih je soseska postavila malo manjšo kapelico. Tod mimo vodi pot na Uršljo goro in v kapelici je relief Kristusa s križem na rami (hrastovina), delo Janka Dolenc. Kristus pod težkim bremenom križa je prisposoda poti na Goro in našega življenja. Kapelo so blagoslovili 21. junija 1991.

ŠTEHARSKA KAPELICA, KOT

Prvi lastnik je bil Fric Plešivčnik, p. d. Štehar. Kapelica je verjetno nastala še pred prvo svetovno vojno. Postavili so jo, kot je običaj slovenskih kmetov, v dober namen in za srečo pri hiši. Na kapelici je napis: *Srce Jezusovo zaupamo v tebe*. Zidana kapelica je poslikana, v njej je Mati božja, na desni strani sv. Jurij, ostale poslikave so slabo vidne.

KANČEVA KAPELICA, KOT

Kančeva kapelica spada med poznejša slopna znamenja, stoji na robu dvorišča — gorice na Pavšetovi kmetiji, p. d. pri Kancu. Verjetno so jo zgradili okrog leta 1905. V kapelici visi na razpelo Kristus iz lesa, ostale vdolbine so neposlikane. Prvotno je bila kapelica poslikana s podobo klečččega Kristusa z bodečo žico okoli glave. Kančeva mati Terezija je za kapelico vedno skrbela in jo krasila s cvetjem in vsako nedeljo je pri kapelici z otroki molila, ker niso smeli v cerkev na Faro, da so očuvali čevlje.

MAKIJEVA KAPELICA, KOT

Kapelica stoji blizu kmetije Karner, p. d. Maki, v Kotu. Menda je tam že desetletja. Ljudje so pripovedovali, da je tudi tu *"žlice tálavo"*.

ŽERJAVLJI KRIŽ, KOT

Leseni križ s križanim Kristusom stoji na Žerjavljah na odcepu proti kmetiji Plešivčnik. Tam je v božjem miru že od nekdaj. Postavljen je bil v dober namen za zdravje in mir v hiši, za zdravje v hlevu in bogat pridelek na njivi.

SKOČEDOVSKI KRIŽ, ZAGRAD

Skočedovski križ iz lesa stoji ob cesti od Brančurnika proti Kotu od konca 19. stoletja. Na njem je prestreljen kip Kristusa iz lesa. Menda je pred prvo svetovno vojno nekdo za šalo streljal v križ in kip Kristusa prestrelil, zato ga je doletela božja kazen. Tudi sam je bil v prvi svetovni vojni prav tako prestreljen na istem mestu, kot je on iz objestnosti prestrelil Kristusa. Doletela ga je božja kazen, kot pravijo.

LAGOJEČI KRIŽ, KOT

Ožbi Petrič je okoli leta 1873 kupil Lagoječe posestvo v Kotu nad Prevaljami. Bil je lovec in ob nedeljah ni imel časa redno hoditi k maši. Za blagoslov pri hiši je dal okoli leta 1875 postaviti blizu hiše križ s križanim Kristusom. Leta 1935 je veter križ podrl, sedanjí gospodar, njegov vnuk Rok Petrič, je leta 1996 dal postaviti nov križ ob cesti bliže domu, za mir in srečo v družini.

MAKIJEV KRIŽ, KOT

Poslikana plošča v obliki oltarčka je pritrjena na smreko blizu kmetije Karner, p. d. Maki. Oltarček na smreki večkrat nadomešča staro kapelico ali križ, samo da ostane neka *"božja tolažba"*. Menda je tam že iz davnih časov.

KRIŠTANOV KRIŽ, KOT

Križ stoji na Krištanovem v Kotu nad Prevaljami. Že pred prvo svetovno vojno so ga postavili v spomin na kmeta, ki je tu umrl. Terezija, stara Kančeva mati z bližnje kmetije, je vsakokrat na Svete tri kralje nesla h križu sveže žegnano vodo, da je poškrpila okolico za mir pokojnika.

DÓBROVNIKOVA KAPELICA, PREVALJE

Kapelico na Dobrovnikovi kmetiji na Prevaljah ob poti na Breznico je leta 1912 postavil gospodar v zahvalo Devici Mariji ob koncu gradnje hiše, ker se je vse dobro izteklo.

ŠTREKLJEV KRIŽ, ZAGRAD

Križ ob Štrekljevi domačiji v Zagradu pri Prevaljah je stal že pred letom 1930. Postavili so ga prvi gospodarji, da bo pri hiši vse dobro.

TEMELNOV KRIŽ, ZAGRAD

Ob gozdu na posestvu Franca Potočnika, p. d. Temelna, kjer naj bi bila menda nekoč Temelnova graščina, stoji že zelo star lesen križ. Po ustnem izročilu naj bi bila na tem delu graščine vešala, zato so kasneje postavili križ.

POČELOV KRIŽ, ZAGRAD

Ob cesti Počelove opuščene kmetije v Zagradu stoji staro zidano znamenje, ki je brez poslikav. Dve notranji polkrožno oblikovani niši dajeta slutiti, da so bile nekoč poslikave ali pa obešene svete podobe.

OCVIRKOVA KAPELICA, BREZNICA

Kapelica na Breznici nad Prevaljami blizu kmeta Ocvirka je bila sezidana v spomin na nesrečo, v kateri se je ubil "furman", ko so vozili les iz gozda. Nekaj desetletij prej je stal na tem mestu lesen križ, leta 1955 pa je gospodar Rok Berman, p. d. Ocvirkov Rok, dal postaviti kapelico. V njej so Kristus na križu in nabožne podobe, ki jih je prinesel in daroval Alojz Hutter, trgovec s Prevalj.

BIDRIHOV KRIŽ, BRINJEVA GORA

Križ stoji na Bidrihovem svetu in je prvo sakralno obeležje ob začetku romarske poti na Brinjevo goro ob Križevem potu. Leta 1965 sta ga obnovila Konrad Praznik, p. d. Bidrihov, in Avgust Štrekelj. Na kmetiji Praznik, p. d. Bidrihovih ne vedo, od kdaj stoji križ, stoji že od nekdaj.

SABODINOVA KAPELICA, SUHI VRH

Kapelica stoji na hribu na Suhem Vrhu nad Šentanelom. Letnica postavitve ni znana, obnovljena je bila leta 1880. Menda je pri križu rado strašilo. Strahove – razne luči, ki so svetile okrog njega, so videli tisti ljudje, ki jih je bilo strah, drugi pa ne. Govorili so, da je pod to kapelico zakopan zaklad, "šac".

RÁŠEŠNIKOVA KAPELICA, SUHI VRH

Kapelica na travniku pri Rašešniku stoji že od nekdaj v spomin na uboj nedolžnega človeka.

VÓDIHARJEV KRIŽ, SUHI VRH

Lesen križ pri Vodiharju na Suhem Vrhu nad Šentanelom stoji od leta 1870 na mestu, kjer je nekoč rasla češnja. Pod njo so našli zmrznjenega človeka in mu v spomin postavili križ.

ZVÓNIKOVA KAPELICA, JAMNICA

Zvonikov križ – kapelico na Jamnici, z zanimivimi poslikavami iz leta 1700, naj bi po ustnem izročilu postavil gospodar v spomin na umrlo ženo in otroke.

PÉČERJEVA KAPELICA, JAMNICA

Križ na Jamnici pri kmetu Špillerju, p. d. Péčerju, so postavili leta 1950 za srečno vrnitev gospodarja iz vojne. Novi lastniki so križ podrli in na istem mestu leta 2001 postavili večjo kapelico.

GRADIŠNIKOVA KAPELICA, JAMNICA

Gradišnikovo kapelico na Jamnici pri kmetu Libniku, p. d. Gradišniku, so postavili leta 1910 v spomin na popotnika, ki je zmrznil na poti iz Avstrije proti Šentanelu.

LIBNIKOV KRIŽ, BREZNICA

Na lipi domačije Štefana Štreklja, p. d. Libnik, na Breznici je pritrjena poslikana nabožna plošča. Verjetno je tam že od časa med obema svetovnima vojnama.

MIKLNOVA KAPELICA, JAMNICA

Kapelico iz leta 1750 na Jamnici pri Kertu, p. d. Miklnu, so postavili prvi lastniki v spomin na nesrečno smrt neke ženske. Notranjost so pozneje poslikali tudi s podobo Antona Martina Slomška.

ŠUMNIKOVA KAPELICA, ŠENTANEL

Kapelica stoji na poti iz Šentanela proti Suhemu Vrhu blizu Šumnikove kmetije. Postavljena je bila že pred drugo svetovno vojno v "zahvalo za srečno vrnitev" iz vojne.

MOČNIKOV KRIŽ, ŠENTANEL

Močnikova kapelica – križ na poti iz Šentanela proti Suhemu Vrhu stoji na Kolmanovem svetu, ker je to tik ob cesti proti Močniku, pravijo, da je to Močnikov križ. Je eden najstarejših križev v Šentanelu.

GÓRNIKOVA KAPELA, ŠENTANEL

Górnikova kapelica iz 16. stoletja je najstarejše znamenje v Šentanelu. Stoji na razpotju nad vasjo, od tod skozi gozd vodijo poti na Jamnico in Suhi Vrh. Kapelica naj bi bila postavljena kot kužno znamenje. Je svojevrstno slopno znamenje. Enkrat letno, v velikem križevem tednu, je do tega znamenja procesija od farne cerkve v Šentanelu. V stranskih vdolbinah so poslikave, pokrita je s šitni in posvečena sv. Antonu in sv. Florijanu. Za slednjega so nekdanje verovali, da jih obvaruje ognja, strele in drugih nesreč.

GÓLAKOVA KAPELA, BELŠAK

Kapelica na Belšaku pri Golaku stoji že od leta 1870. Gospodar se je zaobljubil, da bo za srečen nakup postavil kapelico za srečno življenje in dobro gospodarjenje.

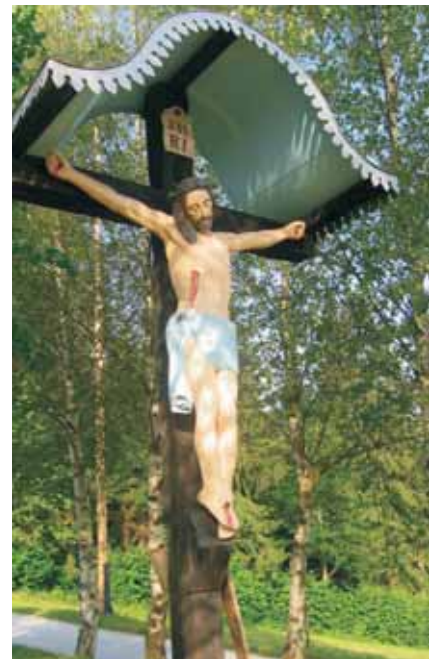

ÓLNOV KRIŽ – KAPELICA, DOLGA BRDA

Že leta 1940 se je z vozom pod Čestinarjevim vrtom smrtno ponesrečil Olnov Rok (poročen pri Strmcu). Zanj je že bil pripravljen križ, vendar je bila 1948. leta družina za pet let izseljena v Kočevje. Vrnili so se na izropano domačijo, kjer tudi križa ni bilo več. Leta 1973 se je gospodar Aleš Halej ponesrečil na poti proti Strmcu in žena se je zaobljubila, da bodo postavili kapelico, če mož preživi.

KRALOV KRIŽ, DOLGA BRDA

Križ stoji ob poti Poljana-mejni prehod Holmec, blizu Kralove domačije že od nekdaj. Pred obnavljanjem ga je obdajala železna kovana ograja. Leta 1960 je bil prenovljen. Križ so zaradi gradnje ceste dvakrat prestavljali in ima strateški pomen.

POVHOV KRIŽ, DOLGA BRDA

Križ pri Povhu v Šentanelski reki pri Prevaljah naj bi bil postavljen že davno v spomin na umrlega. Po pripovedovanju naj bi se v Leskovčevem gozdu obesil hlapec. Na sodniji pa Leskovec ni priznal, da bi se to zgodilo v njegovem "I'su". Odvzeli so mu gozd in ga dodelili Povhu. Pri križu naj bi strašilo, otroke je bilo strah hoje tam mimo. Rože, ki jih gospodinja nasadi ob križu, ne uspevajo.

GODČEV KRIŽ, SUHI VRH

Križ na Suhem Vrhju je postavljen po zaobljubi očeta Matevža Vauha, p. d. Godca. Med drugo svetovno vojno se je zaobljubil, da bo postavil križ, če bo družina preživela strahote vojne. Zaobljubo je leta 2000 uresničila družina, za kar jih je gospodar prosil na smrtni postelji.

JUNČIJEV KRIŽ, SUHI VRH

Pred postavitvijo križa ob poti s Suhega Vrha v dolino je bilo na lipi nameščeno leseno znamenje. Okrog leta 1950 pa so dali v spomin na gospodarja, ki je bil med drugo svetovno vojno na tem mestu ustreljen, postaviti križ.

ŽIKOV KRIŽ, SUHI VRH

Na tem mestu je stal križ že okrog leta 1850. Dva graničarja sta ga leta 1947 večkrat prestrelila in razpelo uničila. Družina Vogel, p. d. Žikovi, pa so ga še isto leto obnovili.

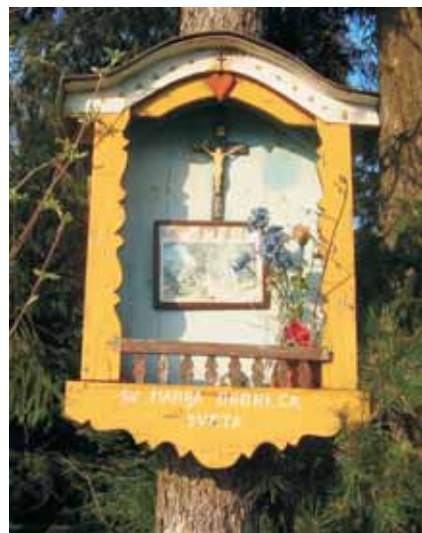
OBEROV KRIŽ, DOLGA BRDA

Leta 1869 so predniki Porejevih, p. d. Oberovi, kupili kmetijo, verjetno je že takrat bila postavljena lesena kapelica, kasneje pa so na istem mestu postavili lesen križ.

ŠARTOV KRIŽ, DOLGA BRDA

Šartov križ – leseno znamenje je pritrjeno na smreko blizu domačije družine Sonjak na Dolgi Brdi. Postavljen je menda v spomin na nesrečo, ki se je v bližini zgodila. Lastnica in nekateri mimoidoči se radi pomudijo in pomolijo ob križu.

DITRICHOV KRIŽ, DOLGA BRDA

Ditrichov križ na Dolgi Brdi je bil postavljen leta 1938 pri domačiji Vogel, p. d. Ditrich. Pri hiši so živeli stari ljudje, ker niso mogli hoditi k maši, so postavili križ, kjer so molili. Imenuje se po prvih lastnikih hiše, o njihovem imenu priča ohranjena hišna številka na gospodarskem poslopju z imenom lastnika.

KRIŽ PRI LOJZNOVI BAJTI, BELŠAK

Križ pri Lojznovi bajti, na Pikovi domačiji na Belšaku je bil postavljen leta 1951 v zahvalo za življenje in zdravje. Oče Alojz se je zaobljubil, da bo postavil križ, samo da žena ozdravi. Sin Franc se je učil za čevljarja na Ravnah, kjer je na podstrešju pri mojstru videl kip Boga. Mojstrova

žena mu je kip poklonila in družina je s skupnim delom postavila križ, župnik Ratej iz Šentanela pa ga je žegnal.

STRMČEVA KAPELICA, BELŠAK

Strmčeva kapelica pri Strmcu na Belšaku je postavljena v zahvalo za srečno vrnitev družine iz izseljenišča. Kapelico je postavil nečak Aleš Ploder, ml. Na kapelici so upodobljeni svetniki Rok, Neža, Elizabeta in Aleš, to so tudi imena matere, njenega moža, hčerke in sina.

Mag. Karla Oder

Skozi stoletja

Po propadu rimskega imperija so se v 6. stoletju tudi na območje današnje Koroške naselili alpski Slovani ter ustanovili Karantanijo s središčem na Krnskem gradu in Gosposvetskem polju, kjer so do leta 1414 v slovenskem jeziku ustoličevali koroške vojvode. Ko je Karantanija konec 8. stoletja prišla pod bavarsko in frankovsko oblast, se je začelo množično pokristjanjevanje alpskih Slovanov. Leta 976 je Koroška postala samostojna vojvodina, ki so jo nemški cesarji podeljevali kot fevd, kmalu pa je postala dedna. Leta 1335 so jo dobili Habsburžani ter v njej širili svojo posest. V 15. stoletju so oblikovali deželne stanove. V letih 1564–1747 je prišla Koroška v okvir notranjeavstrijskih dežel, leta 1848 pa je postala del kronovine z deželnim zborom. Nemška jezikovna meja se je z bavarsko in frankovsko naselitvijo premikala vse bolj proti jugu, kjer se je začasno ustalila v 15. stoletju. Takrat se je izoblikovala tudi deželna meja med Koroško in

Štajersko, tako da sta Mežiška dolina in Dravograd predstavljala jugovzhodni del Koroške. Dragocen podatek o poteku koroške deželne meje v srednjem veku je naveden v pogodbi novembra 1482. leta med Matijo Korvinom in koroškimi deželnimi stanovci, s katero si je Koroška za kratek čas kupila mir pred ogrskimi osvajalci. Deželna meja s Štajersko je ostala nespremenjena do prve svetovne vojne in je potekala mimo gradu in trga v Dravogradu po reki Meži, čez Koroški Selovec, mimo Kotelj na Plešivec, nato po grebenu do Črne in od tod proti Jezerskemu.

Še pred Ogrji so na Koroškem, v 15. stoletju najbogatejši deželi, pogosto plenili Turki. O pohodih skozi Mežiško dolino ni veliko znanega, razen podatka, da so se septembra 1473 utaborili na ravnini pred farno cerkvijo Device Marije. V tem času so pobijali, zažigali in za sabo pustili razdejanje. Korošci so organizirali obrambo in ob najvažnejših stičiščih ter deželni meji postavili

posebne zapore. Le nekaj kilometrov od Farne vasi, v smeri od Šrotneka preko Preškega vrha proti gradu Javornik so prehod v Mežiško dolino branili s sistemom obrambnih jarkov in nasipov. Zgradili so posebno konstruirano zaporno verigo malih utrd, t.i. turške šance, ki so vidne še danes, druge arhitekture, razen zgornjega tabora pri cerkvi sv. Mohorja in Fortunata, pa ni. Turki so skozi Mežiško dolino pustošili še leta 1476 in 1531.

Po desetletjih vdorov nasilnih tujcev, vojn in nemirov se je po Evropi razširila nova vera, ki je tudi tukaj zgodaj našla somišljenike, še posebno med plemiči in meščani. V sosednjem Guštanju je na svojem dvorcu Grünfels Gaisruck skrival protestantskega predikanta. Med posledice nastopa katoliške cerkve proti protestantom in njihovi veroizpovedi lahko štejemo gradnjo cerkve sv. Uršule na Uršlji gori in naselitev jezuitov v Črni (1603).

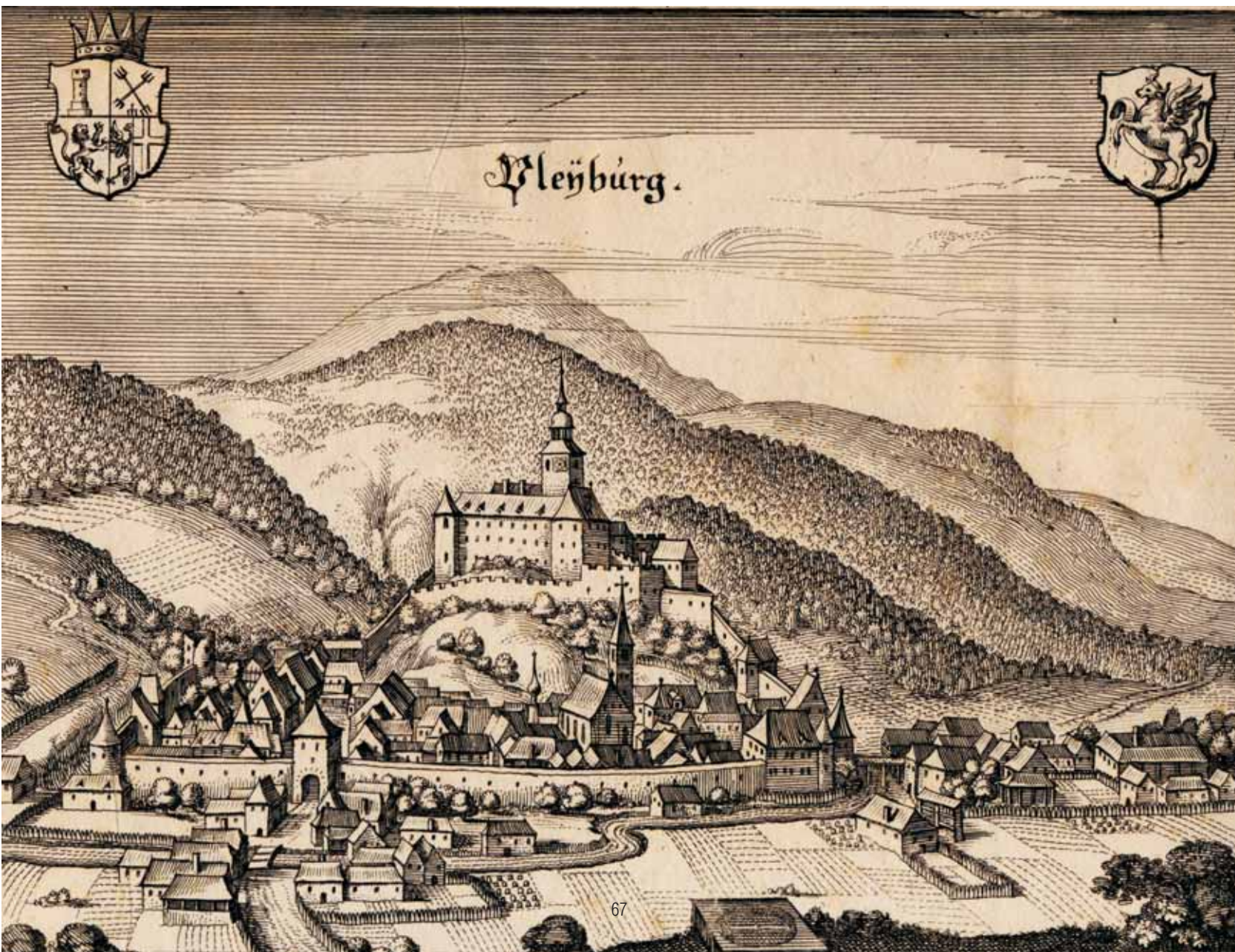
O življenju med Uršljo goro in Peco pričajo zgodnji pisni dokumenti in ohranjeno arhivsko gradivo. Poleg ohranjenih matičnih knjig in listin je pomemben Leški rokopis, dokument, nastal sredi 18. stoletja na Lešah, v kraju kjer se je že v naslednjem stoletju kmečko umikalo industrijskemu, tako kot na bližnjih Prevaljah.

Od srede 19. stoletja so obravnavani kraji sodili pod okrajno glavarstvo Velikovec in v sodni okraj Pliberk. Po končani prvi svetovni vojni se je začel boj za južno Koroško, ki se je junija 1919 končal s

sklepom o plebiscitu. Z ljudskim glasovanjem so 10. 10. 1920 dokončno začrtali državno mejo med Avstrijo in Kraljevino SHS. Pod okrilje Avstrije so prišla politična in upravna središča, na katera je bila vezana tudi Mežiška dolina: Velikovec kot okrajno, Pliberk kot politično središče. Ob vzpostavitvi meje se je ozemlje prvotno enotne Koroške, v upravnem in kulturnem smislu, razdrobilo.

Vojaški spopadi in politična nasprotja so oteževali gospodarski razvoj in ureditev socialnih razmer. Nacionalna nasprotja so na obeh straneh začasne

državne meje zaostrovala pogoje delovanja ustanovam in posameznikom ter pritiskala nanje, da so se izselili. Na Prevalje sta se leta 1919 iz Celovca preselili tiskarna in uprava Mohorjeve družbe. Koroške kraje z druge strani meje pa so morali zapustiti tudi številni posamezniki, narodno zavedni Slovenci. Iz Pliberka so na Prevalje, kjer je bil leta 1922 ustanovljen okraj z devetimi političnimi občinami, prenesli upravne službe za jugoslovanski del Koroške. Sedež glavarstva so določili na Prevaljah, a je zaradi prostorskih pogojev nekaj mesecev ekspozitura delovala na

Ravnah. Podobno se je zgodilo z okrajnim sodiščem in davčno upravo. Aprila 1937 so okrajno glavarstvo preselili v Dravograd. Med nemško okupacijo so Mežiško dolino ponovno upravno povezali s Pliberkom in Velikovcem.

Leta 1938 se je z nacistično oblastjo stopnjevalo preganjanje Slovencev in doseglo vrh po 6. aprilu leta 1941, ko je Nemčija napadla Jugoslavijo. Iz Mežiške doline so junija 1941 pregnali prve družine v Srbijo in drugam. V štirih letih vojne so številni padli kot pripadniki partizanskih enot v bojih proti nacističnim vojaškim formacijam, umrli kot talci, v nemških taboriščih idr. V pliberški okolici so začeli izseljevati slovenske družine v nemška taborišča leta 1942. Nasilje je porodilo odpor, nastanek partizanskega gibanja oziroma protinacističnega odpora. Ob kapitulaciji Nemčije so se maja 1945 skozi Črno in Dravograd po Mežiški dolini umikale kolone njene poražene vojske. Na Poljani so 13. in 14. 5. potekali zadnji

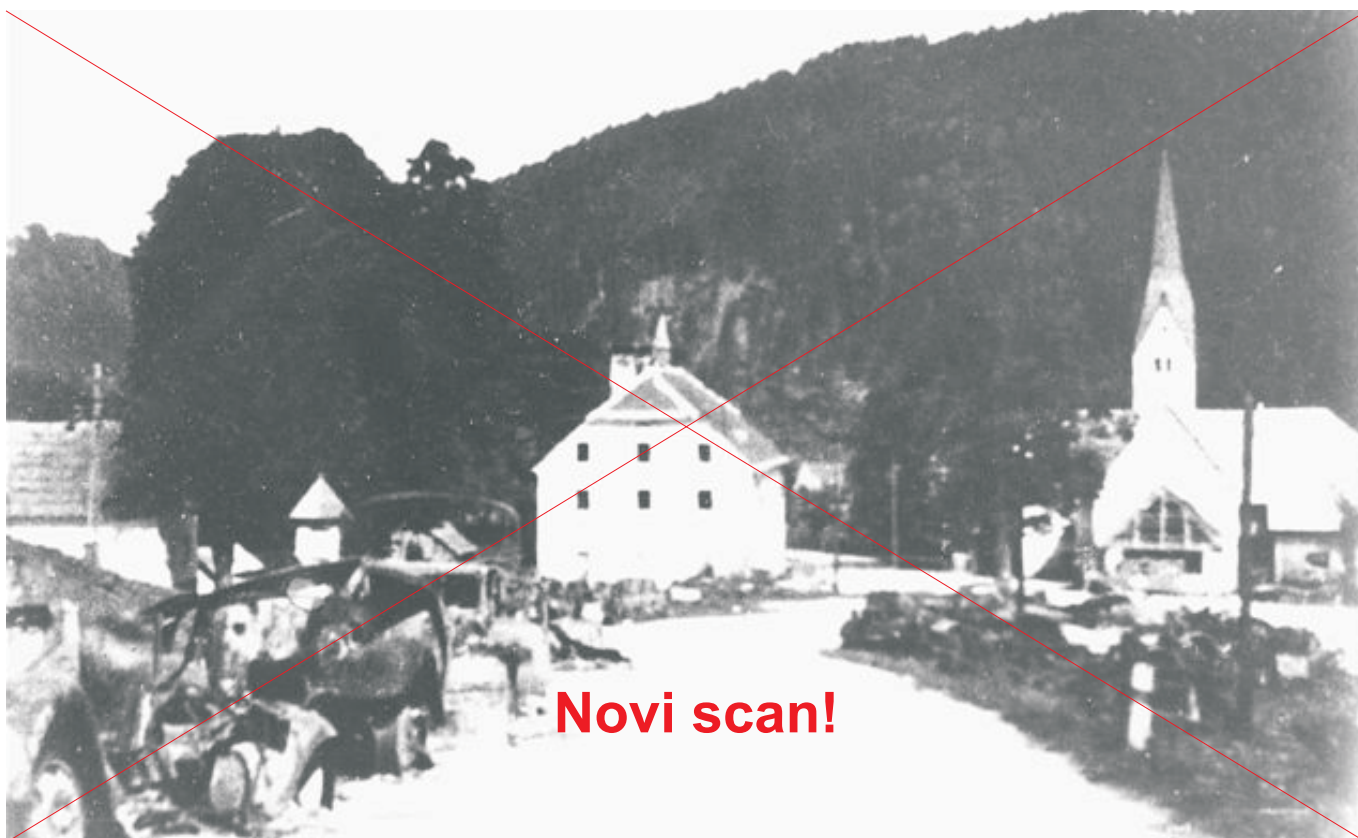
boji enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije (NOVS) oziroma Jugoslovanske armade (JA) proti nemškemu in kolaboracionističnemu vojaštvu, hrvaškim domobranom in ustašem, ker niso hotelo odložiti orožja in se vdati partizanskim enotam. S pristankom poveljstva 5. britanskega korpusa so se 15. 5. pri Pliberku, kamor so se ustaši, domobranci, črnogorski četniki in civilisti umaknili, vdali enotam NOVS oziroma JA. Po poteh nazaj (marši smrti) so številni med njimi izgubili življenje, drugi pa bili usmrčeni v jamah Kočevskega Roga, pri Mariboru in drugod. Boji na Poljani so bili hkrati zadnji spopadi druge svetovne vojne v Evropi.

Po drugi svetovni vojni je bil prehod meje močno nadzorovan vse do sredine šestdesetih, ko se je razvil živahen obmejni promet. Junija 1991 je Slovenija na podlagi plebiscitne odločitve razglasila samostojnost, kar je povzročilo agresijo jugoslovanske vojske. Prišlo je do spopadov na

mejnem prehodu Holmec in v Dravski dolini pred Dravogradom. Osamosvojitve Slovenije je odprla nove možnosti čezmejnega sodelovanja in vključevanja Slovenije v Evropsko unijo, v kateri je Avstrija od leta 1995.

Na te prelomne in nemirne čase 20. stoletja, ki so nasilno in odločilno posegli v življenje ljudi z obeh strani meje ter ga zaznamovali z bolečino izgube – odhod na fronto, dolga in mučna negotovost ter strah, potem pa veselje, ko se je ljubljeni vrnil, četudi ne nepoškodovan in ne zdrav. Doma pa racionalizacija najnujnejših življenjskih potrebščin. Veliko iznajdljivosti in poguma je bilo treba, da je družina preživela.

Na trpljenje ljudi v 20. stoletju opominjajo in spominjajo številni spomeniki, spominske plošče, obeležja pa tudi križi in znamenja. V spomin žrtvam prve svetovne vojne stoji skupni spomenik na farnem pokopališču na Fari in velik križ na Uršlji gori. Med številnimi spomeniki in pomniki na čas

nasilja nemškega fašizma nad Slovenci in upora prebivalcev Koroške, izstopa Spominski park Poljana, zlasti spomenik, Svobodi in miru. Ta simbolizira spomin na prelomne dogodke prejšnjega stoletja in na zadnje boje proti nacifašizmu druge svetovne vojne v Evropi.

Na Pliberškem polju je postavljen hrvaški pomnik ubitim ustašem in domobranom, na Lešah pa križ usmrčenim civilistom s Koroškega.

V neposredni bližini, na Holmcu, so leta 1991 v spopadu z JLA pripadniki policijskih enot in enot teritorialne obrambe onemogočili nasprotnika in izbojevali prvo zmago v vojni za osamosvojitve Slovenije.

Med kraje osebnega in javnega spomina uvrščamo pokopališča, ki so pomembna in svojevrstna kulturna dediščina v zgodovinskem, arhitekturnem kot tudi v likovnem in umetnostnem pogledu. So kot nemi sopotniki iz preteklosti, ki zrcalijo kvalitete življenja naših prednikov. Tam, na mestu večnega spomina, najdemo sledi družbene

razslojenosti, opazimo šege, vidimo umetniška dela in preberemo napise z literarnim navdihom, vse prežeto z okusom in modnimi vplivi določenega časa. Kiparsko okrasje je delo znanih umetnikov, pogosto pa anonimnih kiparjev. Posebno pozornost vzbuja tudi nagrobno okrasje. Načrtovalci vaških pokopališč so le redko znani. Izjema je pokopališče na Barbari (Prevalje), ki sta ga zasnovala arhitekta Franc Lodrant in Jožko Fras, projektiral pa ga je Franc Mezner. Na pokopališču ima osrednje mesto spomenik padlim 1941-1945, ki je delo akademskega kiparja Stojana Batiča in arhitekta Franca Meznerja.

V spreminjajočih se političnih, gospodarskih in družbenih razmerah so nastajala in delovala različna kulturna, humanitarna, športna in druga društva. Začetki društvenega življenja segajo na Prevaljah in v pliberški okolici v drugo polovico 19. stoletja. V tistem času se pojavijo tudi izrazita nasprotja med nemškim in slovenskim prebivalstvom, kar se je kazalo tudi v delovanju

društev. Tako so ustanavljali nemška in slovenska izobraževalna, kulturna, pevska in druga društva. Prav petje in številne pevske skupine pa so pomembno sooblikovale kulturno in društveno življenje med Prevaljami in Pliberkom po drugi svetovni vojni. Ena vidnejših čezmejnih kulturnih prireditev s štiridesetletno tradicijo je pevska revija od Pliberka do Traberka. Med pomembnimi kulturnimi dogodki s petinširidesetletno tradicijo pa je tudi širjenje bralne kulture v okviru bralne značke. Zgodovino gibanja lahko obiskovalec spozna v Muzeju bralne značke v Osnovni šoli Franja Goloba na Prevaljah.

V občini Pliberk so pomemben sestavni del kulturne dejavnosti, s katero nemška in slovenska narodna skupnost na Koroškem ohranjata svoje kulturno izročilo, kulturne dvorane. Osrednji kulturni dvorani sta v obeh kulturnih domovih, v Grenzlandheimu in v Kulturnem domu Pliberk, druge so tudi v župniščih in v posameznih gostilnah.

Kulturna dvorana v župnišču v Pliberku je služila predvsem namenom katoliško-izobraževalne kulturne dejavnosti. V gostilni Schwarzl, prej Zum goldenen Ochsen, je kulturna dvorana, v kateri so še po drugi svetovni vojni, do izgradnje Kulturnega doma v Pliberku, potekale različne slovenske kulturne prireditve. V Vogrčah je bila središče kulturnega življenja v kraju gostilna Pri Florijanu/Florianiwirt, po zaprtju gostilne se kulturna dejavnost odvija v starem župnišču ob cerkvi. Pred njim Vogrjani v zadnjih letih uspešno prirejajo gledališke predstave na prostem. V gostilni Breznik, Altes Brauhaus, v Pliberku prireja prireditve društvo Kulturinitiative Bleiburg. Razstavna dejavnost pa se je razvila v kavarni Cafe Pazzo ter v predverju in v gostilni Kulturnega doma v Pliberku. V občini Pliberk delujejo številna kulturna društva, med njimi nemška: Kulturinitiative Bleiburg, Dorfgemeinschaft Loibach, Kärntner Landsmannschaft, Kärntner Abwehrkämpferbund, Kärntner freiwillige Schützen, društvo Grenzlandheim in slovenska: Slovensko prosvetno društvo Edinost, Katoliško kulturno društvo Vogrče in Društvo Kulturni dom Pliberk. Deluje tudi dvojezično društvo Heiligengraber Gemeinschaft – Humška skupnost. Za pevsko dejavnost skrbijo: Moški pevski zbor Foltej Hartman, Mešani pevski zbor Podjuna, Otroški pevski zbor Mlada Podjuna, Moški pevski zbor Kralj Matjaž, vokalna skupina Vox, Vidrinke, zbora MGv Petzen-Loibach in Gemischter Chor Bleiburg ter Quintett Petzen. V Libučah deluje godba na pihala Jauntaler Trachtenkapelle Loibach, obstajajo pa tudi lovski rogisti Jagdhornbläsergruppe. Glasbene skupine – Die Buben, White Vibration, Petzenblaut, The Caps, St. Louis Sound Project, Sauer, Final Exit, Volksmusik Miklin – so zelo uspešne tudi v širšem nemškem prostoru. Prof. Karl-Heinz Miklin je eden izmed najbolj pomembnih predstavnikov jazzovske glasbe v Avstriji. Med mladimi talenti te zvrsti glasbe je tudi Stefan Thaler iz Nonče vasi.

Margareta Jukič

NAJSTAREJŠE PRIČEVANJE SLOVENSKE BESEDE V MEŽIŠKI DOLINI, PREVALJE

Najstarejše ohranjeno pisno pričevanje slovenske besede v Mežiški dolini so zapisani vložki v sicer latinskih matičnih knjigah župnije Device Marije na Jezeru, ki jih hranijo v župnišču na Prevaljah. Slovenske zapise najdemo v krstni knjigi v letih 1641–1648 in v poročni knjigi v letih 1641–1644.

V njih so zapisane na primer oblike ženskih priimkov s slovenskimi priponami, nekaj krajevnih in ledinskih imen. V krstni knjigi: *Philip in sotiska* (v Soteski), *v tomaschouah mlinach*, *Daniel v plati* (na Platu), *Tscheriagg* (Černjak). V *Leschach*, *na Temelnouim*, *Ladiniag v sagradi* (Ladinik v Zagradu), *Stich na Rauniach* (Štih na Ravnah). V poročni knjigi: *na Schaurouam*, *u pudloci v suskei fari* (na Šaurovem v Podlogu v suški fari); *Koroschitz u raschischchi Fari*.

Hedvika Gorenšek

LEŠKI ROKOPIS

Leški rokopis je najstarejši obširnejši ohranjeni pisni dokument v slovenskem jeziku v Mežiški dolini in je primer bukovniške dejavnosti v teh krajih.

Štiri v rokopisu navedene letnice pričajo, da je bil rokopis napisan med leti 1757–1761. Kje je bil najden, žal ni bilo mogoče ugotoviti. Rokopis je bil najprej last Zgodovinskega društva v Mariboru, od leta 1929 pa je shranjen v rokopisnem oddelku Univerzitetne knjižnice Maribor. Na 50 nenatisnjenih listih nemškega solnograškega koledarja za leto 1733 je na 86 straneh popisano s slovenskim rokopisom skoraj ves nenatisnjeni del. Mnogovrstno snov, ki jo obsega Leški rokopis, lahko razdelimo v dve večji skupini. Prva obsega versko vsebino – cerkvenega značaja, druga skupina pa pestro narodopisno blago. Sklepamo lahko, da je moral biti pisec v ožji zvezi s Papeževo kmetijo na Lešah ali pa celo tam doma, saj je kmetija največkrat omenjena. Na kraj nastanka kažejo tudi navedena imena kmetij in narečje, v katerem je avtor pisal. Zapisovalec ostaja neznan, saj v dokumentu ni njegovega podpisa, prav tako pa ni zabeležk osebnega značaja, ki bi razkrivale piščevo ime. Avtor tudi ni bil več latinščine, kar kažejo napake v zapisovanju latinskih besed. Moral pa je biti v tesni povezavi s cerkveno oblastjo, morda s farnim župnikom Valentinom Polleinerjem, da so mu bile dostopne cerkvene knjige, iz katerih je prepisoval molitve.

BOLNIŠNICA, LEŠE

Bolnišnico, pritrlično stavbo pravokotne oblike, dolgo okrog 50 in široko 10 m, s čopasto dvokapno streho, danes pokrito z opečnato kritino, so zaradi potreb največjega premogovnika na Slovenskem zgradili v letih med 1854–1860. Imela je tri bolniške sobe za dvajset bolnikov, sobo za bolniškega strežnika in preiskovalno sobo. Na zahodni strani so bili še prizidki: kuhinja, pralnica, stranišča in mrtvašnica. Bolnišnica je sprejemala

samo leške rudarje in njihove sorce, ki so imeli brezplačno oskrbo. V najboljših časih so jim hrano prinašali iz bližnje restavracije. Največ bolnikov se je tu zdravilo leta 1919, ko je razsajala griža. Zdravnik je v bolnišnico prihajal po potrebi s Prevalj in iz Črne, do leta 1919, ko so bolnišnico zaprli. Po prenehanju obratovanja premogovnika so stavbo bolnišnice prodali in kupci so v njej uredili stanovanja. Na vzhodnem delu stavbe je spominska plošča, ki jo je leta 2003 odkrilo KD Leše.

ŠOLA, LEŠE

Enonadstropno zidano stavbo so na Lešah za potrebe pouka zgradili v šolskem letu 1856/1857, kot podružnico nemške industrijske šole, Werksschule, na Prevaljah. Po odloku koroškega Deželnega šolskega sveta leta 1884 so bile te šole ustanovljene kot nemške za otroke industrijskega delavstva. Nič se niso ozirali na to, da je na Lešah šolo obiskovalo malo število nemških in večina slovenskih otrok. Niti verouka niso dopuščali poučevati v slovenskem jeziku, le prvotno slovenska šola v Farni vasi je bila dvojezična. Prvo

skupino otrok so na Lešah poučevali v šolskem letu 1856/57. Otroke, praviloma staršev zaposlenih v premogovniku in železarni, so poučevali od 1. do 2. razreda. Učilnicam so namenili dva prostora v prvem nadstropju, v

pritličju pa so uredili stanovanja. Vhod v šolo je bil z južne strani, izhod pa na severni strani, kjer je bil v prvem nadstropju čez celo stavbo gank. Zunaj je bilo tudi stranišče in zunanje lesene stopnice, ki so vodile v prvo nadstropje. Ko so leta 1937 na pritisk uprave Dravske banovine šolo preselili v prvo nadstropje *frlescimra*, so na eni strani člani Kulturnega društva Svoboda uredili dvorano z odrom, na nasprotni strani pa stanovanje, kjer je družina Brvar imela tudi obrtno krojaško delavnico. V pritličnem delu je nekaj časa delovala mesarija, nato so tu uredili stanovanja. Danes so v stavbi le stanovanja.

ANIN DOM, LEŠE

Stavbo so zgradili med leti 1835–1840. V hiši so bila stanovanja za rudniške uradnike in učitelje. Po razprodaji rudnika sredi 30. let 20. stoletja je hišo kupil Jožef Kočan, jo prenovil ter na stavbo namestil napis Anin dom in jo tako poimenoval po svoji ženi. V zadnjih letih so njegovi nasledniki hišo obnovili in v njej uredili stanovanja.

ČOPOVA VILA, LEŠE

Vilo, kot stavbo imenujejo še danes, so zgradili v prvi polovici 19. stoletja in jo namenili rudniškim obratovodjem. Po razprodaji rudniškega imetja jo je kupil Pavel Čop in jo obnovil. Spodnje prostore je preuredil v gostilno, v zgornjih so bile sobe za goste. V času 2. svetovne vojne sta v vili delovala nemški vrtec in nemška postojanka, Čopove pa so izselili v Srbijo. Leta 1953 je gostilno prevzel Luka Topler, Čopov prijatelj, ki je gostilno vodil do leta 1966. Po tem letu so gostilno opustili in vilo spremenili v stanovanjsko hišo, ki jo je hčerka dr. Jelka Čop v zadnjih letih s pomočjo arhitektov lepo obnovila.

Margareta Jukič

POŠTA, PREVALJE

Do druge polovice 18. stoletja na ozemlju današnje koroške krajine v Sloveniji ni bilo poštne postaje. Pošiljke so po potrebi dostavljali iz Celja, Celovca in Maribora. Leta 1784 je Jožef II. z novo pošno zvezo Celovec-Velikovec-Maribor ustanovil tudi poštne postaje po Koroškem, od koder so dostavljali pošto v posamezne kraje. Prvi poštni urad, poštno ekspedicijo, so na Prevaljah ustanovili julija 1863. Prostore so uredili v stavbi, kjer je bila že sredi 19. stoletja znana gostilna Pri Vaukanu. Prvi direktor pošte je bil Friedrich Fischer. Njegova nagrobna plošča je na pročelju cerkve Device Marije na Jezeru. Starejši ljudje so še dolgo potem, ko tu že ni bilo več pošte, Vaukanovi gostilni pravili Pri stari pošti. Telegraf so na Prevaljah dobili leta 1874, telefon 1918, leta 1902 so uredili še poštni zbiralnici v Šentanelu in na Poljani.

GOSTILNA LAHOVNIK, PREVALJE

Vzporedno z gradnjo železniške postaje leta 1863 so gradili tudi stavbo, znano kot Lahovnikova gostilna, ki je imela tudi prenočišča. Ves čas je imela hiša pomembno vlogo. V prevratnih letih 1918–1919 je imel v njej nekaj časa sedež Narodni svet za Mežiško dolino, Malgaj pa stacioniran svoj štab in naglo sodišče. Člani ožjega odbora Narodnega sveta za Mežiško dolino v letih 1918–1919 so bili: Jožef Rifel, Andrej Oset, Franc Lahovnik, Franc Mrkva, Janez Hornböck, Miha Kumprej, Franc Lečnik, Ivan Rozman, dr. Franc Sušnik, Beno Kotnik. Na dogodke v tistih letih spominja plošča na pročelju gostilne z besedilom dr. Franca Sušnika, odkrita leta 1967.

LEKARNA, PREVALJE

Prva lekarna na Prevaljah, ustanovljena leta 1926, je bila v lasti mr. ph. Nikola Jordanića (danes ob Meži 29), registrirana pa leta 1931 z objavo v Uradnem listu. Poimenoval jo je Lekarna pri sveti Mariji na Prevaljah. Prostore je imela v pritličju stanovanjske hiše v letih 1926–1949. Po vojni so jo nacionalizirali. Opremljena je bila z mojstrsko narejenim pohištvo (officina) znanega mizarja s Prevalj Alojza Murka. Med drugo svetovno vojno je lekarna normalno delovala in oskrbovala z zdravili in sanitetnim materialom tudi aktiviste osvobodilne fronte (OF). V letih med 1952–1981 jo je vodil mr. ph. Marjan Pestevšek. Ohranjeni so trije Jordanićevi rokopisni zvezki z recepti za izdelovanje zdravil, za mešanje zdravilnih čajnih

mešanic, izdelovanje napitkov, parfumov in kozmetičnih krem. Lekarno so leta 1982 preselili v pritlične prostore nove stavbe Koroške banke.

POSLOPJE BOLNIŠNICE, PREVALJE

V eni najstarejših hiš v Trgu na Prevaljah, danes gostilna Pagat, je za potrebe železarne delovala bolnišnica od leta 1855–1899, v kateri je med prvimi zdravniki unan Ignaz Prem, pokopan je na pokopališču ob farni cerkvi Na Fari.

GASILSKI DOM, PREVALJE

Današnji gasilski dom so postavili po drugi svetovni vojni. Začetki gasilske dejavnosti pa segajo v leto 1864, ko je skupina gasilcev sodelovala pri gašenju večjega požara. Prostovoljno gasilsko društvo na Prevaljah deluje že od leta 1873 dalje.

PEČEJEVA HIŠA, PREVALJE

V "Pečejevi hiši" na Polju 7 na Prevaljah, v nekdanji hiši Peregrina Gostenčnika, zgrajeni leta 1890, se je rodila Ljuba Prenner, pisateljica, dramatičarka, urednica, pravnica in advokatka. Ob 100-letnici njenega rojstva je Občina Prevalje na pročelju hiše namestila spominsko ploščo.

ČREŠNIKOVA HIŠA, SUHI VRH

Čas izgradnje hiše ni znan, ve pa se, da je leta 1870 kmetijo prevzel gospodar Drug, prednik današnjega lastnika, Ivana Sekala. Na tej kmetiji je bila v času, ko je tod mimo vodila pot iz Libelič preko Strojne, Jamnice v Libuče in do Pliberka gostilna, pravijo, da prva na tem območju. Bila je to nobel gostilna, znana daleč naokrog, saj so v njej jedli s srebrnim priborom.

UPRAVA MOHORJEVE DRUŽBE, NA FARI

Na mestu, kjer je bila leta 1862 v Farni vasi zgrajena stavba za potrebe šole, so že leta 1819 v leseni pritlični hiši – mežnariji – uredili prve učilnice, kjer so poučevali do leta 1918. Julija 1919 se je v tej stavbi nastanila in ostala do decembra 1927 uprava Družbe sv. Mohorja, ki je morala v času plebiscita na hitro zapustiti Celovec. Upravo Mohorjeve družbe so nastanili v pričujočo stavbo na Fari, za njeno tiskarno pa so prostore našli v današnjem naselju Stare sledi. Semkaj na Faro je prihajal Fran Saleški Finžgar, ki je opravljal uredniške posle za Mohorjevo družbo, tu so se sestajale znane osebnosti, ki so snovale izdaje knjig. Veliko let sta v tej hiši imela redne vaje cerkveni pevski zbor in zbor Katoliškega prosvetnega društva. Spominsko ploščo z besedilom dr. Franca Sušnika so odkrili leta 1967.

SPOMINSKA PLOŠČA TISKARNE MOHORJEVE DRUŽBE, PREVALJE

Mohorjeva družba je v hiši na Starih sledih kljub nemirnemu letu 1919 ohranila poslanstvo –

tiskanje knjig v slovenskem jeziku. Do leta 1927 so natisnili 90 naslovov v nakladi okrog dva milijona izvodov. V spomin na tiskarno je bila odkrita spominska plošča konec leta 1967.

Hedvika Gorenšek

SPOMINSKA PLOŠČA KARLU DOBRŠKU, LEŠE

KD Leše je 17. 9. 2004 slavnostno odkrilo spominsko ploščo na pročelju OŠ Leše učitelju, publicistu, režiserju in pomembnemu kulturnemu delavcu Karlu Dobršku.

Margareta Jukič

MUZEJ BRALNE ZNAČKE V OSNOVNI ŠOLI FRANJA GOLOBA, PREVALJE

V osnovni šoli na Prevaljah je vzklila ideja o bralni znački, pobudnika sta bila prof. Stanko Kotnik ter ravnatelj šole Leopold Suhodolčan. Bralna značka je zaznamovala in zaznamuje slovenski kulturni prostor že desetletja. Leta 2001 so v počastitev 40-

letnice bralne značke preuredili spominsko zbirko – Muzej bralne značke, prvič postavljeno ob 20-letnici. Vsebinsko je obe postavitvi zasnovala Greta Jukič, oblikovno pa arhitekt Borut Bončina. V njem so predstavljeni mejniki iz zgodovine Bralne značke.

SPOMINSKA PLOŠČA ANTONU OLIBANU, NA FARI

Ob vhodu v cerkev Device Marije na Jezeru Na Fari je pokopan kaplan farne cerkve, prijatelj Franceta Prešerna, Anton Oliban (1824-1860). Besedilo spominske plošče, odkrite leta 1967, je oblikoval Stanko Kotnik.

SPOMINSKA PLOŠČA FRANJU GOLOBU, PREVALJE

Na pročelju osnovne šole na Prevaljah je spominska plošča v spomin na slikarja, restavradorja, prvega talca umetnika v Sloveniji Franja Goloba (1913-1941), rojenega na Prevaljah. Po njem se na pobudo Marije

Suhodolčan Dolenc imenuje šola od preselitve v novo stavbo na Polju 4, 22. 12. 1963.

SPOMINSKA PLOŠČA BRALNI ZNAČKI, PREVALJE

Ob 40-letnici bralne značke so 14. 9. 2000 odkrili spominsko ploščo Bralni znački na Osnovni šoli Franja Goloba Prevalje. Odkrila sta jo pisatelj in predsednik Bralne značke Slovenije Tone Partljič in učenka Alenka Miler, kot najboljša bralka šole. Na spominski plošči je napis: *"In dvignila se je beroča vojska izpod Pece in Uršlje..."*

KRIŽ, URŠLJA GORA

Spominsko znamenje na Uršlji gori so postavili koroški borci za severno mejo po letu 1920 kot pomnik na dni, ko so se v letih 1918–1920 borili za priključitev slovenskega dela zamejske koroške k matični domovini. Veliko znamenje v obliki visokega železnega križa so postavili ob triangulacijski točki na visokem kamnitem podstavku, v štirioglati obliki. Na vsaki strani podstavka so bile vstavljene marmorne plošče z zanimivimi napisi o koroški zemlji, ki so jih leta 1941 uničili. Znamenje je ostalo na gori vse do leta 1963, ko so ga zaradi graditve RTV-oddajnika prestavili v bližino planinskega doma. Pozneje so ga na pobudo Zavoda za spomeniško varstvo prenesli na mesto, ki ga že od nekdaj imenujejo Koroški vrh. Obiskovalci Uršlje gore se radi zbirajo na tem kraju, od koder je prelep razgled in je križ viden daleč naokoli.

POKOPALIŠČE PRI CERKVI DEVICE MARIJE NA JEZERU, NA FARI

Cerkev Device Marije na Jezeru Na Fari obkroža pokopališče z obzidjem, kjer so že pred stoletji pokopavali umrle, o čemer pričajo tudi zapisi v ohranjenih matičnih knjigah. V 19. stoletju so pokopališče dvakrat razširili. Ob koncu 19. stoletja, ob širitvi cerkve, so porušili okroglo poznoromansko kostnico, rotundo, ki je vrisana leta 1861 na načrtu cerkve. Stala je na levi strani ob vhodu na pokopališče. Za cerkvijo, na skrajnem levem koncu pokopališča, je stala tudi mrtvašnica, ki so jo po drugi svetovni vojni porušili. Na vzhodni in severni strani pokopališča je ob zidu postavljen križ s Kristusom iz lesa. Nagrobniki so marmorni in granitni z napisi in spominskimi ploščami, križi pa leseni, litoželezni in kovani. Tu so ohranjeni nagrobniki pokopanih župnikov, učiteljev, kulturnikov, znanih domačih rodbin, pokojnikov iz časa obratovanja železarne na Prevaljah in premogovnika na Lešah, priseljenih

Foto: Tomo Jeseničnik

strokovnjakov in drugih. Tu je pokopan tudi duhovnik, pesnik in prevajalec – *"Anton Oliban, narodni buditelj, kulturni delavec, prijatelj Prešernov"*. Vpis zadnjega pokopa na tem pokopališču je bil 6. 11. 1965, od takrat je opuščeno, novo pokopališče pa urejeno pri sv. Barbari v Zagradu nad Prevaljami. Na "farskem" pokopališču se odstira del bogate zgodovine fare Device Marije na Jezeru in kraja. Tu stoji tudi pomnik padlim domačinom v prvi svetovni vojni.

POKOPALIŠČE, ŠENTANEL

V Šentanelu so nekdanj pokopavali na prostoru med cerkvijo in župniščem. Po obnovi cerkve leta 1865 so postavili obzidje in določili prostor za pokopavanje na južni strani cerkve. Na pokopališču je ohranjen še grob s starinskim, kamnitim spomenikom. Zanimiv, nekoliko šaljiv je napis na njem: *"Tukaj počiva Franc Klander in njegovi dve ženi."* Današnje podobo je pokopališče dobilo po urejanju v letih 1980 do 1992. Večina grobov je bila prestavljena, dodani so prostori za žare, zgradili pa so tudi mrliško vežo.

Na koncu zahodnega zidu stoji manjša kapela, kjer so pokopani nekdanji župniki šentanelske fare. To so bili: Alojzij Rakeb, Anton Rataj, Franc Božič in Alojzij Božank. Na šentanelskem pokopališču sta pokopana tudi Luka Kramolc, glasbenik, skladatelj, zbiratelj ljudskih napevov, pobudnik ustanovitve pevskega zbora Šentanelski pavri in njegova žena, Marija Kramolc, učiteljica. Na nagrobni plošči je napis dr. Sušnika: *"Le poj, le poj mi šentanelski zvon, spominjaj pesem na moj večni dom."*

POKOPALIŠČE BARBARA, ZAGRAD

Pokopališče se razteza v Zagradu ob cerkvi sv. Barbare, zavetnice rudarjev. Veliko pokopališče je skupno za občini Prevalje in Ravne, zasnovala sta ga arhitekta Andrej Lodrant in Jožko Fras, projektiral pa Franc Mezner. Prvi pokop je bil 7. 11. 1965. Tu sta pokopana dr. Franc Sušnik in Leopold Suhodolčan. Od 6. 8. 1983 so na Barbari tudi žarni grobovi. Osrednje mesto na pokopališču ima spomenik padlim v letih 1941–1945, delo

Foto: Tomo Jesenčnik

akademskega kiparja Stojana Batiča. Načrt za spomenik je izdelal arhitekt Franc Mezner, odkrili pa so ga 1. 11. 1972. Na veliki žari so v podstavek vklesani verzi dr. Franca Sušnika: *Spomin glej padlim in žrtvam narodnoosvobodilne borbe njih oči bedijo živim vedno opominjajo zvestobo domovini.*

SPOMINSKO ZNAMENJE NA PAPIRNICI, ZAGRAD

Na pročelju Tovarne lesovine in lepenke v Zagradu pri Prevaljah so 23. 8. 1973 odkrili spominsko ploščo uporniški skupini, ki jo je vodil Henrik Zagernik. Člani Zagernikove uporniške skupine so se že v prvih mesecih zasedbe in razkosanja domovine uprli okupatorju. Datum uničenja Zagernikove skupine, 19. 8. 1941, je bil leta 1984 predlagan za krajevni praznik krajevnne skupnosti (KS) Prevalje – Trg in KS Prevalje – Polje. Praznovali so ga v septembru, saj je datum 3. 9. 1941 sovpadal s smrtjo Franja Goloba.

SPOMENIK PRI RAKITNIKU, BREZNICA

Spomenik na Breznici nad Prevaljami pri domačiji Antona Merkača, p. d. Rakitnik, s svojim sporočilom opominja in obtožuje brutalen umor sedmih članov družine in dveh sosedovih otrok 28. 11. 1944. Po osvoboditvi je bilo na pogorišču pred počrneli zidove domačije zasajenih devet brezovih križev, 22. 11. 1954 pa so na tem mestu odkrili granitni spomenik v obliki Triglava.

SPOMINSKI PARK SVOBODI IN MIRU, POLJANA

Spominski park Poljana leži na križišču cest Prevalje, Mežica, Črna na Koroškem, Holmec. Posvečen je spominu na sklepne boje ob koncu druge svetovne vojne, zlasti na zadnji spopad 14. 5. in na zmago nad nacifašizmom v Evropi. V neposredni bližini križišča stojita dva spomenika. Prvega, Spomenik zmage, so postavili 27. 4. 1955, drugega, spomenik Svobodi in miru pa ob 40. obletnici omenjenih dogodkov, 18. 5. 1985. Od križišča proti Prevaljam stojijo na desni strani cerkev sv. Janeza Krstnika, kozolec, skulptura Ajdovska deklica in skulptura Ecce homo. Zunaj ožjega območja parka je na desni strani ob cesti postavljena forma viva, jeklena skulptura. V Spominskem parku Svobodi in miru vsako leto sredi maja organizirajo slovesnost v spomin na dogodke 13., 14. in 15. 5. 1945. Leta 2005 so učenci osnovne šole Franja Goloba s Prevalj v okviru UNESCO-ve akcije prevzeli v skrbništvo spomenika Svobodi in miru.

Foto: Tomo Jesenčnik

SPOMENIK PADLIM KRAJANOM, PREVALJE

Spominsko obeležje iz bron na avtobusni postaji na Prevaljah, delo Stojana Batiča, so postavili leta 1971 v spomin na vse padle krajeane v NOB.

SPOMENIK PRI MOKREM JOPIČU NA OBRETANOVEM

Spomenik na Obretanovem pod Uršljo goro je posvečen vsem padlim borcem v NOB na tem območju Uršlje gore. Načrt za spomenik je izdelal arhitekt Franc Mezner. Odkrili so ga 28. 7. 1979, na njem pa je na štirih ploščah napisano lirično besedilo dr. Franca Sušnika. Spomeniku pravijo tudi Pri mokrem jopiču zaradi skrivnega partizanskega imena Obretanove domačije.

SPOMINSKO ZNAMENJE NA RAVNJAKOVI DOMAČIJI, KOT

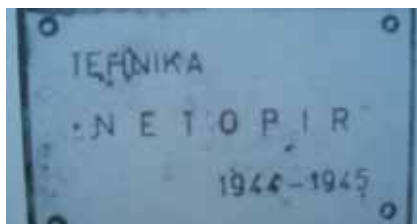
V Kotu pod Uršljo goro je na Ravnjakovi domačiji pritrjena spominska plošča padlim partizanom, aktivistom OF dravogradskega okrožja, odkrita 1. 8. 1982. Po padlem partizanu Pavlu Mešlu so pozneje poimenovali Pavlov smuk, medklubsko smučarsko tekmovanje pri Ravnjaku v Kotu, ki je potekalo v letih od 1954 do 1971.

Hedvika Gorenšek

PARTIZANSKA TEHNIKA NETOPIR, LEŠE

Partizansko tehniko Netopir so zgradili junija 1944 v Obretanovem plazu. Druga postojanka je bila na robu skalnih prepadov v naravni votlini Vranska peč, tretja pa je bila majhna lesena kočica. Tu so natisnili tiske, ki so jih potem raznašali po Mežiški dolini. Spominska plošča je skoraj povsem zaraščena.

SPOMENIK NOB, LEŠE

V središču vasi, blizu šole na Lešah, stoji spomenik padlim borcem NOB z Leš v 2. svetovni vojni. Spomenik, delo arhitekta Andreja Lodranta, je izdelan iz granita, ob visokem stebru sta dve plošči z imeni padlih. Spomenik so odkrili leta 1964.

Margareta Jukič

SPOMENIK NOB, ŠENTANEL

Spomenik žrtvam fašističnega nasilja iz Šentanela in bližnje okolice v letih 1941-1945 stoji sredi vasi in je delo akademskega kiparja Andreja Grošlja. Iztesan je iz črnega hrasta in ponazarja duhovno neupogljivost koroških ljudi. Odkrili so ga 25. 9. 1977.

Foto: Tomo Jeseničnik

HOLMEC

Holmec, zlasti mejni prehod, je povezan z dvema ključnima dogodkoma v zgodovini Republike Slovenije. 28. 6. 1991 so na mejnem prehodu pripadniki teritorialne obrambe in slovenske milice v boju proti Jugoslovanski ljudski armadi izbojevali prvo zmago v Sloveniji. V boju sta na strani milice padla rezervna policista Bojan Štumberger in Željko Ernoič. V spomin na dogodek je Ministrstvo za notranje zadeve RS 27. 6. 1992 na poslopju bivše carinarnice odkrilo spominsko ploščo.

Dne 1. 5. 2004 je na Holmcu potekala osrednja slovesnost na Koroškem ob vključitvi Republike Slovenije v Evropsko unijo.

Mag. Martina Piko-Rustia

"FREYUNG", BLEIBURG | TRŽNO ZNAMENJE "FRAJUNGA", PLIBERK

Leta 1393 je knez Albrecht III. mestu Pliberk podelil pravico do prirejanja letnega sejma na dan Marijinega vnebovzeta, 15. 8. Od leta 1842 ga prirejajo na nedeljo po sv. Egidiju, t.j. na prvo nedeljo v septembru. Sejmsko pravico izkazuje sejmsko tržno znamenje, tako imenovana "frajunga", ki jo postavijo štirinajst dni pred sejmom na Glavnem trgu. Med slavnostno otvoritvijo jo skupina v historičnih oblekah mestnega sodnika, viteza in spremljevalcev odnese na sejmski prostor, kjer jo ves čas sejma stražijo. Tržno znamenje postavijo tudi pred manjšimi sejmi, in sicer 10 dni pred sejmi, ki potekajo ob ponedeljkih: Trikraljevski sejem, Sredpostni sejem, Medardov in Leonardov sejem.

STADTMAUER, BLEIBURG | MESTNO OBZIDJE, PLIBERK

Obstoj mestnega jarka v Pliberku zasledimo že leta 1291, vendar je to bil le predhodnik jarka, ki je nastal med leti 1322 in 1360. Leta 1479/80 so jarek dogradili v dokončni obliki, takrat so ob jarku dozidali tudi mestno obzidje kot dodatno zaščito. Od 17. stoletja so dele mestnega obzidja uporabljali za gradnjo hiš. Leta 1768 so mestni gospodje iz gospodarskih razlogov občanom

prodali dele mestnega obzidja in jarka. Za časa opustitve jarka je bilo v mestu 90 posvetnih, 5 cerkvenih (duhovnih) in 3 javne (upravne) zgradbe, izven mestnega obzidja je bilo takrat 21 hiš. Do leta 1827 je mestno obzidje imelo troje vrat. Potekalo je od gradu preko stolpa (Kanjaturm), ki je viden še danes, do t.i. Guštanjskih vrat. Od tam je potekalo na zahodu do župnišča, kjer je bil stražni stolp, in naprej do t.i. Velikovških vrat na spodnjem delu Glavnega trga, na vzhodu pa je obzidje potekalo preko t.i. Grabna mimo dveh stražnih stolpov do

vrat ob gradu in nazaj do gradu.

Deli mestnega obzidja so se ohranili do danes, med drugim pri župnišču.

BÜRGERSPITAL, BEZIRKSGERICHT, BLEIBURG | "MESTNI ŠPITAL", OKRAJNO SODIŠČE PLIBERK

Nekdanji mestni špital (bolnišnico, sirotišnico) so zgradili z darovi domačina Johannesa Erasmusa Kumescha, ki je kot duhovnik deloval na Štajerskem, Salzburškem in Koroškem. Bil je iz premožne družine in iz prejete dediščine je po smrti leta 1762 pliberškemu magistratu daroval okoli 52.000 fl. za namene špitala. Mestni špital, dograjen leta 1766, se je nahajal v prostorih današnjega sodišča, v ulici poimenovani po ustanovitelju Kumeschu (Kumeschgasse). Kumeschev sklad so okoli leta 1900 prenesli na novi mestni špital ob Grabnu, za časa nacizma so sklad razpustili. Ob prvotnem mestnem špitalu so leta 1766 zgradili špitalsko kapelo sv. Erazma. Leta 1967 je kapela postala last evangeličanske cerkvene skupnosti, s pogojem, da v njej ničesar ne spreminjajo. Že od konca druge svetovne vojne pa se omenjena skupnost v tej kapeli zbira ob mašnih obredih.

Danes se nahaja v prostorih nekdanjega mestnega špitala okrajno sodišče (Bezirksgericht). Pročelje so na novo uredili leta 1840. Okrajno sodišče so preselili v prostore mestnega špitala leta 1856. Sodni okraj Pliberk je po letu 1919 izgubil dve tretjini prebivalstva v občinah Mežiške doline.

ALTE POST, BLEIBURG | STARA POŠTA, PLIBERK

V Pliberku skoraj do sredine 19. stoletja niso imeli lastne pošte, saj so prvi poštni urad uredili leta 1841. Od leta 1866 do leta 1940 je deloval v Černicevi hiši (Tschernitzhaus) na Glavnem trgu, kjer se danes nahaja galerija Wernerja Berga. Med leti 1940 in 1964 je pošta delovala v *Bahnhofstraße*, od leta 1964 pa je poštni urad v novem občinskem uradu.

PFARRHAUS, BLEIBURG | ŽUPNIŠČE, PLIBERK

Prvotno župnišče se je nahajalo pri t.i. Guštanjskih vratih ob vznožju gradu pri mestnem obzidju. Grofica Ana Thurn je leta 1805 ponudila takratnemu dekanu hišo v grofovski lasti ob cerkvi za mestnim špitalom v zamenjavo za

enonadstropno župnišče pod gradom. Vsi pristojni uradi so se z zamenjavo strinjali. Novo župnišče, ki je šele leta 1856 tudi uradno prešlo v last cerkve, so že leta 1806 preuredili in nato večkrat obnovili. Leta 1995/96 so župnišče v Pliberku posodobili in preuredili ter pri tem ohranili starejšo strukturo stavbe.

FRIEDHOF IN BLEIBURG | POKOPALIŠČE V PLIBERKU

Kot pri vseh župnijskih cerkvah je bilo tudi prvotno pliberško pokopališče okoli cerkve, njeni dobrotniki pa so našli svoje zadnje prebivališče celo v njej. Leta 1805 so opustili tudi pokopališče ob cerkvi in odtlej pokopavali na pokopališču cerkve v Nonči vasi. Leta 1862 so uredili novo pokopališče s kapelo z mašnim dovoljenjem na severozahodni strani mesta. V visoko klasicistični stavbi je oltar v tehniki stucco lustro. Na pokopališču v Pliberku je zanimivo in izjemno grobišče rodbine grofov Thurn-Valsassina.

FRIEDHÖFE IN UMLIEGENDEN ORTSCHAFTEN | POKOPALIŠČA V OKOLIŠKIH NASELJIH

Druga pokopališča v občini Pliberk so nameščena okoli cerkev v Nonči vasi, Spodnjih Libučah, na Šmarjeti in v Vogrčah. Tu grobovi niso enotno urejeni, na pokojne spominjajo preproste ali umetniško oblikovane plošče, križi ali nagrobni

kamni iz različnih materialov in različnih obdobj. Slovenski verzi na nagrobnih kamnih niso več v navadi in vse bolj izginjajo. Obširno dokumentacijo nagrobnih napisov hrani Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu. Nagrobni spomeniki v notranjščini in na ali ob zunanjščini cerkva so postavljeni v spomin predvsem cerkvenim in posvetnim dostojanstvenikom.

SCHULEN IN BLEIBURG | ŠOLE V PLIBERKU

Ohranjeni pisni dokumenti izpričujejo, da je v Pliberku delovala šola že leta 1677, a ni imela neprekinjene tradicije. Nove temelje je osnovno šolstvo dobilo s terezijansko šolsko uredbo,

izdano 6. 12. 1774. Domnevajo, da so na osnovi te uredbe v Pliberku šolo ustanovili leta 1775. V okolici so začeli ustanavljati ljudske šole na osnovi državnega zakona o ljudskih šolah iz leta 1869. Prvi zapis humške šolske kronike datiran s 24. 4. 1873 se glasi: V § 1, po zakonu 17. 1. 1870, v katerem je predpisano, da se uvedejo in vzdržujejo v "Kronovini Koroški" javne ljudske šole, piše tole: *Povsod tam je treba ustanoviti javno ljudsko šolo, kjer je v eni vasi ali v več vaseh in zaselkih skupaj povprečno najmanj 40 šoloobveznih otrok, ki morajo hoditi v več kot 4 km oddaljeno šolo.* V današnji občini Pliberk so ustanovili šole Božji grob (leta 1873), Libuče (leta 1876), Vogrče (leta 1881), Šmarjeta nad Pliberkom (leta 1903, deluje do 2001) in Komelj (leta 1948, deluje do 2001), ki so jih imenovali ljudske šole. Po sprejetju državnega šolskega zakona leta 1869 so dobile ljudske šole v krajih s slovenskim prebivalstvom dvojezični ali utrakvistični značaj, kjer je imela slovenščina mesto nemščini podrejenega jezika. V trgih in mestih so bile šole večinoma nemške, tako tudi v Pliberku, kjer je delovala štirirazredna ljudska šola. Šele leta 1890 je koroški deželni šolski svet odredil poseben učni načrt za utrakvistične ljudske šole (Special-Lehrplan für den Unterricht in der slovenischen Sprache an den utraquistischen Volksschulen Kärntens/Poseben učni načrt za pouk v slovenskem jeziku za dvojezične ljudske šole na Koroškem). Ta ureditev je veljala do leta 1941. Po drugi svetovni vojni so na dvojezičnih ljudskih šolah uvedli obvezni dvojezični pouk. Leta 1958 so šolske oblasti staršem omogočile odjavo otrok od pouka v slovenskem jeziku. Od leta 1959 dalje pa imajo starši oziroma vzgojni upravičenci na osnovi zveznega manjšinskega šolskega zakona za Koroško možnost, da otroke prijavijo k dvojezičnemu pouku.

Šolsko poslopje pliberške ljudske šole so zgradili leta 1908 in ga leta 1960 prenovili. Ob cerkvi Božji grob, kjer je bila ustanovljena prva okoliška šola, je ohranjena šolska stavba, ki je v privatni lasti.

STEINBERGER QUELLE UND STEINBERGERHOF, BLEIBURG | VODNI VRELEC IN DOMAČIJA "STEINBERGER", PLIBERK

Vodni vrelec Steinberger Quelle so postavili na pobudo Filipa Steinbergerja. Tam so občani pred izgradnjo vodovodov vse do srede 20. stoletja črpali svežo vodo. Tudi hiša Steinbergerhof, pozneje last družine Ritter Freiherr von Metnitz, je bila v njegovi posesti. Filip Steinberger je bil socialno angažiran. Tako je kupil Milačevo kajžo in jo daroval občini z dodatkom, da so tam uredili prostor za pranje ob reki Bistrici. Filip Steinberger je pokopan na mestnem pokopališču v Pliberku.

FREIBAD, BLEIBURG | ODPRTO KOPALIŠČE, PLIBERK

Odprto kopališče v Pliberku zaznamuje izvrstna arhitektura t.i. Jugendstila iz začetka 20. stoletja. Izvedba del je bila zaupana pliberškemu gradbenemu inž. Ignazu Glawarju. Gradnjo kopališča je podpirala tudi pivovarna Sorgendorf. S pomočjo tovarne so zgradili štiri kabine s kopalnimi kadmi, ki so jih uporabljali občani, saj je bilo do sredine prejšnjega stoletja le malo gospodinjstev opremljenih s kopalnicami. Kopališče so meščanom izročili v uporabo leta 1930. Pozneje, leta 1966, so ga obnovili in leta 1996 posodobili.

KRIEGERDENKMAL, BLEIBURG | SPOMENIK BOJEVNIKOV, PLIBERK

Leta 1954 so v Pliberku blagoslovili spomenik bojevnikov/Kriegerdenkmal, ki so ga v Parku Koroških prostovoljnih strelcev/Park der Kärntner freiwilligen Schützen postavile nekdanje občine Blato, Libuče in Pliberk. V sivi kamen vklesan motiv prikazuje vojaka in koroški križ z napisom: Sie starben für die Heimat/Umrli so za domovino.

GEDENKKREUZ AN DIE VERTREIBUNG DER KÄRNTNER SLOWENEN, MOOS | POMNIK NA IZSELJEVANJE KOROŠKIH SLOVENCEV, BLATO

Na Blatu pri Pliberku stoji na križišču dveh poti znamenje z nenavadnimi motivi. Na prvi sliki je upodobljeno izseljevanje koroških Slovencev, druga slika prikazuje taborišče. Znamenje - križ - je postavil Mirko Kumer, p. d. Črče, v zahvalo, da je bila njegovi družini prizanesena usoda izseljevanja.

PARTISANENDENKMAL, KÖMMEL | SPOMENIK DOMNOVI ČETI, KOMELJ

Na Komlju je v boju proti nacističnim enotam padlo dvanajst borcev Domnove čete, med njimi deset koroških partizanov. Dne 12. 10. 1944 so nemški žandarji in deželna straža po izdaji nekega domačina obkolili Apovnikovo domačijo na Komlju, kjer se je pogosto ustavljal Ciril Šorli – Domen s svojo kurirsko enoto (Domnovo četo). Napadalcı so na skupino 14 partizanov streljali, jih nato zajeli, mučili ter vrgli v ogenj goreče hiše in gospodarskega poslopja. Tedaj je izgubilo življenje dvanajst partizanov, od tega deset s Koroškega. Dvema se je uspelo rešiti. Maja 1972 je Zveza koroških partizanov v spomin na komeljsko

tragedijo pri Cimprcu odkrila spomenik. V veliko naravno skalo je vzdana marmornata plošča z napisom v obeh deželnih jezikih: *Slava dvanajstim partizanom, padlim pri Apovniku, 12. 10. 1944.* Oktobra leta 1976 so neznani storilci spomenik razstrelili, maja leta 1978 pa je Zveza koroških partizanov postavila nov spominski kamen, na katerem je pripisano: *Razstreljen 31. 10. 1976.* Avgusta 1980 sta Zveza koroških partizanov in Slovensko prosvetno društvo Edinost v Pliberku organizirala prvi spominski pohod na Komelj v spomin na poboj Domnove čete pri Apovniku. Z vsakoletnimi Pohodi po poteh Domnove čete na Komelj je spomin na borce v narodnoosvobodilnem boju, a tudi na vse ostale, ki so trpeli v zaporih in koncentracijskih taboriščih, do danes ostal živ.

GRABSTEIN IN GEDENKEN AN KRIEGSOPFER, FRIEDHOF LOIBACH | NAGROBNIK VOJNIM ŽRTVAM, POKOPALIŠČE LIBUČE

Nagrobnik na pokopališču v Libučah z napisom: *V spomin očetu in sinu žrtve vojne 1944.*

GEDENKSTÄTTE IN LIESCHA | POMNIK POVOJNIM ŽRTVAM, LEŠE

Po zasedbi Koroške so enote Jugoslovanske armade zajele številne civiliste, ki so bili osumljeni sodelovanja z nacisti. Nekatere izmed zajetih so izpustili že na Koroškem, drugi so bili odpeljani v Jugoslavijo. Številni so se od tam vrnili. Nekatere zajete osebe so usmrtili na Lešah pri Prevaljah, druge so odpeljali v zapore v Kidričevo (Strnišče) in v Maribor, kjer so umrli oz. bili usmrčeni. V okolici Pliberka so bile 12. maja aretacije in odpeljanih je bilo 73 oseb, 29 oseb iz Pliberka in okolice velja za pogrešane. Na pobudo bivšega župana občine Pliberk, Othmarja Moryja, katerega starši se niso več vrnili, so na Lešah uredili spominski kraj, na katerem se sorodniki in svojci spominjajo pogrešanih oseb. Dne 1. novembra 1990 je Občina Ravne-Prevalje postavila obeležje (lesen križ) žrtvam povojnih pobojev na Lešah. Križ stoji sredi gozda na Janževem.

KROATISCHE GEDENKSTÄTTE, BLEIBURGER FELD | HRVAŠKI POMNIK, BLEIBURŠKO POLJE

Pomnika na pokopališču v Libučah in na t.i. *Bleiburškem polju* – Pliberško polje oziroma Libuško polje, ki ga domačini imenujejo Gmajna –

sta simbola t.i. *Bleiburške tragedije*. Postala sta predvsem kraj spomina usmrčenih hrvaških ustašev in drugih, ki so se po kapitulaciji Nemčije umikali iz Jugoslavije. Nekaj izmed zajetih ustašev in domobrancev so usmrtili pri Pliberku, večino pa na poti nazaj v ujetniška taborišča v Jugoslaviji, v t.i. *marših smrti*.

Dogodki okoli t.i. *Bleiburške tragedije* do danes niso razčiščeni, zato jih ni mogoče oceniti. Prav tako ni razčiščena odgovornost za tragedijo. Dolgoletna tabuizacija dogodkov pa daje možnost različnim interpretacijam in manipulacijam.

GEDENKSTÄTTE AN KRIEGSOPFER AM FRIEDHOF IN BLEIBURG SPOMENIK VOJNIM ŽRTVAM NA PLIBERŠKEM POKOPALIŠČU

GEDENKSTÄTTE AN DIE OPFER DER EXPLOSION IN SCHILTERNDORF | SPOMENIK NA ŽRTVE EKSPLOZIJE V ČIRKOVČAH

Na majhni jasi pri Čirkovčah se je zgodila 5. 5. 1945 tragedija, v kateri je izgubilo življenje pet mladih fantov. Čez Komelj so se umikali nemški

vojaki in tukaj odvrgli orožje. Fantje iz okolice so se tod okoli igrali z najdenim orožjem in razstrelivom. Prišlo je do tragične eksplozije. Po njej so od nedolžnih fantov našli samo za dve krsti krvavih ostankov, nekaj sto metrov višje na hribu pa krpice otroških oblačil in čevljev. Ker svojih otrok niso mogli pokopati, so Lajmževi, ki so v tej nesreči izgubili sina, v spomin nanje, skupaj z družinami ostalih nesrečno umrlih otrok, na mestu nesreče postavili kapelico.

Tragični dogodek je upodobil Jože Stefan leta 1971 na zadnji steni, levo je sv. Anton Puščavnik, desno podoba sv. Danijela v levnjaku. V prostorni notranjosti je velik križ s Kristusom, desno je freska sv. Jožefa, levo plošča z imeni in slikami mladih žrtev.

GRENZLANDHEIM, BLEIBURG |

Desetega oktobra 1959 so v Pliberku začeli z gradnjo kulturnega doma Grenzlandheim. Prvo lopato je zasadil obrambni minister in častni občan mestne občine Pliberk, Ferdinand Graf. Gradnja je napredovala počasi; dokončali so jo s pomočjo društva Grenzlandheim, ki je zbiral denarna

sredstva pri domovinsko zvestih občanah. Maja 1966 so dom odprli. Slovesnosti so se udeležila tudi domovinska društva in godbe na pihala/Trachtenkapellen ter akademska burševstva, ki so podpirala zamisel doma. Grenzlandheim je danes dom občine Pliberk, kjer potekajo različne prireditve in plesi, zanj pa skrbi društvo Grenzlandheim.

Na zunanjsčini doma je napis: *Wir wollen verzeihen, aber unsere Toten nicht vergessen/Želimo odpustiti, ampak na naše umrle ne bomo pozabili.*

KULTURNI DOM PLIBERK | BLEIBURG

Kulturni dom Pliberk je bil dograjen leta 2000. Od takrat uresničuje poslanstvo čezmejnega kulturnega in športnega povezovanja. V novo zgrajeni stavbi pliberškega kulturnega doma je večnamenska prireditvena dvorana s preddverjem za razstave, športna dvorana, društvene in sejne sobe ter gostilna in trgovina. V njih letno organizirajo številne različne prireditve, tudi nad 80. V sodelovanju s Slovensko prosvetno zvezo v Celovcu so organizirali abonma profesionalnih gledaliških predstav za odrasle in otroke, ki se ga udeležujejo tudi obiskovalci iz Mežiške doline. V domu delujejo Slovensko prosvetno društvo

Edinost, Mešani pevski zbor Podjuna, Otroški zbor Mlada Podjuna in Moški pevski zbor Kralj Matjaž. V športni dvorani pa potekajo treningi in tekme odbojarskega kluba SK Posojilnica Aich/Dob, naraščaja Slovenskega atletskega kluba, namiznoteniške sekcije Humške skupnosti/Heiligengraber Gemeinschaft ter drugih športnih društev. Kulturni dom Pliberk se je uveljavil kot kulturna hiša za vse, ne glede na narodnost, in je pomembno stičišče kulturnega povezovanja z Mežiško dolino.

Mag. Simona Javornik

Od spomenika do spomenika

Koroška pokrajina s svojo obmejno lego predstavlja območje na prepihu različnih kulturnih tokov, ki se manifestirajo v prepletanju umetnostnih nazorov in izkušenj. Moment prepletanja je viden že v starejših umetnostnih spomenikih, pri katerih so se preizkušeni folklorni elementi oplemenitili s svežimi tujimi prvinami,

tako v primeru arhitekturne, kiparske in slikarske dediščine. Element združevanja tradicionalnega s sodobnimi prvinami pa najdemo tudi pri umetninah, ki postavljene v javni prostor sooblikujejo koroško kulturno krajino.

Z industrijskim razvojem v 19. stoletju so se širila trška in vaška jedra po celotni Mežiški dolini, še

posebej so se potrebe po širitvi kraja kazale na Ravnah in Prevaljah, kjer je železarstvo doživljalo velik razmah. Ozko povezana z železarstvom je tudi najstarejša javna plastika v Mežiški dolini, doprsni portret Augusta Rosthorna, ki so ga v čast ustanovitelju železarne na Prevaljah odkrili v petdesetih letih 19. stoletja bratje Rosthorn. Danes predstavlja skulptura del stalne zbirke ravskega muzeja. V 19. stoletje segajo tudi prve urbanistične zasnove naselij, ki so večinoma pridobile današnjo podobo šele v drugi polovici 20. stoletja. Z urbanističnimi načrti so urejali tudi urbano krajino, katere pomemben del so tvorili spomeniki in sodobne skulpture, seveda primerne časovni umetnostni maniri, v kateri so nastale.

Umetnost v javnem prostoru vključuje različne oblike izražanja, med katerimi je posebno svojevrstno sooblikovanje prostora z javno plastiko. Najstarejši sklop javne plastike predstavljajo spomeniške plastike, ki so nastale kot obeležja v času po prvi svetovni vojni in še številčnejše po drugi svetovni vojni. Njihova sporočilnost je bila bolj vsebinskega kot pa estetskega značaja, kar pa bi lahko označili kot splošno značilnost sodobnega socrealističnega kiparstva na širšem Slovenskem območju. V ta čas sodijo obeležja, ki so delo akademskega kiparja Stojana Batiča v centru Prevalj, na pokopališču Barbara, na Poljani, kot tudi ostali spomeniki ter spominska znamenja na Lešah, Breznici, Kotu, Lokovici in Suhem vrhu, kjer spomeniki in spominske plošče večinoma niso avtorsko prepoznavni, so bolj pomniki zgodovine kot pa odraz kiparske estetike sodobne ustvarjalnosti 50. in 60. let 20. stoletja na Slovenskem.

Nedvomno vrhunec javne plastike na območju celotne Mežiške doline predstavlja mednarodna zbirka skulptur na prostem Forma viva, ki je nastala v času med 1964 in 1989 kot rezultat sedmih kiparskih simpozijev. Osnovno idejno izhodišče za tovrstna delovišča Forma vive, ki so poleg Raven po Sloveniji potekala še v Seči pri Portorožu, Kostanjevici na Krki in v Mariboru, je bilo srečanje kiparjev z raznih delov sveta in izmenjava njihovih izkušenj. V slovenski prostor so skulpture Forma vive vnašale drugačen, abstraktni, predvsem pa sveži kiparski izraz, brez spominskih konotacij.

Foto: Tomo Jesenčnik

Tvorili so monumentalne skulpture v jeklu, ki simbolizira več kot tristoletno zgodovino doline. Ustvarjene jeklene skulpture so umestili tako, da so sooblikovale naravne in urbane ambiente Mežiške doline. V urbano okolje Prevalj in okolice so bile postavljene tri jeklene forme: Ernesta Eisenmayerja iz leta 1970, Jima Buckleya in Garyja C. Dwyerja iz leta 1984.

Sodobnejše so postavitve skulptur domačih umetnikov, ki so soustvarjali javni prostor večinoma v tradicionalnem kiparskem jeziku in materialu. Bogastvo form v lesu je namreč presenetljivo, kljub omejitvam in notranjim nasprotjem: namreč les ohranja neizčrpne možnosti oblikovanja. Seveda pa je izziv umetnikom predstavljal tudi sodobnejši material – železo in jeklo s svojo simbolno in zgodovinsko vrednostjo. Največji doprinos sooblikovanja kulturne pokrajine predstavljajo dela akademskega kiparja Andreja Grošlja. Če omenimo samo najpomembnejše: starejšemu futurističnemu Pogledu v vesolje iz leta 1972 se je v letu 1984 pridružil realistični relief rudarja na Lešah, v letu 1999 abstraktna skulptura iz tračnic Železarne Prevalje, na krožišču ob vstopu v Prevalje pa so bile v letu 2004 postavljene vitke figure Treh graščakovih hčera. Akademski slikar Benjamin

Kumprej je ob cerkvi sv. Janeza Krstnika na Poljani postavil sugestivno skulpturo *Ecce homo* – Glej človek 70–60–15.

Pomemben doprinos koroškemu figuralnemu kiparstvu v bronu predstavlja sklop Spominskega parka, ki so ga zasnovali na Prevaljah v letu 1998 na pobudo Kulturnega društva Mohorjan in predsednika Jožka Kerta. Na Spominski park so vsebinsko navezali portrete osebnosti, pomembnejših za razvoj pokrajine in mesta. Doprsni porteti dr. Franca Sušnika in Luke Kramolca (akademski kipar Stanko Kolenc), Leopolda Suhodolčana (akademski kipar Mirsad Begić), Franja Goloba (akademski kipar Rade Nikolić) so postavljeni v ambient parka v centru mesta ob še dveh abstraktnejših upodobitvah pomnika železarstvu na Prevaljah (zasnova in organizacija Franc Gornik) in spominski plastiki v spomin prevaljski železarni 1899–1999 ter pomniku Mohorjevi družbi (akademski kipar Andrej Grošelj).

Leta 1999 je v sodelovanju Koroškega muzeja Ravne na Koroškem in Galerije Falke nastal čezmejni umetniški projekt litopunkturne inštalacije zdravljenja pokrajine in ljudi južne Koroške. Avtor akademski kipar Marko Pogačnik je v letu 1999 v okviru projekta na vitalno-

energetskih točkah južne Koroške postavil kamnite litopunkturne stebre. Stebri so grobo klesane arhetipne oblike in s klesanimi kozmogrami služijo funkciji energetske povezave območja krajev na obeh straneh meje – Ravne in Črna na Koroškem, Libuče, Pliberk, Dobrla vas, Velikovec, Grebinj in Šentpavel.

Margareta Jukič

SPOMENIK SVOBODI IN MIRU, POLJANA

Dobre 4 km iz Prevalj, ob cesti Prevalje-Mežica, ob odcepu proti mednarodnemu mejnemu prehodu Holmec, leži naselje Poljana ob gotski cerkvi sv. Janeza Krstnika. Večji del Poljane je zaščiten kot spominsko območje Park svobodi in miru. Na križišču proti Holmcu stoji spomenik Svobodi in miru Poljana 1985, delo akademskega kiparja Stojana Batiča, posvečen zaključnim bojem druge svetovne vojne na evropskih tleh, ki so tu potekali 13. in 14. 5. 1945. Spomenik so odkrili 18. maja 1985 na osrednji jugoslovanski proslavi ob 40. obletnici osvoboditve Jugoslavije in zmage nad fašizmom. Spomenik na podstavku simbolizira ideale svobode in miru. Lik bombe iz bron se razpre v obliki cveta, iz nje izleti jata golobov, ki so simboli miru in sožitja med ljudmi.

Foto: Tomo Jesenčnik

FORMA VIVA, PREVALJE

Na Prevaljah so postavljene tri forma vive iz železa: *Vrtiljak* pri šoli, skulptura – spomin na železarstvo ob cesti blizu Ahaca in skulptura na Poljani, stičišče zgornjega in spodnjega dela Mežiške doline. *Vrtiljak*, skulptura iz železa postavljena pred osnovno šolo na Prevaljah leta 1984, je delo irskega kiparja Jima Buckleya (Cork, Irska). Sestavljena je iz dveh temeljnih elementov: gigantskega obroča in v vertikalo postavljenega stebra iz jeklenih cevi; oba elementa je umetnik spel s členasto verigo tako, da celota spominja na otroški vrtiljak.

FORMA VIVA, PREVALJE

Skulptura iz železa angleškega kiparja avstrijskega porekla Ernsta Eisenmayerja (Dunaj, Avstrija), postavljena leta 1970 na Prevaljah ob glavni cesti v bližini Ahaca, opozarja na zgodovino železarstva v Mežiški dolini.

FORMA VIVA, POLJANA

Forma viva Gary C. Dwyer (San Luis Obispo, ZDA) predstavlja ambientalno zasnovano kompozicijo, stoji ob glavni cesti na Poljani, ki vodi v zgornjo Mežiško dolino. Označuje krajinsko prelomnico med zgornjo in spodnjo Mežiško dolino. Skulptura je nastala na simpoziju leta 1984 na temo Mir – nikoli več vojne.

TRI GRAŠČAKOVE HČERKE

Lesena skulptura iz hrasta Tri graščakove hčerkice, delo akademskega kiparja Andreja Grošlja, odkrita leta 2004, pozdravlja v krožnem križišču ob prihodu na Prevalje ob mostu čez Mežo. S svojo vsebino je skulptura naslonjena na pripovedko o

Prevaljah in prevalskem jezeru in priča o tem, da ste v kraju, ki ceni svoje zgodovinsko izročilo in umetnost. Po vsebinskem sporočilu pripovedke je od leta 2001 izdelana celostna podoba Občine Prevalje.

Devica Marija na Jezeru

Tam, kjer so se razprostirale nekoč prevalske fužine, Farska ves in Guštanj, je ležalo nekoč jezero. Na Temelnovem vrhu pa je živel ob obrežju imovit graščak, ki je imel tri lepe hčerkice. Prvi je bilo ime Marija, drugi Barbara, tretji pa Rozalija. Kaj rade so se hčerkice vozile v čolnu po jezerski gladini. Obiskovale so sosednega graščaka na severni strani jezera, koder teče sedaj železnica. Ko so se na večer vračale domov, je hud vihar razburkal jezerske valove in premetaval ladjo kakor orehovo lupino. Ni bilo pomoči, hčerkice so utonile. Graščak je ukazal hlapcem, naj iščejo otroke, a vse zaman. Niti najmanjšega sledu ni bilo o njih. Graščak se zaobljubi, da hoče tam, kjer bo našel trupla, sezidati svetišča. Prišla je velika vidra in prejedla v soteski pri Guštanju velikansko skalo, da je voda mogla odtekat. Še danes leži tu peč v Meži in se imenuje Votla peč, pod njo pa teče Meža.

Foto: Tomo Jeseničnik

Jezero je usahnilo in našli so trupla. Kjer je našel grof hčerko Marijo, je sezidal cerkev na čast Devici Mariji, ki se še danes imenuje Devica Marija na Jezeru. Kjer je našel hčerko Barbaro, je postavil cerkev sv. Barbare in kjer je našel Rozalijo, pa je sezidal votlino, v kateri počiva Rozalija.

Franc Kotnik: Storijske I. Koroške narodne pripovedke in pravljice. Prevalje, Družba sv. Mohorja, 1924.

ROSTHORN OV DOPRSNI KIP, PREVALJE, RAVNE

Na območju zaselkov Stare sledi, Glavarstva in pozneje zaselka Ugasle peči je v letih 1835-1899 obratovala Železarna Prevalje. V parku upravnega poslopja železarne na Glavarstvu so po smrti Augusta Rosthorna leta 1843 in v razcvetu železarne, verjetno okoli leta 1850, postavili prvi javni spomenik v Mežiški dolini – doprsni kip na podstavku – začetniku železarstva na Prevaljah in lastniku železarniških obratov Augustu Rosthornu. Podstavek prvega javnega spomenika še vedno stoji na tem mestu, doprsni kip Augusta Rosthorna pa hrani Koroški pokrajinski muzej, enota na Ravnah. Muzej že od začetka 50. let zbira, varuje in javnosti predstavlja kulturno dediščino s področja gospodarske in družbene zgodovine Koroške.

Hedvika Gorenšek

RUDARSKA DRUŽINA, LEŠE

V parku pred šolo na Lešah stoji kip rudarja, delo akademskega kiparja Andreja Grošlja, leškega rojaka, ki je simbol rudarstva upodobil z dvema reliefoma. Na eni strani je sključen rudar s karbidovko v roki, na drugi strani pa sta rudarjeva žena in otrok. Celoten relief nosi naslov Rudarjeva družina. Odkritje je bilo ob krajevnem prazniku leta 1984, ko je na pobudo Krajevne skupnosti Leše potekalo srečanje še živčih rudarjev leškega premogovnika. Odkrili so tudi kamniti relief, izdelan iz peščenca, ki je pritrjen na večji kvadratno oblikovan podstavek iz kamna. Ta kamen so domačini pripeljali z zgornjega "pona", poti ozkotirne železnice iz časa leškega premogovnika. V publikaciji Srečno!, ki so jo ob tej priložnosti izdali, so strnili dragocene spomine na knapovstvo. Za izdajo in ohranitev spominov je poskrbelo KD Leše.

Margareta Jukič

ECCE HOMO – GLEJ ČLOVEK 70-60-15, POLJANA

Spominska skulptura akademskega slikarja Benjamina Kumpreja Ecce homo – Glej človek 70-

60-15 stoji ob kozolcu na Poljani. Skrbnika skulpture, ki opozarja na našo preteklost, sta Milan Pristovnik, s. p. in Turistično društvo Poljana. Umetniško delo so odkrili v septembru 2005. Števila 70-60-15 simbolizirajo našo preteklo in polpreteklo zgodovino: "... Kumprej je naredil korak za sedemdeset let nazaj, v čas, ko so se z ljudsko igro Franceta Brenka Ustoličenje koroških vojvod spomnili petnajstletnice plebiscita. Drugi segment zajema čas pred šestdesetimi leti. V tretjem segmentu z naslovom Domovina, pa se vizualizira letnica 1990 in numerološko znamenje za številko petnajst."

SPOMINSKI PARK, PREVALJE

Spominski park na Prevaljah stoji na mestu, kjer je bil nekoč ribnik, pozneje park, v katerem so leta 1997 postavili prvo skulpturo – Pomnik železarstvu na Prevaljah. Leto pozneje so na pobudo KD Mohorjan prostor namenili Spominskemu parku Prevalje z doprskimi kipi pomembnih osebnosti občine Prevalje, ki so s svojim delom zaznamovali širše koroško in slovensko okolje. Doprsne kipe in pomnike praviloma odkrivajo ob jubilejih ali v času

tradicionalnih Jesenskih srečanj. Spominski park postaja iz leta v leto bogatejši za pomnik preteklosti. V spominski park so postavljene naslednje skulpture:

POMNIK ŽELEZARSTVU NA PREVALJAH (1835-1899)

Idejna zasnova za skulpturo spomina na železarstvo iz železniških tračnic izdelanih v Železarni Prevalje je delo Franca Gornika. Postavljena je bila leta 1997.

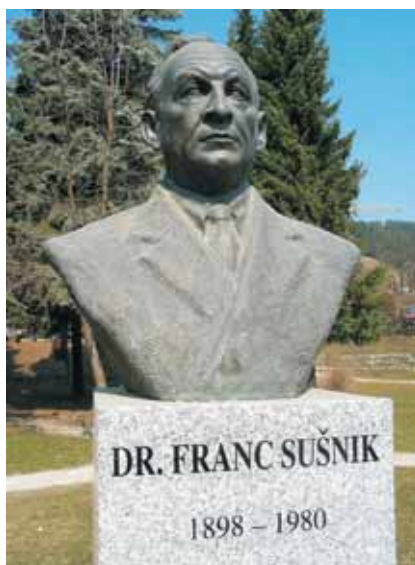

SPOMINSKA PLASTIKA V SPOMIN PREVALJSKI ŽELEZARNI (1899-1999)

Avtor plastike iz železniških tračnic je akademski kipar Andrej Grošelj. Železniške tračnice so bile izdelane v Železarni Prevalje in krasijo zid iz žlindre v spomin na železarno. Odkritje je bilo v septembru 1999, ob stoletnici konca fužinarstva na Prevaljah.

DR. FRANC SUŠNIK (1898-1980)

Doprni kip dr. Francu Sušniku, kulturno-prosvetnemu delavcu, literarnemu zgodovinarju, ustanovitelju gimnazije in študijske knjižnice Ravne na Koroškem, so rojaki postavili ob 100-letnici rojstva, 14. 11. 1998. Avtor kipa iz bron je akademski kipar Stanko Kolenc.

LEOPOLD SUHODOLČAN (1928-1980)

Leopold Suhodolčan, pisatelj in kulturno-prosvetni delavec, je s svojim delom zaznamoval širši slovenski kulturni prostor, bil je eden izmed pobudnikov bralne značke in ravnatelj osnovne šole na Prevaljah. Avtor doprsnega kipa je akademski kipar Mirsad Begić. Odkritje je bilo 14. 9. 2000.

Foto: Tomo Jeseničnik

FRANJO GOLOB (1913-1941)

Po Franju Golobu, slikarju in restavratorju, rojenem na Prevaljah, se imenuje osnovna šola v kraju. Leta 1941 so ga kot člana dravograjske uporniške skupine zajeli Nemci in ga ubili. Golob je bil prvi talec umetnik v 2. svetovni vojni na slovenskih tleh. Avtor doprsnega kipa iz bronu je Rade Nikolić, akademski kipar; odkritje je bilo 17. 9. 2001.

LUKA KRAMOLC (1892-1974)

Glasbeni narodopisec, zbiratelj, skladatelj in vižar ljudskih pesmi, ustanovitelj Šentanelških pavrov. Avtor doprsnega kipa je Stanko Kolenc, odkritje je bilo 19. 9. 2002, ob 110-letnici rojstva.

POMNIK MOHORJEVI DRUŽBI (1919-1927)

Avtor pomnika iz marmorja Družbi svetega Mohorja na Prevaljah je Andrej Grošelj, odkritje je bilo 13. 11. 2004, ob 85. obletnici prihoda Mohorjeve družbe na Prevalje.

POMNIK BRALNI ZNAČKI

Mag. Martina Piko-Rustia

WERNER BERG GALERIE DER STADT BLEIBURG | GALERIJA WERNERJA BERGA, PLIBERK

V Porenju rojeni Werner Berg (1904-1981) je eden najpomembnejših avstrijskih slikarjev in lesorezcev 20. stoletja. Motive za ustvarjanje je črpal iz okolja, v katerem je živel. Našel jih je v predmetih in pojavih južnokoroške pokrajine ter v njenih prebivalcih in njihovih življenjskih svetovih. Njegove slike so več kot zgolj odslikava realnega sveta, so tankočutno pesniško in hkrati filozofsko iskanje smisla človekovega bivanja. Galerija Wernerja Berga v Pliberku je bila ustanovljena leta 1968. Za ustanovitev galerije sta se posebej zavzela pokojni konditorski mojster Gottfried Stöckl, ki je vodil galerijo do smrti leta 2005, in pokojni ravnatelj ljudske šole pri Božjem grobu Valentin Vauti. Werner Berg je leta 1969 postal častni občan mesta Pliberk, galerijo od leta 1972 upravlja mestna občina Pliberk, po umetnikovi smrti leta 1981 jo upravlja kot sklad. Galerija Wernerja Berga je odprta od maja do oktobra in vsako leto privabi številne ljubitelje likovne umetnosti iz vse Evrope. Ob stalni razstavi

pripravljajo tudi tematske razstave.

Slike Wernerja Berga so bile že večkrat razstavljene v Sloveniji. Leta 1971 je bila v Galeriji likovnih umetnosti v Slovenj Gradcu velika retrospektivna razstava, leta 1995 pa so v isti galeriji razstavili njegova zgodnja dela. Veit Berg, sin pokojnega umetnika, je leta 2004 za svoja prizadevanja za dobro sožitje med slovensko in nemško narodno skupnostjo na Koroškem prejel Einspielerjevo nagrado.

GALERIE SUDHAUS, BLEIBURG | GALERIJA SUDHAUS, PLIBERK

V prostorih bivše pivovarne Pri Štihu v Pliberku je pred nekaj leti na pobudo umetnika Franza Brandla, ki je pomemben predstavnik koroške avantgarde, nastala galerija Sudhaus, kjer pripravljajo razstave in postavitve v prostoru ter gledališke predstave in branja. Zavzemajo se za dobro sožitje med narodi, tako tudi med slovensko in nemško govorečimi prebivalci v dvojezičnem prostoru.

LITHOPUNKTUR KÄRNTEN, GALERIE FALKE, LOIBACH | LITOPUNKTURA KOROŠKE, GALERIJA FALKE, LIBUČE

Med sodobna kiparska dela nedvomno sodi litopunkturna instalacija v dobro pokrajini in ljudem južne Koroške. Avtor Marko Pogačnik je v letu 1999 v okviru projekta, ki ga je organizirala Galerija Falke iz Libuč pod vodstvom Renate Falke, sodeloval pa je tudi Koroški muzej Ravne na Koroškem, na vitalnoenergetskih točkah južne Koroške postavil kamnite litopunkturne stebre z vklesanimi kozmogrami. Tako so Ravne na Koroškem, Črna na Koroškem, Libuče, Pliberk, Dobrla vas, Velikovec, Grebinj in Šentpavel tudi simbolično povezani kraji in mesta. Eden izmed litopunkturnih stebrov stoji pod gradom Pliberk, drugi pri Galeriji Falke v Libučah. Od leta 1989 je Galerija Falke kraj, kjer so stalno razstavljena dela slikarja iz Westfalije Hermanna Falkeja (1933-1986), hkrati je to bil kraj srečevanja z umetnostjo

ter umetnicami in umetniki različnih zvrsti. Neločljivi sestavni del programa galerije je bila čezmejnost v vseh njenih pomenih.

KUNSTHANDEL MICHAEL KRAUT, BLEIBURG | PLIBERK

Trgovina z umetninami Kunsthandel Michael Kraut, ki se nahaja v Pliberku, ima v prodaji slike iz 19. in 20. stoletja.

FREYUNGSBRUNNEN, BLEIBURG | VODNJAK, PLIBERK

Ob šeststoletnici pliberškega jormaka so na Glavnem trgu v Pliberku postavili vodnjak, ki ga je oblikovala umetnica Kiki Kogelnik iz Pliberka. Vodnjak krasi krilati vol, ki je atribut evangelista Luke in hkrati mestni grb. Vodnjak se imenuje "Freyungsbrunnen" in je kraj, kjer vsako leto štirinajst dni pred pliberškim jormakom postavijo tržno znamenje, "frajungo", kot znak "prostega trga".

KIKI KOGELNIK GERINNE, BLEIBURG | VODNI ŽLEB KIKI KOGELNIK, PLIBERK

Vodni žleb iz belega marmorja, ki povezuje vodnjak in kužno znamenje sv. Rozalije na Glavnem trgu v Pliberku, so uredili po načrtu Kiki Kogelnik. Vodni žleb je 60 metrov dolg in je bil nameščen leta 2005 ob preureditvi pliberškega Glavnega trga.

HOMMAGE Á KIKI, BLEIBURG | ROJSTNA HIŠA KIKI, PLIBERK

Pred rojstno hišo Kiki Kogelnik so pri obnovi Glavnega trga uničili pločnik, katerega je oblikovala umetnica. V spomin nanjo je domači umetnik Franz Brandl pred njeno hišo oblikoval umetnino s trinajstimi krogi. V krogih levo in desno od trte, ki raste ob hiši, so vklesani podaljški korenin: v enem krogu so upodobljene vrtnice za umetnico (Rosen für Kiki), v drugem krogu pa deteljica ter življenjska spirala in ptica kot simboli za njeno življenjsko voljo. Medice v drugem krogu so spomin na velikega prijatelja Gottfrieda Stöckla. Umetnica Kiki Kogelnik, rojena v Pliberku, je najpomembnejša zastopnica avstrijske "pop-art". Živela in ustvarjala je na Koroškem, v New Yorku in na Dunaju. Oblikovala je vodnjak pred Deželno hišo v Celovcu in sooblikovala križev pot v Kamnu.

Občina Pliberk si prizadeva za ustanovitev galerije Kiki Kogelnik, v kateri bodo predstavljali njeno umetniško ustvarjalnost. Kiki Kogelnik je pokopana na pliberškem pokopališču.

SONNENUHR, BLEIBURG-HAUPTPLATZ | SONČNA URA NA PLIBERŠKEM GLAVNEM TRGU

Litina iz aluminija v velikosti 150x150 je po zasnovi Franza Brandla nastala leta 1998. Predstavlja prijazno zver iz veselja ter veliki in mali voz in celino sveta.

HEMMAPILGERWEG: KIRCHENFENSTER, PFARRKIRCHE BLEIBURG | HEMINA ROMARSKA POT: CERKVENA OKNA, ŽUPNIJSKA CERKEV PLIBERK

Sv. Hema kot zaščitnica Koroške je upodobljena na šestih oknih v župnijski cerkvi sv. Petra in Pavla v Pliberku. Okna je oblikoval umetnik Karel Vouk, doma v Rinkolah, ki svoje oblike in forme razvija iz skopih linij ali v enostavnih obrisih, to pa daje njegovim likovnim delom tudi široko odprtost za interpretacijo posameznika.

Na "Heminih oknih" je Karel Vouk z novimi aspekti upodobil življenje svete Heme Krške, ustanoviteljice samostanov in cerkva na Koroškem. Na oknih je upodobljen tudi motiv "ora et labora" ter legenda o pravičnem plačilu. Nova okna imajo jasno in reducirano obliko sporočila, niso barvna, in se zato dobro spajajo z gotsko, baročno in novogotsko notranjo opremo pliberške cerkve.

Pliberk je prva postaja v Avstriji na Hemini romarski poti, ki vodi iz Pilštanja-Podčetrka preko Celja, Velenja in Črne v Krko. Najznamenitejša postaja na tej Hemini romarski poti je Globasnica, kjer je romarski muzej sv. Heme ter cerkev sv. Heme na Hemini gori.

MEDITATIONSPUNKT AM HEMMAPILGERWEG, BLEIBURG, WERNER BERG GALERIE | MEDITACIJSKA TOČKA OB HEMINI ROMARSKI POTI, PLIBERK, GALERIJA WERNERJA BERGA

Na vrtu galerije Wernerja Berga se nahaja meditacijska točka ob Hemini poti. Ob leseni klopi sta v jekleno ploščo vrezana napis "Sv. Hema, prosi za nas" ter motiv prta na glavnem oltarju pri Sveti Hemi v Globasnici.

TÜRKENPLATZERL, BLEIBURG | TURŠKI TRG, PLIBERK

Turški trg obsega del mestnega zidu, ki je ohranjen do danes, podoba Turka pliberškega umetnika Franza Brandla in kozmogram litopunkturnega projekta Marka Pogačnika. Turški portret Franza

Brandla spominja na poslikavo na stari občinski hiši, ki se je izgubila v šestdesetih letih in je predstavljala turškega poveljnika iz časov turških vojn. Kozmogram slovenskega umetnika Marka Pogačnika, ki je nameščen ob mestnem obzidju, je nastal leta 1999 ima centralno vlogo med skupino podobnih kozmogramov v Pliberku.

TRIGON-PYRAMIDE, KREISVERKEHR EINERSDORF | KROŽIŠČE, NONČA VAS

Prometni otoki v sodobnosti postajajo priljubljena mesta za postavitev umetnin. Na krožišču v Nonči vasi so leta 1999 postavili piramido domačina Franza Brandla. Delo, ki izraža minljivost in sposobnost spominjanja, je hkrati simbol sečišča in trizvočja jezikov in kultur na Koroškem, germanske-slovanske-romanske.

BRUNNEN, EINERSDORF | VODNJAK, NONČA VAS

Leta 2004 so po zasnovi domačina Emila Omana vaščani postavili vodnjak pred cerkvijo v Nonči vasi. Vodnjak, ki predstavlja dve glavi povezani s tokom življenja, vsebuje naslednje simbole: na spodnji plošči je znak omega, obrnjen proti pokopališču, kot simbol minljivosti, puščica obrnjena proti jugu predstavlja simbol neskončnosti, krog obrnjen proti severu pa simbol dokončnosti.

Z. Goričkič, leva predstavlja sv. Petra in Pavla z grbom in podnapisom (sign. Franz Brandl), zadnja stran: rdeča kamnita plošča s pozlačenimi vrezanimi liki (Karel Vouk).

PLASTIK, VOLKSSCHULE, RINKENBERG | PLASTIKA, LJUDSKA ŠOLA, VOGRČE

"Das Tier und Wir"/"Živali in mi" se imenuje plastika iz fižolovk na šoli v Vogrčah, ki jo je izdelal domači umetnik Franz Brandl z učenkami in učenci ljudske šole.

BILDSTOCK IN EINERSDORF | ZNAMENJE S POSLIKAVAMI SODOBNIH UMETNIKOV V NONČI VASI

Veliko slopasto znamenje ob glavni cesti v Nonči vasi so ob obnovi poslikali domači umetniki: Freska na čelni strani je kvalitetna kopija italijanske Marije z Jezusom (naslikala jo je Sabina Wuntschek), desno je Kristusov vnebohod (sign.

SKULPTUR *GEMEINSCHAFT*, AICH | SKULPTURA *SKUPNOST*, DOB

Ob dvajseti obletnici odbojbarskega kluba SK Aich/Dob so po zasnovi Emila Omana postavili skulpturo, ki predstavlja enotnost šestih igralcev na igrišču. Pomen skulpture ni vezan samo na šport, temveč predstavlja splošno geslo: *V skupnosti je moč.*

LANDMARK: KULTUR AM FLUSS, AICH | LANDMARK: KULTURA OB REKI, DOB

V sklopu projekta Kultura ob Dravi v programu Evropske unije LEADER+ je ob visečem mostu pri sveti Luciji nastala skulptura iz aluminija po zasnovi umetnika Karla Vouka. Skulptura predstavlja bika kot simbol meje pliberške občine, nasprotja ob reki pa simbolizirajo *lestev, oven in rak.*

Mag. Karla Oder

Od kmetije do kmetije, od šege do šege

Življenje med Peco in Uršljo goro sta v preteklosti določala primarno kmetijstvo in razvoj industrije. Pod njunim vplivom so se izoblikovale skupne značilnosti in posebnosti življenja na podeželju in v mestu. Za občino Prevalje je značilen zgodnji industrijski razvoj in oblikovanje posebne skupine industrijskega delavstva, za občino Pliberk pa večstoletna mestna tradicija in sobivanje dveh narodnostnih skupnosti, slovenske in nemške, kar se odraža v materialni in nematerialni kulturni dediščini.

Tradicionalna arhitektura neurbanega prostora je tesno vezana na kmetijsko dejavnost, ki je odvisna od geografskih razmer Koroške. Dolgo časa je bilo avtarkično in usmerjeno v pridelovanje polikultur, kar je zahtevalo veliko delovne sile, ki je z razvojem industrije dobila nove možnosti zaposlitve. Obdelovanje zemlje v strminah je postajalo nedonosno, cena pridelka pa nekonkurenčna ceni

pridelka nižinskega kmeta, zato so v strmih predelih najprej opustili kulture, ki so zahtevale več dela, npr. mak, oljno repico, lan, grah in bob ter sejali samo žita in okopavine. Še danes je razširjena reja govedu, zlasti krav molznic in telet. Z uveljavljanjem traktorjev v sedemdesetih letih 20. stoletja so postopoma opustili rejo volov in juncev. Moč kmetije je bila odvisna od obsega zemlje in gozdov. V 19. stoletju se je začel spreminjati kmetov položaj, na kar je vplivala tudi možnost dodatnega zaslužka. Samooskrbne kmetije so se v 20. stoletju postopoma preusmerile iz poljedelsko-živinorejskih v gozdarsko-živinorejske kmetije. V zadnjih tridesetih letih so se posamezni kmetje intenzivneje začeli ukvarjati s turizmom, v pravo turistično vas pa se je razvil Šentanel.

Z nastankom državne meje je na razvoj Pliberka in njegove ruralne okolice s prevladujočo kmetijsko

dejavnostjo vplivala izguba industrijskega zaledja. Po drugi svetovni vojni je tu postopoma prevladalo gojenje koruze in krompirja. Opustili so rejo ovac in volov ter povečali rejo mlečnih krav. Po vstopu Avstrije v Evropsko unijo so kmetje začeli opuščati rejo goveje živine in se preusmerili na rejo prašičev. Nastala so združenja kmetov, ki prodajajo biološko pridelane izdelke. Spremembe v gojenju poljščin in reji živali so vplivale tudi na podobo tradicionalne stavbne dediščine, ki je zaradi splošne rabe in vrste materiala hitreje izginjala iz vsakdanjega življenja kot dediščina urbanih naselij. Med raznoliko arhitekturo domačij na Jamnici, Šentanelu, na Dolgi Brdi, na Suhem vrhu, v Kotu in na Lešah še najdemo vse redkejša stavba iz 19. stoletja ali celo starejšega obdobja. Domačija je tukaj sinonim za skupino hiš in gospodarskih poslopij, največkrat postavljenih v gručo. Ob hiši sta imela osrednje mesto skedenj s

hlevom in kašča. Na hribovskih kmetijah, na katerih so se več ukvarjali z živinorejo, so ločeno postavili še ovčji in goveji hlev ter svinjak. Svojevrstno podobo so dajali pokrajini majhni, največkrat zidani mlini ob potoku in tudi žage venecijanke. Razvejana kmetijska dejavnost je narekovala še postavitev *frnače*, sušilnice za sušenje lanu in sadja. Skoraj neopazni pa vendar nadvse pomembni so bili čebelnjaki, kozolci, vodnjaki in vodna korita pa tudi križi in kapele.

Gospodarska moč kmetije se je pogosto kazala v velikosti stavb, njihovi številčnosti in tudi v dekorativnih elementih delov stavb, zlasti hiš in kašč. Kmečke hiše so gradili iz lesa ali zidali iz kamna. Največkrat so postavili pritlične in pribrežne stavbe, delno ali v celoti podklete. Večina je imela stegnjeno in pravokotno obliko s čopasto streho iz *šitlov* ali iz skodel. Tradicionalna kmečka hiša ima značilno tlorisno razporeditev z *lopo*, ki je povezovala vse prostore, *ta več hišo*, sobo s pečjo in bohkovim kotom, *kuhijo* in *štibl*. Iz lope so vodile *štenge* na *jespo* in v klet. Lesene pribrežne hiše je v pritličju in skoraj obvezno tudi v zatrepu krasila rezljana ograja lesenih *gankov*, ki jih pri večini zidanih hiš ne vidimo. Pri slednjih so ponekod ohranili poslikane okrasne elemente na zunanjih stenah. V 70. letih preteklega stoletja je podeželje zajel val obnavljanja starih stavb in gradnja novih.

Najstarejše samostojno stoječe *kašte* so se ohranile iz 18. stoletja in predstavljajo arhaično obliko kmečke arhitekture. Kašče so izjemen tesarski izdelek, praviloma namenjene hrambi žita in pridelkov in kot take predstavljajo zakladnico kmečkega doma. Stavba kvadratnega tlorisa s pritlično in nadstropno celico skoraj obvezno ima medetažno stopnico (mišjo stopnico). Lesene, brunaste stene so dvignjene na kamnite podstavke ali pa je stavba podkletena. Pod streho sega strop zgornje kašče s poševnimi deli sten, napravljenimi iz brun. V vsak prostor vodijo v steno vrezana vrata in do zgornjega prostora stopnice. Zunanjo podobo stavbe praviloma krasi še rezljana ograja *ganka*. Kašče imajo leseno streho, globoke strešne čope in širok napušč. Ponekod je pod njim

postavljena stiskalnica za sadje, *preša*.

Skedenj je leseno gospodarsko poslopje z zidano štaljo ali hlevom in lesenim gornjim delom, največkrat postavljenim v obliko črke T. Po mostu so na *gumno* dovažali seno in žito. Nad most so na ahar jeseni spravili slamo iz v srednjem delu skednja omlatenega žita. Levo ali desno od gumna sta še parna in plevnik. Na peter, pod ostrešje, so spravili seno in otavo. Pod mostom so nekateri uredili svinjake, pod levim ali desnim delom stavbe pa odprt prostor namenili za steljo in vozove. Zunanjo podobo skednjev so v osemdesetih letih 20. stoletja spremenili novozgrajeni silosi okrogle oblike, namenjeni siliranju koruze in trave. Z opuščanjem pridelave žita pa tudi notranjost skednja dobiva novo namembnost. Okolju dajo drugačno podobo tudi novozgrajeni skednji.

Značilen del stavbne dediščine podeželja so še kozolci, največkrat postavljeni kot lese, redki pa so enojni in dvojni kozolci. Dvojni kozolec – toplar predstavlja konstrukcijsko najmlajšo in najbolj izpopolnjeno obliko. Sestavljajo ga nosilni stebri, rante, brana, podporne ročice, strešna konstrukcija in ostrešje. Kot strešno kritino so uporabili skodle. Likovno bogastvo kozolcev je mogoče primerjati z arhitekturo lesenih kašč. Na Poljani je ohranjen eden redkih toplarjev v Mežiški dolini.

Mlini so vse do druge polovice 20. stoletja predstavljali pomembno, na videz neopazno arhitekturo, namenjeno mletju žita. Za postavitev

manjših mlinov so uporabili les, drugi so jih zgradili iz kamna in pokrili s šitlasto streho. Večje mlinске naprave so dobile mesto v zidani stavbi. Poleg ustrezne zaščite mlinских naprav je bil najpomembnejši dovod vode na vodno kolo, ki je vrtelo mlinске kamne. Nekateri so ob mlinских napravah s stopami tudi phali oves, ječmen in ajdo za kašo. Danes je ohranjenih le malo mlinov, med njimi je najiminitnejši ohranjen iz srede 19. stoletja in še danes delujoči Polhov mlin ob Šentanelski reki.

Podobno usodo kot mlini so doživele žage, ki so jih najprej preuredili na električni pogon, pozneje z razvojem lesnopredelovalne industrije pa številne tudi opustili. Pritlični del, kjer so namestili pogonski mehanizem z lesenim vodnim kolesom, je bil kamnit, vrhnji del z gaterjem pa lesen. Večji kmetje so pod isto streho ob žagi namestili še mlin. Skoraj povsem so izginile frnače in drugi pomožni objekti. Za potrebe reje čebel so nekoliko vstran od hiše postavili čebelnjake s panji, med katerimi so izstopali tisti s poslikanimi končnicami. Podobo kmečkemu domu so dala tudi vodna korita in vodni izviri, *štapihi*, ki so stali na kmečkem dvorišču ali v njegovi neposredni bližini.

Življenje na kmetiji je narekoval delovni proces, močno odvisen od letnega časa. Tako so dela in opravila delili na spomladanska, poletna, jesenska in zimska. Zgodaj spomladi so pripravili semena poljščin, jih v mesecih od marca do maja, odvisno od dolžine zime, posejali in vsadili. Večino

poletnega časa so namenili negovanju poljščin – okopavanju in pletvi, tako da so jeseni, če sta bila seme in zemlja dobra in če je vreme dobro služilo, napolnili kašče in kleti. Ob pridelovanju poljščin, reji govedi in drobnice ter gozdarjenju so kmetje namenjali precej pozornosti sadjarstvu in stiskanju mošta. Pijača iz jabolk in hrušk je vse do 70. let 20. stoletja na podeželju veljala za nepogrešljivo. O pomenu te pijače pričajo številne ohranjene lesene preše, pogosto prislonjene ob steno, pod streho kašč ali hiš ter sodi postavljeni v njihovo klet in visoko, moštno ali prešno sadje. Med hruškami so znane koroške moštovke (tudi vinska moštnica), tepke, rjavke in ozimice, med jabolki pa bobovec, jonatan, trdič, ledrovke in lesnike. S pomočjo *Ceste mošta*, ki vodi s Prevalj mimo Šentanela naprej v Strojno, želijo na območju občin Prevalje in Ravne na Koroškem ohraniti moštno tradicijo in z njo povezano kulturno dediščino.

Tudi *Čebelarska pot* je namenjena ohranitvi tradicije čebelarjenja, ki je pred stoletjem in več predstavljalo pomembno dopolnilno dejavnost kmetij. Po drugi svetovni vojni so številni zaradi širjenja bolezni čebel, pršičavosti, morali čebelarjenje opustiti. Sicer pa so gospodarji sami skrbeli za *muhe* in žlajdrali med.

Na kmetijah se je do danes, čeprav zaradi uporabe sodobne mehanizacije in monokulturne pridelave v bistveno manjšem obsegu, ohranila oblika medsebojne pomoči značilna pri večjih opravilih, kot so gnojvoža, košnja, žetev in steleraja, povsem pa je izginila teritev. Skupna značilnost kmečkih delovnih šeg je sodelovanje večjega števila ljudi pri obsežnem opravilu, delovnem procesu, ki mora biti zaključeno v kratkem času. Po zaključenem celodnevem delu je navadno sledil "*likof*" z izdatno večerjo. Ob takih priložnostih so gospodinje pripravile bolj praznična jedila.

Šege življenjskega kroga, ob rojstvu, poroki in smrti so v kmečkem okolju dlje časa ohranile tradicionalne elemente kot v urbanih naseljih, kjer so jih zaradi drugačnega delovnega ritma prilagajali. Med najpomembnejšimi šegami življenjskega kroga so šege ob rojstvu, poroki in smrti. Z dobo odraščanja in s sprejemom pravil

katoliške veroizpovedi so povezane šege ob sprejetju svetih zakramentov: prvega svetega obhajila in birmе. Letni koledar šeg in navad je prav tako v tesni odvisnosti od cerkvenega oziroma verskega koledarja. Tako sta najpomembnejša praznika velika noč in božič, vmes pa so številni zapovedani in nezapovedani prazniki, ki narekujejo ravnanje ljudi. Tako kot državni, občinski in krajevni prazniki, ob katerih praviloma potekajo slovesnosti in proslave z uveljavljenim protokolom.

Margareta Jukič

POVHOV MLIN, DOLGA BRDA

Polhov mlin je zidana stavba s šitlnasto streho in tremi prostori v pritličju, kjer so mlini, mlinarjeva soba in delavnica. Vse je skrbno ohranjeno: kamen, les, šitlji, opremljena je mlinarjeva soba. V največjem prostoru, mlinu, so nameščeni trije mlinski kamni, ki jih poganja vodno kolo. Stope so pritlični objekt, zidan iz kamna z dvokapno streho s čopom, krito s šitlji. V sedemdesetih letih 20. stoletja je bil mlin ovrednoten kot izjemen kulturni

Foto: Tomo Jeseničnik

spomenik, ki danes predstavlja novo kvaliteto v turistični ponudbi Koroške. Mlinarstvo je bilo pred stoletjem in več zelo razširjeno, saj je skoraj vsak kmet mlel žito v lastnem mlinu ob bližnjem potoku. Tudi v Šentanelski reki, kjer je Povhov mlin, jih je mlelo kar nekaj. Povhov mlin je prvič omenjen leta 1845. Kot prvi lastnik je bil takrat zapisan Filip Tomaž. Mlin je redno deloval vse do leta 1950. V njem so mleli za potrebe Povhove družine in okoliških kmetij. K mlinu so speljali sosedovo, Lužnikovo toplico – topel izvir, ki je omogočil mletje tudi pozimi.

Zadnja v Tomaževem rodu je hčerka Marija, ki je z možem Francem Navršnikom in strokovno pomočjo pristojnih javnih zavodov mlin obnovila in uredila manjšo muzejsko zbirko. Mlinar Lipš, ki je vodil župljane na Višarje in kiparil, je izdelal svetega Florjana, ki je varoval preužitarsko hišo. Kopijo kipa so tja postavili ob odprtju obnovljenega mlina leta 2005.

LAHOVNIKOV MLIN, PREVALJE

Lahovnikov mlin s tremi kamni je deloval ob gostilni Lahovnik pri postaji na Prevaljah. V začetku 20. stoletja je bil prvi obrtni mlin na Prevaljah. Poganjala ga je elektrika, ki jo je leta 1910 Franc Lahovnik, lastnik mlina, pripeljal s Poljane na Prevalje.

GOLAKOVA KAŠČA, DOLGA BRDA

Golakova kašča iz leta 1739 je v kletnem delu zidana, v zgornjem dvoetažnem delu pa lesena. Streha je čopasta, dvokapna, krita s šitlji. Pri gradnji so uporabili macesnov les. Kašča je postavljena tako, da je vhod viden s hišnega praga, oddaljenost od ostalih gospodarskih stavb na kmetiji pa ji zagotavlja zaščito pred morebitnim požarom, kar se je še posebej izkazalo pri požaru v 19. stoletju, ko so pogorele vse stavbe razen kašče. Kmetijo je okoli leta 1870 kupil Piko iz Javorja. Kaščo danes še uporabljajo za hranjenje hrane in pijače. Ob njej je tudi preša, zato v kleti, ki je cela v zemlji, nikoli ne manjka mošta. V zgornjem lesenem in zračnem delu je shramba za meso.

Golakova kašča ima ključavnico, ki je ne zna vsak odpreti.

Nekoč sta dva brata ležala na kašči, prepevala jima je tutujka, kar je znak za rojstvo dojenčka. Eden je res pričakoval otroka.

Ker so radi kradli mošt iz kašč, je Maks Piko nastavljal na vrata polno vedro vode, posejal moko po tleh in tako zasačil tatove.

Leta 1944, na pustno sredo, je padla bomba v Šmarjeti v bližini poslopja in poškodovala in razmajala velb na kašči. Pri vhodu v klet je obležala skala, osem moških jo je komaj prestavilo. Še danes obstaja na kmetiji "ponovca" – zajemalka narejena iz bombe, ki je padla v bližino. Naredil jo je Rudi Piko.

KOROŠEVA KAŠČA, JAMNICA

Koroševa kašča je dvocelična lesena nadstropna stavba z zidano kletjo. Vhod vanjo je polkrožno zaključen. Kašča je izdelana zelo natančno in domiselno, kar je vidno iz glavnih, lesenih leg. Te so ročno izklesane, na njih so majhni kvadrati, pobarvani z opečnato rdečo barvo. Medetažna stopnica je lepo okrašena s cikcak vzorcem v črni in rdeči barvi. Pod strešnim napuščem stoji lesena "preša". Kaščo so postavili v 18. stoletju za shrambo skoraj vseh pridelkov. V zgornjem zračnem delu so sušili prekajeno meso, tu so spravili tudi pletenke žganja. Pritlični prostor so namenili hrambi žita, ki so ga nasuli v velike skrinje – *košte*. V spodnjem, kletnem delu, pa so shranjevali *mošt* – sadjevec. Velikost in pomembnost kašč se je odražala tudi v velikosti ključev za zaklepanje kašče. Bili so veliki in shranjeni v hiši na posebnem, bolj skritem mestu. Prenovljena Koroševa kašča še vedno služi svojemu namenu.

ZVÓNIKOVA KAŠČA, JAMNICA

Kašča je grajena iz kamna in lesa. Velika je približno 7 x 6 m. Ob zadnji steni je bila prislonjena preša. Lastniki so jo postavili ob gradnji hiše, kot je pač bila v tistem času navada, saj ni bilo kmetije, ki ne bi poskrbela tudi za primerno hrambo težko in skrbno pridelanih pridelkov. Na kašči je letnica

Foto: Tomo Jeseničnik

1751. Na čelni strani ima gank, od koder vodi v notranjost polkrožno zaključen vhod. Krasijo jo izjemno kvalitetni tesarski detajli. Pod napuščem stoji lesena preša.

Na Slovenskem so se najstarejše samostojno stoječe kašče ohranile iz 17. stoletja in predstavljajo izjemno dediščino kmečke arhitekture. Zvonikovi kašči funkcije skoraj niso spreminjali, vedno je služila shranjevanju žita in pridelkov, pravzaprav je bila in delno tudi še je zakladnica kmečkega doma, saj še služi shranjevanju raznih vrst žita, mesa in mesnih izdelkov ter mošta.

Foto: Tomo Jeseničnik

SEKALOVA KAŠČA, ŠENTANEL

Kaščo je leta 1863 zgradil prapraded sedanjega starejšega gospodarja, tesarski mojster pa je bil Josef Potočnik. Stavba je lesena, dvocelična,

nadstropna, z iz laporja zidano kletjo. Velika je približno 7 x 7 m. Njeno čelno stran krasi gank, dekorativna je tudi medetažna stopnica. Leseni del stavbe je dvignjen nad kamnit zidan del kleti. Do zgornjega prostora je bil dostop po stopnicah in po majhnem ganku. Kašča je brez oken, le v zgornjem delu ima zračne line. Pokrita je bila delno s slamo, delno s šitlji, v novjšem času pa s cementno kritino. Namenili so jo hrambi kmečkih pridelkov, žita, moke, mesa in mošta. Kot izjemen tesarski izdelek je varovana tudi kot spomenik kulturne dediščine.

POPOVA KAŠČA, LEŠE

Kašča stoji na posestvu kmeta Rudija Mesnerja, p. d. Popa, le nekaj metrov stran od hiše in gospodarskega poslopja. Postavljena je v breg. Vhod ima s prednje – južne strani, enako kot hiša. Spodnji kletni prostor je zidan iz kamna, nad kletjo je leseni del v dveh etažah. Kašča je v obliki kvadrata. Vhod v klet je s čelne strani in je polkrožno, v loku oblikovan. Vrata so pravokotna, enokrilna, lesena. Tla v kleti, ki so jo uporabljali za shranjevanje mošta, so iz zbite zemlje. Na levi, zahodni, strani stavbe je od vhoda, pod strešnim napuščem, prislonjena preša. Od preše je mošt tekkel po žlebu v škaf v kleti. Prešo uporabljajo še danes, prav tako v kletnem delu gospodar še vedno hrani mošt. Srednji del kašče je lesen. Tu so v

koštih shranjevali žito: ječmen, rž, oves, pod stropom pa so imeli *palice*, kjer so sušili tudi prekajeno meso. Ta del kašče je brez okna. Iz notranjosti srednjega dela pa vodijo na podstrežje lesene stopnice. Tu so sušili orehe. Na podstrešnem delu sta vidni dve zračni lini. Na čelni (južni) strani in na zahodno stran je v srednjem delu lesen gank z ornamentami. Stopnice v srednji del kašče vodijo z zunanje, zadnje, severne strani. Streha je čopasta dvokapnica in je pokrita s šitlji, del strehe pa z novo pločevinasto kritino.

KOZOLEC, POLJANA

Kozolec na Poljani uvrščamo med toplarje in je eden redkih ohranjenih v dolini Meže. Po drugi svetovni vojni je bil last Kmetijske zadruge Prevalje. V letu 2002 je zelo aktivno Turistično društvo Poljana pod predsedstvom Albina Krajnca dalo pobudo, da dajo kozolcu novo vsebino. Odločili so se, da ga ob straneh zaprejo, mu povečajo uporabnost, in v kozolcu uredijo muzej kmečkega orodja. V vseh letih se je nabralo nekaj deset kosov kmečkega orodja, ki so ga darovali okoliški kmetje in bo ob dokončni ureditvi turistična pridobitev Poljane in Koroške.

Kozolci so tudi na Koroškem značilen del stavbne dediščine podeželja, saj sooblikujejo podobo prostora. Njihova oblika se je razvila pod vplivom srednjeveškega tesarstva in potrebe po sušenju ter

Foto: Tomo Jeseničnik

hranjenju poljedelskih pridelkov. Streha je tisti del stavbe, ki iz lese naredi kozolec, ki mu je tako določeno tudi stalno mesto. Kot strešno kritino so uporabili skodle. Velikost strehe je seveda odvisna od tipa, pri toplarjih pa najdemo široke šotoraste strehe in strehe na čop. V Mežiški, Dravski in Mislinjski dolini so tipološko zastopani predvsem stegnjeni kozolci in toplarji različnih dimenzij, pač glede na potrebe in velikost kmečke posesti.

KMETIJA STROJNIK, PREVALJE

Pritlična lesena in delno s kamnom zidana hiša kmetije Strojnik je ena najstarejših ohranjenih kmečkih hiš na Prevaljah. Vrisana je že v prvem katastru Pfarrrdorf – Farne vasi iz leta 1827. Stanovanjski del stavbe z gospodarskimi poslopji se je raztezal v obliki črke U, okrog domačije sta se bohotala sadovnjak in vrt, imeli so še njive na obeh straneh poznejšega nasipa – šlokna in Nicini. Ob gospodarskem poslopiju je bila gnojna jama. Na dvorišču je stal vodnjak z vodovodom iz lesenih cevi napeljan iz približno 200 metrov oddaljenega izvira zelo hladnega studenca nad Dobrovnikovo domačijo. Od Strojnikove kmetije navzgor proti železniški progi je pot po slabem kolovozu vodila do zaselka Šelárjevo. Na kmetiji so dobro gospodarili, v najboljšem času so imeli do 5 konj za prevoze, nekaj krav za prodajo mleka na domu,

pri njih so kuhali dober črničevc (žganje iz borovnic), sploh so sloveli po naprednem gospodarjenju. V dvoriščnem kotu z nadstreškom so ob prostem času domači in sosedje radi posedeli, vrgli karte ob moštu, na domačiji je bilo tudi kegljišče. Pri igrah so radi stavili za manjše vsote denarja. Zadnji rodovi se s kmetovanjem ne ukvarjajo več, saj so kmetijske površine namenili novogradnjam, ohranjajo pa dragoceno dediščino.

BRUSNIKOVA HIŠA, ŠENTANEL

Leta 1652 so v Šentanelu postavili leseno Brusnikovo kajžo, eno najstarejših še ohranjenih hiš na Koroškem, ki s svojo strodnostjo, šitli, črno kuhinjo in leseno arhitekturo v središču Šentanela spominja na kmečko življenje še pred industrijsko dobo. Danes sameva nenaseljena, zob časa jo je zelo načel, vseeno pa jo še vedno krasijo

rože. V hiši je nekoč prebivalo več rodov številne družine, zadnji njen stanovalec pa je bil čevljar Franc Marin. Ob oknu je imel čevljsko mizo in s sovaščani je rad posloval in modroval kar skozi okno. *Ohranjena je anekdota, kako je med vojno neko noč v hiši skril tri partizane, eden izmed njih je hudo kašljal. Ker pa so se v sosednji gostilni pri Riflu zadrževali Nemci, je Franc skoraj vso noč slonel na oknu in kašljal, da je preglasil kašelj bolnega partizana.*

SEJMIŠČE, PREVALJE

Prostoru pred cerkvijo Device Marije na Jezeru, med stavbo župnišča, gospodarskim poslopijem ter cerkvenim obzidjem, so včasih rekli sejmišče, tako so poimenovali ta prostor tudi drugod. Tu ni bilo sejma v pravem pomenu besede, a je bilo menda ravno tako živahno. Tu so se po maši zbrali verniki in drugi krajani, znanci so se med seboj pozdravili in pogovorili. Ker še pred stoletjem ni bilo takega načina obveščanja in pretoka novic, kot je danes, so za to poskrbeli klicarji, ki so po maši oznanili najvažnejše novice v kraju. Klicar jim je ob nedeljah prebral, *"ven klical"*, razne dogodke in uradna sporočila občine, glavarstva in sodišča, včasih pa tudi druge posvetne novice, običajno še objave rubežev. Prostor je še danes enak, ljudje radi postojijo in poklepetajo. Na obzidju pri vходу v cerkev na Fari pa je obešena oglasna deska, sodobna oblika obveščanja. *Dolgo let je razglasebral postaven mož Žazi. Stopil je na klopco pri župniščni ograji, razgrnil knjigo, v katero je imel vložene liste in zapisane podatke za objavo. Včasih se je rad tudi pošalil. "Ast'n, prosim mavo tiho. Za občino Libuče tuj! V Kotlah sa neka kuha ..." Malo je počakal, da so ljudje vsi potihnili in nadaljeval: "... se apno kuha sa ..." in se muzal. V Kotljah so namreč kmetje vedno kaj godrnjali proti oblastem. Prav svečano je bilo na cvetno nedeljo, ko so fantje ob jutranjem trjančenju prinašali s trakovi okrašene snope in na veliko noč, ko so na vzpetini nad sejmiščem streljali z možnarji.*

Hedvika Gorenšek

HERMONKOVA KAŠČA, LEŠE

Kašča stoji le nekaj metrov stran od kmetije. Grajena je iz kamna in lesa. Kletni del je zidan in je v celoti pod zemljo, srednji del je zunaj zidan, znotraj oblečen z lesom, zgornji pa je lesen. Kašča je pokrita s šitlji, streha je čopasta dvokapnica.

PRAPERJEVA KAŠČA, LEŠE

Kašča stoji le malo stran od hiše Pačnik, p. d. Praper, in sodi med najstarejše še obstoječe stavbe na Lešah. Je kombinirana, spodnji del kašče je iz kamna, oba zgornja pa lesena. Tla v kletnem delu so iz zbite zemlje, kašča nima oken in ne lin, pokrita je s šitlji. V kleti so hranili mošt, vrhnji del pa so uporabljali za shranjevanje suhomesnatih izdelkov in prekajenega mesa.

KRAMOLČEVA SOBA, ŠENTANEL

V Kramolčevi sobi v Šentanelu v poslopju nekdanje šole, sedaj mežnarije, je od leta 2002 muzejska zbirka šentanskega rojaka, prirejevalca koroških ljudskih pesmi Luke Kramolca. Soba služi različnim aktivnostim v kraju in tudi dejavnostim kulturnih društev.

KRAMOLČEVA KAŠČA, ŠENTANEL

Je edina, še obstoječa kašča v središču Šentanela z zanimivo gradnjo iz leta 1857. Ohranjenih imajo več starih predmetov, tudi stiskalnica, preša za mošt, še deluje.

VODNJAK, LEŠE

Edini ohranjeni javni vodnjak na Lešah je na *"Novih bajtah"*. Zgradili so ga leta 1852, da krajanom ni bilo treba tako daleč po vodo, ker javnega vodovoda še ni bilo. Na Lešah je bilo v času rudarjenja še okrog osem javnih vodnjakov.

Margareta Jukič

ZBIRKA ORODIJ IN NOTRANJE OPREME PRI DVORNIKU, ŠENTANEL

Na kmetiji Dvornik v Šentanelu že od konca 90. let preteklega stoletja Damjan Smolak predstavlja obiskovalcem hišno dediščino. Največ predmetov je vsebinsko vezanih na predstavitev delovnega procesa na kmetiji od setve do žetve. V delu skednja so razstavljeni stroji, naprave in orodja, ki večinoma niso več v rabi, v hiši pa so na ogled različni predmeti vsakdanje rabe, od notranje opreme do knjig.

OTROŠKA MAŠKARADA, PREVALJE

Otroška pustna maškarada na Prevaljah je ena redkih tradicionalnih otroških pustnih maškarad v koroškem okolju, ki jo prirejajo vse od leta 1951.

JESENSKA SREČANJA, PREVALJE

V okviru Jesenskih srečanj potekajo na Prevaljah v drugem tednu septembra že od leta 1987 številne zabavne in športne prireditve. Prireditev je poimenoval Janez Mrdavšič, slavist, pisatelj in dolgoletni ravnatelj Koroške osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem.

Mag. Martina Piko-Rustia

VOLKSKUNDLICHES ERBE IN DER STADTGEMEINDE BLEIBURG | ETNOLOŠKA DEDIŠČINA V MESTNI OBČINI PLIBERK

Občina Pliberk je območje, na katerem živita nemška in slovenska narodna skupnost. Etnološka dediščina je regionalna, narodnostne posebnosti etnološke dediščine so izpostavljali predvsem starejši etnologi. Danes bi lahko ugotovili, da etnološko dediščino občine Pliberk zaznamujeta dva različna načina življenja, in sicer način življenja v mestu Pliberk in način življenja v pliberških okoliških vaseh. Način življenja v mestu Pliberk je opisal Bertl Petrei v knjigi *"Der Kokolore"*, v njej med drugim opisuje življenje delavcev na žagi grofa Thurna v Pliberku, pri tem pa poudarja, da so tamkajšnji delavci – med katerimi je bil tudi njegov ded – predstavljali družbeno višji sloj kot kmetje in delavci na podeželju, ki so bili povečini Slovenci. Bertl Petrei je opisal tudi starodavno šego vlačjenja ploha v mestu Pliberk, ki jo je v zadnjih letih oživilo društvo *"Kulturinitiative Bleiburg"*. Prebivalci Pliberka so razvili "meščansko" identiteto, vendar s ponosom tudi ohranjajo šege in navade iz kmečkega okolja, ki so še danes znane v okoliških vaseh. Podrobno sta jih opisala narodopisec dr. Georg Graber in narodopisec dr. Pavle Zablatnik. Najbolj bogata in najbolj opisana dediščina slovenske narodne skupnosti v Pliberku je ljudsko glasbeno izročilo – dokumentira ga dr. Bertelj Logar – ter pesniška in glasbena ustvarjalnost Milke Hartman iz Libuč.

Etnološka dediščina v Pliberku in okolici ni opredeljena, obstajajo pa številne etnološke raziskave, ki opozarjajo na posamezne segmente ohranjene kulturne dediščine.

MATERIELLES KULTURERBE | MATERIALNA KULTURNA DEDIŠČINA

Materialna etnološka dediščina v Pliberku je bogata, vendar do danes še ni opredeljena, tako ne moremo govoriti o spomenikih kulturne dediščine, temveč le o ohranjeni dediščini.

Stavbno dediščino mesta Pliberk zaznamujejo visoke enonadstropne hiše, ki stojijo ena ob drugi, s čimer so meščani izrabili skromen prostor, ki jim je bil v mestu na voljo. Hiše so obrnjene s pročeljem na glavni trg. V pritličju so bili navadno prostori za obrtniško dejavnost (gostilna, krojaštvo, čevljarstvo, lectarstvo, ipd.), nad njimi pa stanovanje za lastnika. Skozi pritličje so hiše imele podhod, ki je bil tako širok, da je lahko skozenj peljala konjska vprega. Še pred nekaj desetletji so imeli meščani tudi kmetije za samooskrbo, hlevi so stali za hišo ob notranjem dvorišču. Opuščanje kmetovanja se je začelo z nakupi avtomobilov in z večjo ponudbo poceni hrane v trgovinah; opustili so tudi vrtove za zelenjavo. Gospodarska poslopja so deloma preuredili v garaže. V hribovskih naseljih na Komlju so se do danes ohranile stare domačije iz začetka do sredine 19. stoletja, za katere je bil značilen spodnji del oz. temelj zidan iz kamna, *pečovja*. Zgornji del je lesen, streha pa krita s škodlami. Starejše kmečke hiše so se delno ohranile tudi v pliberških okoliških vaseh v dolini, kjer so ob starih hišah zgradili nove, gospodarska poslopja pa so še koristili za kmetovanje. Na Komlju in v pliberških okoliških naseljih so ohranjene tudi posamezne lesene kašče ter posamezni enojni in dvojni kozolci.

Starejše kmetije so bile samoskrbovalne, doma so gojili govedo, prašiče, perutnino, obdelovali so pašnike in polja, skrbeli za sadovnjak in vrtove. Pri hiši so zato imeli delovno orodje za obdelovanje polj in pašnikov, za živinorejo, sadjarstvo, gozdarstvo, za hišno obrt (coklarstvo, mizarstvo, pletarstvo, predilstvo ipd.), ponekod so imeli tudi hišni mlin. Večina teh predmetov danes ni več v rabi in predstavlja bogato kulturno dediščino, ki zaenkrat še nima prostora v ustreznem muzeju.

Etnološki predmeti "brez muzeja"

Leta 1993, ob osemstoletnici prve omembe Vogrč (1193), so Vogrjani pripravili nadvse odmevno narodopisno razstavo. Predstavili so okrog tristo različnih predmetov, ki so bili v rabi v kmečkem okolju vsaj še po drugi svetovni vojni, redko pa tudi še v času razstave.

Razstavljeni predmeti so izvirali deloma iz 19. večinoma pa iz prve polovice 20. stoletja. Posamezne predmete ali skupine predmetov za razstavo so prispevale nekatere družine iz Vogrč, ki so jih večinoma hranile iz spoštovanja do hišne dediščine. Zaradi več vzrokov (poljedelske, obrtne in gospodinjske mehanizacije) so predmeti sčasoma izgubili svojo funkcijo. S podstrešij ali z drugih prostorov jih je zvalila na dan želja vaščanov, da bi uredili manjšo razstavo starih predmetov, ki so jih po razstavi spet vrnili lastnikom. Nimamo več evidence, kakšna je njihova nadaljnja usoda.

Razstavo sta si ogledala takratni tajnik Krščanske kulturne zveze, Nužej Tolmajer, in dr. Marija Makarovič, ob obisku pa se je rodila ideja, da bi predmete popisali v knjigi. Predmete v knjigi so popisali domačini v sodelovanju s strokovnjaki: vsak predmet je predstavljen s fotografijo, deloma tudi s tehnično risbo. Čeprav je dandanes tehnika fotografiranja že visoko izpopolnjena, pa bi bilo bržkone dobro izdelati tudi prostoročno risbo za vsak predmet. Vsekakor sta se ob takšni popularizaciji vogrške gmotne kulturne dediščine, ki je bila najprej predstavljena na razstavi, približno po poldrugem letu pa še v knjižnem prispevku, dvignili cena in vrednotenje tovrstne kulturne dediščine. Izginjanje posameznih kulturnih prvin iz vsakdanjega življenja, ki ga je prinesel nagel razvoj podeželja v drugi polovici 20. stoletja, je imela na južnem Koroškem ne le velik vpliv na podobo celotne materialne kulturne dediščine temveč tudi na jezik. Z upadom števila starejših prebivalcev južne Koroške se namreč ne izgublja le poznavanje funkcije in razširjenosti predmetov, temveč tudi narečno izrazoslovje zanje (tako nemiško kot slovensko). S projektom evidentiranja premične

materialne kulturne dediščine v zbirkah zasebnih zbiralcev in v družinskih gospodinjstvih, vzporedno z evidentiranjem izrazoslovja in jezikovnih različic, skuša Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik ohraniti vedenje o predmetih ter z njimi povezano narečno izrazoslovje.

IMMATERIELLES KULTURERBE | DUHOVNA DEDIŠČINA

V Pliberku in okolici so do danes ohranjene šege in navade življenjskega kroga in letnega časa. Med šegami letnega časa so koledovanja (trikraljevske petje v okviru župnije, svečniško koledovanje v Vogrčah, nekoč razširjeno florjevanje je v Pliberku oživil "MGV Petzen"), starodavne velikonočne šege (velikonočni kresovi, streljanje, baklade in velikonočno koledovanje v mestu Pliberk izpričano že med 1840-1850, ki poteka o polnoči med krstnico in velikonočno nedeljo, t.i. štihanje kegljev/Kegelstechen iz Pliberka v Libuče), postavljanje prvomajskega mlaja, kresovanje za Cirila in Metoda, ki ga je oživil Moški pevski zbor Kralj Matjaž iz Libuč, postavljanje tržnega

znamenja frajunge, žeganja, pliberški jormak, miklavževanje, nošenje Marije v adventu in starodavne božične šege.

Med šegami v mestu Pliberk je zanimivo vlačenje ploha ob pustu, ko neporočenim dekletom odrežejo ploha, in sicer kos hloda, v opomin, da naj se poročijo. Vlačenje ploha je bilo razširjeno po mnogih vaseh, vendar je zamrlo. V mestu Pliberk je šego ponovno oživilo društvo Kulturinitiative Bleiburg in jo prireja po starem načinu izvajanja, kar pomeni, da *ploh* prejmejo le neporočena dekleta, *ploh*, hloed pa vleče konj. V Vogrčah je šego oživilo tamkajšnje gasilsko društvo, v Libučah pa Moški pevski zbor Kralj Matjaž, ki si tudi prizadeva za ohranjanje krajevnih šeg in navad, kot je to kresovanje na Peci ob Cirilu in Metodu pri Vietniku in prirejanje Libuškega žeganja. Vlačenje ploha v okoliških vaseh je namenjeno tudi društveni dejavnosti, zato so izvajanje šege delno tudi posodobili. Romanje na tri gore v Pliberku so oživili na podlagi starejših virov in poteka sočasno ob znamenitem koroškem Vierbergelauf, romanju na štiri gore. Romarji se srečajo v romarski cerkvi na Lisni, pot jih vodi preko Lipice do Svete Lucije pri Dobu, dalje do

Svetega Mesta, kjer obhajajo sveto mašo. Preko Komlja prispejo do Božjega groba, kjer je zaključna sveta maša.

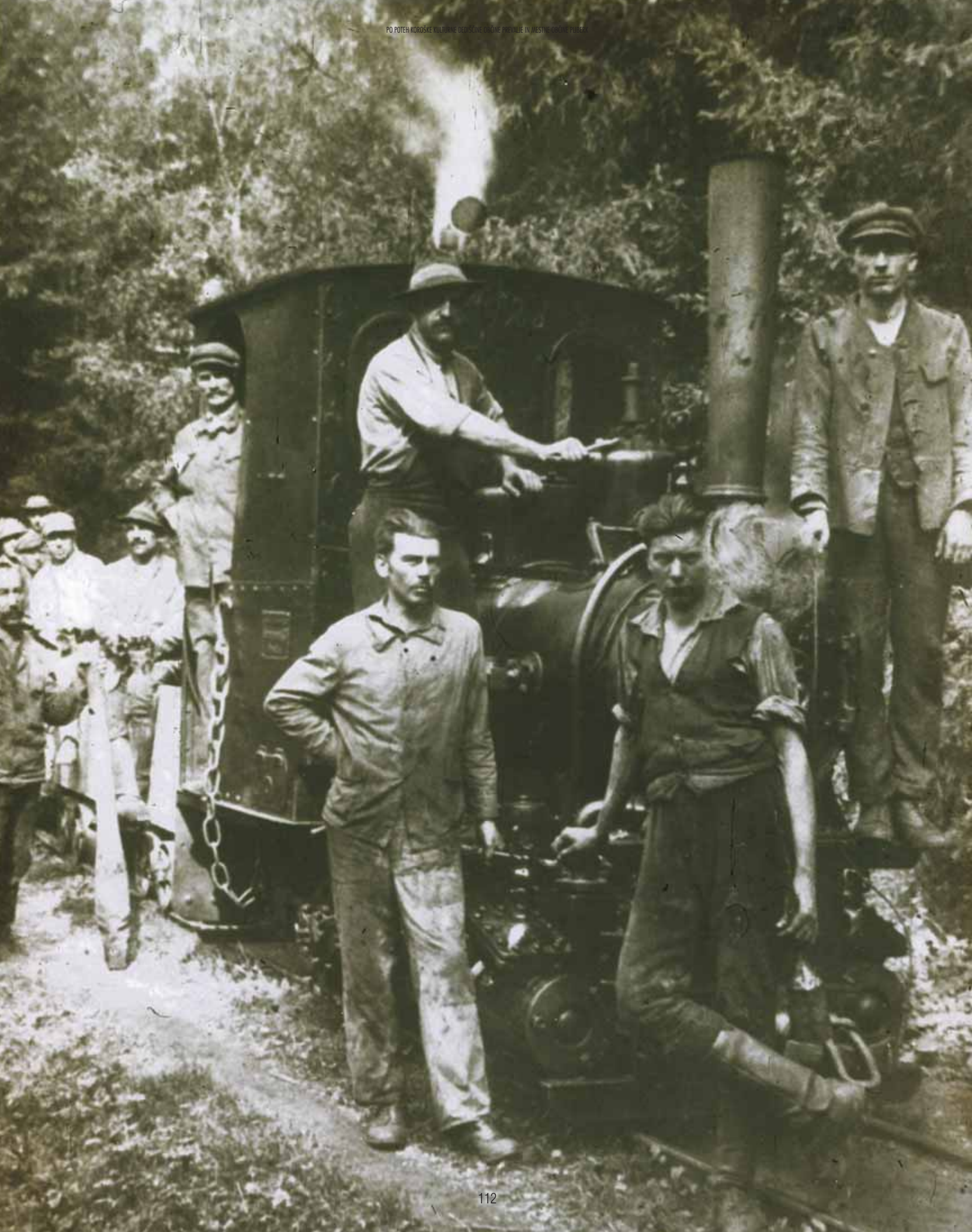
jormaško soboto tržno znamenje prenesejo na sejmski prostor, otvoritveno ceremonijo z različnimi običaji vodi skupina oblečena v historična srednjeveška oblačila – mestni sodnik, vitez v

viteški opremi na konju in štirje nosilci helebard. Pliberški jormak je bil do druge svetovne vojne živinski sejem, potem pa so ponudbo razširili. Počasi so prodajo živine opustili. Pred prvo svetovno vojno so prihajali sem prodajalci živine z ogrskega dela monarhije, dalmatinski krošnjarji – *brateci*, ribniški rešetarji in brusači ter steklarji in kleparji iz Furlanije. Iz Savinjske in Mežiške doline so prignali ovce, ki so jih kupovali predvsem Tirolci. Po letu 1920 je sejem izgubil gospodarsko pomembnost, znova pa je zaživel sredi šestdesetih let. Šeststoletnica sejma v letu 1993 je privabila sto tisoč obiskovalcev, od tega kar dvajset tisoč iz Slovenije. Takrat so prvič oddali dva hektarja sejemskega prostora živinorejcem in se tako spomnili prvotnega pomena sejma. Od leta 1995 se na Glavnem trgu predstavljajo tudi rokodelci. Leta 1998 so se prvič po razpadu monarhije predstavili tudi razstavljalci iz Slovenije in Italije. Z razstavo Alpe Jadran je pliberški jormak postal mednarodni sejem, ki danes predstavlja največje ljudsko slavlje v Podjunu. S pliberškim jormakom se v Pliberku leto začne in konča – že stoletja.

WIESENMARKT | JORMAK

Najpomembnejši družbeni dogodek pa ostaja pliberški jormak, ob katerem so se ohranile zanimive šege. Sejem poteka na travniku izven mestnega obzidja. Leta 1428 so po sporu s tedanjima lastnikoma, Guštanskima, določili letno odškodnino za uporabo travnika. Simbolno plačilo odškodnine v obliki mošnjička iz rdečega žameta, v katerem so začimbe in trije kovanci najmanjše enote veljavnega denarja, preda še danes ob odprtju sejma tržni referent zastopniku cerkve, sedanjemu lastniku travnika. Predaja mošnjička ob jormaku je ena izmed najstarejših pravnih šeg v Evropi. Sejmsko pravico izkazuje sejmsko tržno znamenje, frajunga, ki jo postavijo štirinajst dni pred sejmom na Glavnem trgu. Tržno znamenje je okrašen drog, na katerem je pritrjena roka z mečem, kot simbol moči vojvod, ki so kaznovali osebe, ki niso upoštevale tržnih pravil. Od leta 1994 postavljajo tržno znamenje ob vodnjaku na Glavnem trgu, ki ga je oblikovala Kiki Kogelnik. Na

Mag. Karla Oder

Po cesti in železnici čez mostove

Rudarstvo, železarstvo, gozdarstvo in lesarstvo so sooblikovali urbano podobo prostora in določali življenje v njem. Rudna bogastva Koroške so izkoriščali že v rimskem Noriku, ko so tukaj pridobivali železovo rudo. Tudi svinčeno rudo so pridobivali že zgodaj, o čemer pričajo krajevna imena kot sta Pliberk in Plajberk. V doslej znanih pisnih virih je pridobivanje prvič omenjeno v Pliberku in Črni leta 1170, za območje Pece pa v računski knjigi vojvode Ernesta Železnega leta 1424 in šele iz leta 1665 je ohranjena listina o podeljeni pravici kopanja svinca na Peci.

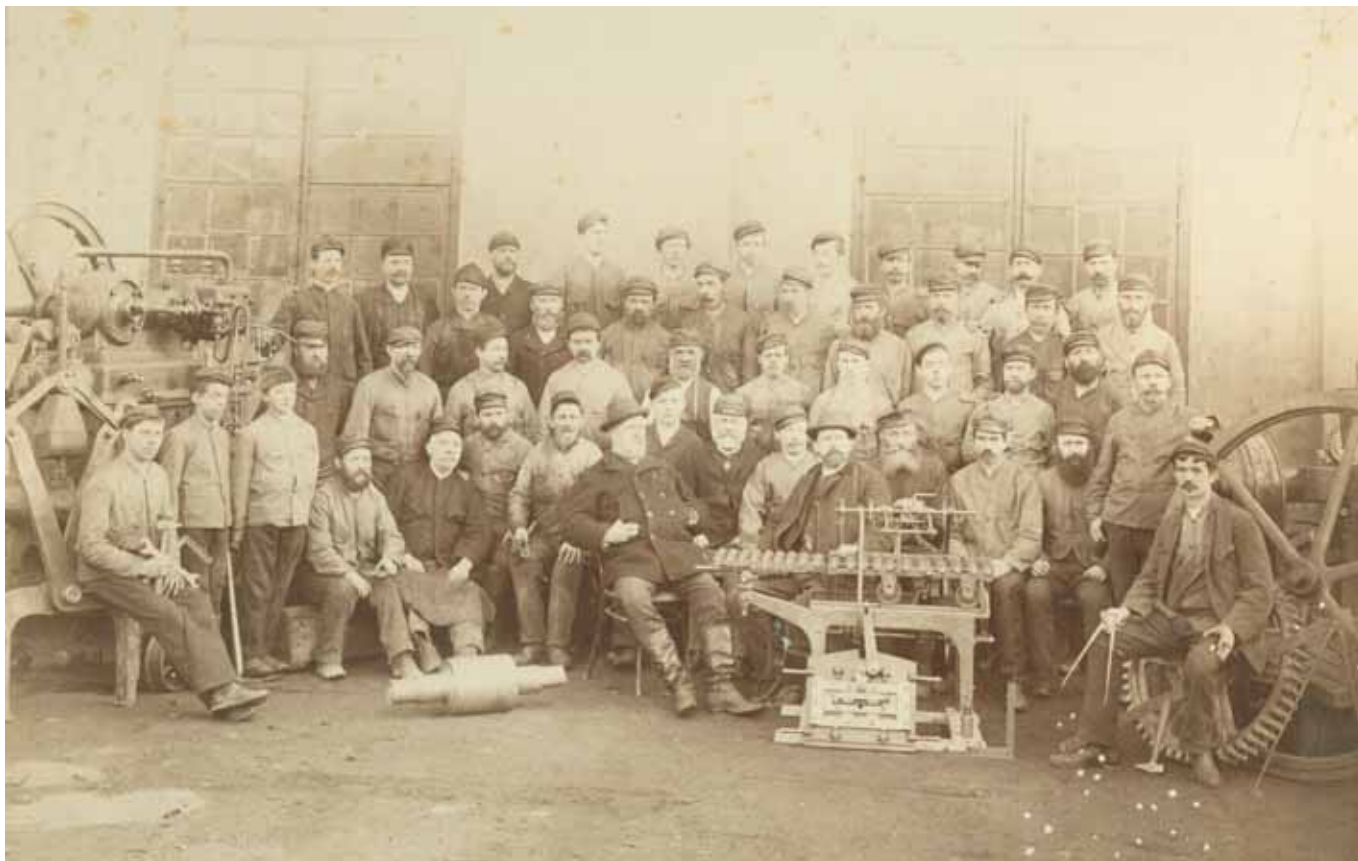
Leta 1809 so rudna nahajališča svinca gornje Koroške priključili k novo nastalim Ilirskim provincam. S tem je iskanje in kopanje rude na Peci postalo pomembnejše. Rudosledne pravice so sčasoma pridobili nekateri posamezniki, med njimi grof Thurn, rodbina Kompoš, družini Žerjav in Rainer, Metnitz in drugi. Tudi krojač in vaški godec Franc Kraut iz Bistrice pri Pliberku je leta

1850 našel svinčeno rudo v okolici Kolše (Kolscha). Zaradi novih najdišč so leta 1855 v Pliberku ustanovili Pliberško rudarsko družbo, ki je kupila še obrate v Črni. Kmalu je družba prešla v roke I. Rainerja, po letu 1870 je lastništvo rudnikov začela pridobivati Plajberška rudarska unija (BBU – Bleiburg Bleiberger Bergwerk – Union), ustanovljena leta 1868, ki je leta 1893 imela v lasti celotno rudarsko posest spodnje Koroške. V začetku 20. stoletja je imela trinajst rudarskih revirjev, v katerih so modernizirali delo z rabo električne energije in druge strojne opreme. Tik pred prvo svetovno vojno so dogradili tudi strojno separacijo v Žerjavu. Začetek prve svetovne vojne je bil usoden za delovanje obratov, saj je podjetje kmalu služilo le še vojaškim interesom. Po novonastali meji je velik del rudarske posesti pripadel Kraljevini SHS. V rudniku Rišberk-Peca, ki je ostal v Avstriji, so obratovanje ukinili konec leta 1930, obrat v Bistrici pa je nehal delovati že

med vojno.

Rudnik svinca in cinka v Mežici je doživel razcvet po prvi svetovni vojni, ko je postal drugi največji izvoznik svinca v Jugoslaviji. V njem je bilo okoli leta 1935 zaposlenih skoraj tisoč knapic in knapov, po vojni je njihovo število še naraslo. Leta 1992 so ukinili kopanje rude in del rovov uredili za turistični ogled.

Na Lešah je v začetku 19. stoletja Blaž Mayer odkril nahajališče rjavega premoga, ki je kmalu postalo osnova enemu največjih premogovnikov, saj je zaposloval okoli devetsto rudarjev in rudniških delavcev, s premogom pa oskrboval najprej prevaljsko, kasneje pa vse do leta 1935 ravenško železarno. Premogovnik je bil povezan z bližnjo železarno, saj je prav nahajališče premoga omogočilo njen razvoj. Tako so Rosthorni in njihovi nasledniki imeli v lasti tudi rudarske pravice, ki so v prvi polovici 19. stoletja obsegale 48 navadnih mer s površino 602.112 kvadratnih

sežnjev ali 2,165 km². Odkrito količino premoga so izmerili na 784.000 ton, celotno zalogo pa ocenili na 4.480.000 ton. Leta 1878 je bilo na tem območju podeljenih 53 navadnih mer in dva osredka s skupno površino 2,455 km².

Prvi znani podatek iz leškega premogovnika o količini izkopanega premoga je iz leta 1842, ko so ga nakopali 14.800 ton, leta 1855 že 50.259 ton. Največjo proizvodnjo so dosegli leta 1882 s 70.000 tonami. V 90. letih je znašala celotna produkcija premoga na Koroškem povprečno 60.000 ton, od katere so na Lešah nakopali nad polovico in sicer 1887. leta 37.821 ton, leta 1892 pa 31.211 ton. Letno storitev rudarja so ocenili na 43 ton. Med prvo svetovno vojno so premogovnik precej izčrpali. Letna proizvodnja je po vojni znašala nad 11.000 ton, največ, 18.833 ton leta 1924, leta 1929 pa samo še 1.500 ton. V 120-letni zgodovini rudnika so izkopali 3.500.000 ton premoga.

Po prvi svetovni vojni je premogovnik obratoval s precejšnjimi težavami. Leta 1930 so ustanovili "Ilirsko rudarsko družbo", da je pridobila in opravljala rudniško posest. Že po dveh letih so družbo likvidirali, nato pa ustanovili (1935) "Rudarsko zajednico", da je povezala mezdne terjatve za delavce zaposlene pri rudniku Leše. V okvir njenega poslovanja je prešla vsa rudniška posest z zgradbami in inventarjem, ki je pripadal podjetju in ga je Rudarska zajednica kmalu razprodala. Z iskanjem premoga so se za potrebe svojih fužin ukvarjali tudi grofje Thurni, ki so leta 1827 s pogodbo prepustili iskanje svinca in se usmerili samo v fužinarstvo ter iskanje premoga, saj so za delovanje fužin potrebovali veliko kuriva. V Mežiici so na Stržovem kopali premog skoraj vse 19. stoletje (1802-1885), na Holmcu pri Prevaljah pa so premogovnik, ki je obratoval skoraj sto let, odprli leta 1858. Od leta 1826 do 50. let 20. stoletja je obratoval premogovnik še v zgornjih Libučah.

Prve kovačije v Mežiški dolini so omenjene v 14. stoletju v bližnjem Guštanjju, prve fužine je v Črni postavil Melhior Puc že leta 1620. Njihovi lastniki so kmalu postali grofje Thurni, ki so v 19. stoletju v fužinah ob reki Meži pri Guštanjju (Ravnah na

Koroškem) uvedli proizvodnjo kvalitetnih jekel. Po drugi svetovni vojni se je tu razvila velika železarna z več kot šest tisoč zaposlenimi, število pa se je po osamosvojitvi Slovenije skoraj prepolovilo.

Na Prevaljah so bratje Rosthorn najprej v 20. letih 19. stoletja zgradili cinkarno, nato pa sredi 30. let začeli s proizvodnjo železniških tirnic in osi. V svoji lasti so imeli še obrate okoli Vojšperka, v letih 1828-1830 so v Frantschach-u postavili drugo pudlovko v Avstriji in v njej z uspehom uporabljali les. Zaradi pomanjkanja kuriva so se hitro preusmerili na leški premog in leta 1835 dogradili železarno z 8 pudlovkami, 4 varilnimi pečmi. Prvi v Evropi so začeli uporabljati rjavi premog v pudlovkah. Direktor Josip Schlegl je v letih 1837 do 1840 prav na Prevaljah izvajal poskuse in končno uspel z uporabo rjavega premoga pri pudlanju in tako vzbudil zanimanje za pomembno tehnološko novost, ki je odločilno vplivala na razvoj premogovništva in jeklarske industrije v Evropi. Železarna je bila moderna tudi po proizvodnem programu, saj so prvi v Evropi, kjer so začeli graditi železniško omrežje, izdelovali tračnice, osi in kolesa za vagoni. Tako so leta 1837 dobavili tračnice za Ferdinandovo ali severno železnico na Češkem. Višek razvoja je tovarna dosegla v 40. in 50. letih. V tem obdobju so njihovi izdelki po kakovosti dosegli evropski vrh. Izumili so vrsto novih naprav, med najpomembnejšimi tudi stopničaste rešetke, na katerih je bilo možno kuriti premogov drobir, kar je pocenilo uporabo tega kuriva. Zaradi teh uspehov je podjetje slovelo daleč po Evropi.

Pudlovko, moderno in takrat najboljšo napravo za pridobivanje železa in jekla, so Angleži uvedli v obratovanje že 1790. leta. Na področje avstrijske države južno od Donave so jo prinesli Rosthorni. Prva pudlovka v Avstriji je začela delati v Vitkovicah na Moravskem, druga v Frantschach, tretja pa na Prevaljah. Potem so na Koroškem postavili pudlovke še v Črni (1838), Lipici (1841), Mislinji (1851), na Ravnah (1853/54), v Podrožici (1854), Reberci (1860) in Podljudelju (1881). V 80. letih 19. stoletja so jih že opuščali.

Že leta 1832 so Rosthorni z dvopetinskim deležem

soustanovili delniško družbo – vojšperško železarsko družbo. Ko je leta 1843 umrl August Rosthorn, je postal lastnik polovice delnic železarne Prevalje koroški železarski podjetnik Dickmann-Secherau. Leta 1869 so se koroške železarne, z njimi tudi Prevalje, združile v veliko Hüttenberško železarsko družbo (Hüttenberger Eisenwerks – Gesellschaft) in se leta 1881 s štajerskimi železarnami povezale v velik avstrijski koncern Alpinske montanske družbe (Österreichisch – Alpine Montangesellschaft).

Skozi vse obdobje so železarno na Prevaljah dograjevali in izpopolnjevali tehnološki proces. V 50. letih so pričeli uvajati parni pogon, v 60. pa so zgradili novo fino valjarno. Leta 1870 so dogradili prvi plavž na koks v alpskih deželah. Bessemerjeva jeklarna je pričela obratovati leta 1877, v njej so imeli tudi topilno peč na plin, ki so jo kurili z žagovino. Leta 1882 so zgradili še en plavž na koks. Poleg delavnice in obratov, ki so bili vezani na glavno proizvodnjo, je železarna imela še druge obrate, med njimi veliko moderno valjarno za ladijsko pločevino in težke nosilce, ki je s proizvodnjo začela leta 1886.

Sredi 19. stoletja je k obratom priključila še opekarno za nepregorno (šamotno) opeko, ključavničarsko, mizarsko in tesarsko delavnico ter večjo mostno tehniko. Takrat je zaposlovala 613 delavcev, med njimi 33 mladoletnih, in 6 mojstrov, v vodstvu pa je delalo 12 uradnikov. Leta 1872 je delalo 650 delavcev, leta 1876 pa 457. Za potrebe delavcev so gradili večstanovanjske hiše, perzonale, med katerimi je najstarejši Pregarthauz iz prve polovice 19. stoletja.

Kljub navedenim posodobitvam se podjetje ni moglo ogniti zlomu železarstva v vzhodnih Alpah, na Koroškem, Kranjskem in južnem Štajerskem leta 1873, ki se je najbolj drastično končal v Mežiški dolini. V času velikih iznajdb, kot sta motor z notranjim izgorevanjem in elektromotor, v železarstvu pa uveljavitev martinovke in izpopolnjevanje plavža na koks, je koroško in avstrijsko železarstvo dobilo močno konkurenco v francoskih, angleških in nemških železarnah, ki so hitro uvajale novo tehnologijo, imele v izobilju

železove rude in črnega premoga ter cenen prevoz po železnih in rekah. Nasploh je prišlo do velikih premikov v industriji in železarstvu. V okviru avstrijskega koncerna Alpinske montanske družbe je železarna Prevalje izmed vseh združenih podjetij imela največje stroške, zato so že v 80. letih prenesli valjanje železa v Donawitz, zmanjšali proizvodnjo tračnic in leta 1885 opustili pudlanje. Osem let kasneje so prenehali izdelovati pločevino, leta 1895 pa so v Donawitz prenesli valjarno, opustili oba plavža ter Bessemerjevo jeklaro. Leta 1899 so opustili vso proizvodnjo, nepremičnine z rudnikom na Lešah je kupil grof Henckel-Donnersmark. Z ukinitvijo železarne je večina delavcev odšla v Donawitz in v druge kraje po Evropi. Prevalje so posledice ukinitve železarne čutile še skoraj pol stoletja.

Za potrebe gospodarstva so v teh krajih že zgodaj zgradili stavbe in naprave za pridobivanje električne energije. Danes je med ohranjenimi samo še stavba nekdanje Hobrove elektrarne iz začetka 20. stoletja. Prvi so dobili elektriko v premogovniku na Lešah (1896), kjer so en parni

stroj uporabljali za pogon dinamo stroja za električno razsvetlavo in ventilatorje. Zgradili so tudi napravo za proizvodnjo električnega toka, ki je imela dva cilindrična kotla s 30 m² kurilne površine, v strojnici pa parni stroj s 16 KM ter električno napravo za enosmerni tok. Tok so prenašali na vzporedno postajo, oddaljeno 672 m. Na reki Meži je dal premogovnik zgraditi (1904) manjšo vodno napravo s turbino, na katero sta bila priključena dva elektro stroja; prvi dinamo za bližnji obrat, drugi pa generator za trifazni tok. Elektriko so prenašali v nad 2 kilometra oddaljeni premogovnik.

V senci velike železarne so delovali obrtni kovači in podkovači. Pred drugo svetovno vojno sta opravljala kovaško obrt Maks Murko, podkovač in orodni kovač ter Ernest Rebernik, podkovač. Potomci slednjega so kovaško delavnico in znanje kovanja ohranili do današnjih dni in tako ohranili ne samo družinsko tradicijo temveč tudi več kot stoletno dediščino hiše, v kateri so kovali vsaj že v 19. stoletju, ko je bila hiša še v lasti grofa Thurna.

V letih pred drugo svetovno vojno je imel svojo

delavnico tudi pilossek Ignac Urbanc, iz katere se je po drugi svetovni vojni razvila Tovarna rezilnega orodja (TRO). Najprej so izdelovali pile večjih dimenzij, nato so pričeli izdelovati orodje za obdelavo lesa (1960), leta 1969 pa je stekla proizvodnja krožnih žag. V 90. letih je obratovalo kot samostojno podjetje s skoraj 400 zaposlenimi. Potrebe rudnikov in železarskih obratov so narekivale razvoj gozdarstva in žagarsva. Njun razcvet je tesno povezan z razvojem lesne industrije v drugi polovici 20. stoletja. V 19. stoletju so žago imeli bolj redki posamezniki, v 20. stoletju pa so se jim pridružile nove. Postavili so jih veliki kmetje, lesni trgovci in industrijalci, kot npr. Thurni.

V bližini današnje Tovarne lepenke (Paloma Sladki Vrh) je že leta 1865 stal obrat za predelavo smrekove skorje. Nekaj let pozneje je ob Plešivčnikovem mostu Peruzzi iz Črne postavil žago, katere lastnik je postal Plešivčnik, za njim pa Lahovnik, ki je konec 19. stoletja tu postavil tovarno bele lesovine. Njegovi dediči so jo v začetku stoletja prodali grofu Thurnu. Ta pa je uvedel proizvodnjo bele lepenke. Po drugi svetovni vojni so tovarno nacionalizirali. Konec 70. let je prišla v okvir podjetja Paloma Sladkogorska Sladki Vrh.

Franc Lahovnik je imel v Mežiški dolini kar štiri žage, eno od teh na Poljani. Kmalu po prvi svetovni vojni je postal delničar Tovarna Lesne industrije delniške družbe "Korotan" (1922-1934), s sedežem na Prevaljah. V njej so bili v glavnem povezani lesni trgovci in drugi obrtniki. Ukvarjali so se s trgovino z lesom na debelo in na drobno ter pridobivanjem surovega in z izdelovanjem obdelanega lesa. Na njihovo pobudo so leta 1922-24 zgradili parno žago, ki so jo po vojni nacionalizirali in razvili v tovarno stavbnega pohištva.

Skozi spodnji del Mežiške doline so zgradili železniško progo sorazmerno pozno. Predlog za izgradnjo proge Celovec-Pliberk-Prevalje-Dravograd-Maribor oziroma Beljak-Maribor so koroški deželni stanovi predlagali že leta 1843, a so zaradi težavnega terena zamisel opustili. Po

izgradnji proge Maribor-Ljubljana je Koroško gospodarstvo ostalo brez ustreznih prometnih povezav, zato so leta 1851 ponovno začeli z aktivnostmi in končno 18. julija 1857 v Celovcu svečano zasadili prvo lopato. Del proge iz Maribora do Vuzenice so odprli novembra 1862, celotno progno pa 31. marca 1863. Med Mariborom in Pliberkom so zgradili tri predore, pri Fari, Prevaljah in Holmcu, večje viadukte pa pri Rušah, Vuhredu, Vuzenici in pri Prevaljah. Proga je imela okrog 300 mostov in prepustov zaradi številnih hudournikov. Že ob otvoritvi so dogradili tudi stavbo železniške postaje na Prevaljah, ki je bila vzor novozgrajenim železniškim postajam v Sloveniji. Nasproti omenjene stavbe so zgradili še eno z rezervoarji vode, iz katerih so polnili parne lokomotive. V hiši so bila tudi stanovanja

namenjena uslužbencem železnice. Manjši zaselek, Šelarjevo pa se je razvil nad Strojnikovo kmetijo. Prevalje so skoraj stoletje veljale za prometno središče tovarnega in potniškega prometa v Mežiški dolini. Tukaj so na železniške vagone tovorili svinec, železniške tirnice in jeklene palice, les iz tukajšnjih gozdov. Rosthorni so za svoje potrebe že sredi 20. let z Leš na Prevalje zgradili cesto, leta 1835 pa so za zmanjšanje prevoznih stroškov po pobočju hriba speljali še konjsko železnico, a so jo kmalu opustili. Drugič so industrijski tir, dolg nekaj več kot 2 km, na Leše dogradili v 70. letih 19. stoletja. Z glavno železniško postajo v Mežiški dolini so z industrijskim tirom povezali še rudnik svinca in cinka v Mežici. Z gradnjo železnice do Žerjava so začeli že med prvo svetovno vojno in jo leta 1921

zaključili.

Med pomembno gospodarsko dejavnost zadnjih dveh stoletij štejemo tudi številne obrtne delavnice kot so krojači, šivilje, peki, mesarji, trgovci, gostilničarji, prevozniki, zidarji in številni drugi, med njimi tudi prevozniki. Na območju Prevalj je danes obrtna cona na "Šloknu", namenjena različnim obrtnim dejavnostim. V mestu pa imajo obrate Tovarna rezalnega orodja Prevent, Paloma, Tovarna pohištva, farmacevtsko podjetje Lek in Koratur – Koroško prevoznništvo in turizem.

Margareta Jukič

ZID IZ ŽLINDRE, PREVALJE

Tristo metrov dolg zid ob poti pod zaselkom Ugasle peči od Spominskega parka proti železniški postaji so iz kvadrov odpadne žindre, ohlajenega odpadka, ki nastane pri taljenju rud v plavžu, zgradili leta 1870. Takrat so v smeri od železniške postaje Prevalje proti Lešam gradili železniško progo z nasipom iz omenjenih kvadrov. Enako je utrjen tudi nasip ob levi strani Meže od mostu čez Mežo ob kovačiji Rebernik do mostu pri papirnici. Od leta 1999 je na obzidju pod Ugaslimi pečmi nameščena skulptura Andreja Grošlja iz tračnic narejenih v Železarni Prevalje. Zid iz žindre predstavlja redko in izjemno ohranjeno dediščino železarske preteklosti Prevalj. Za prevoz premoga z Leš na Prevalje je železarna že v 20. letih zgradila

posebno cesto. Že leta 1835 so po pobočju zgradili tudi konjsko železnico, a so jo kmalu opustili. Aktualna je postala spet po letu 1863, po izgradnji železnice Maribor – Celovec. V teh letih so na Prevaljah zgradili moderno separacijo premoga, ki so jo povezali s Frančiškovim in Barbarinim podkopom ter Marijinim jaškom in položili železniški tir v dolžini 2.600 m, višinsko razliko 133 m so premostili s tremi zavornicami. Leta 1870 so zgradili še železnico do železniške postaje na Prevaljah. Premogovnik je veljal v tistem času za najbolje opremljenega. V jamah je imel 1878. leta 4.260 m železniških tirov za izvažanje, na dnevnu pa 3.854 m, ob tem so imeli v jami še z lesom opremljenih 586 m prog in na dnevnu 223 m. Od glavne železniške postaje v dolini so za prevoz svinca iz Mežice zgradili še ozkotirno železnico do

Mežice-Polene (leta 1918) in jo do leta 1921 podaljšali do Žerjava. Železnico so speljali po desnem robu ceste mimo sedanjega gasilskega doma. Od tu je v levem loku prečkala cesto in se po zmernem vzponu ob robu Dobrovnikove njive mimo Strojnikove domačije pripeljala na rudniško špedicijo zahodno od železniške postaje petdeset metrov nižje od današnje Avtohiše Rifel v Perzonalih, kjer je bila na desni strani ceste postavljena kurilnica (Heizhaus), v katero so čez noč postavljali lokomotive. Tu je bila tudi delavnica za razna popravila s stalnim kovačem oziroma mehanikom. Za hiter prevoz na teren so imeli tudi derezino na motorni pogon za manjša popravila na progih. Po veliki poplavi (leta 1934) so železnico opustili.

Foto: Tomo Jesenčnik

Foto: Tomo Jeseničnik

PREGANTHAUZ, PREVALJE

Prvo večstanovanjsko stavbo za delavce, "Preganthauz", so na Prevaljah zgradili v prvi polovici 19. stoletja za potrebe bivanja železarniških in premogovniških delavcev. Postavili so jo na desnem bregu reke Meže, na skrajnem ravninskem delu Prevalj pod Riflovim vrhom. Stavba z značilno arhitekturo angleških delavskih hiš iz 18. in 19. stoletja ima značilne zunanje ganke, po katerih se pride v stanovanja. Preganthauz je upodobljen na risbi Prevalj z letnico 1840, ki jo je po predlogi narisal Franc Klemen. V zemljiško knjigo, na parcelni številki 49, pod vložkom št. 17 so jo vpisali leta 1859 kot last Železarne Prevalje, 1877 pa je že vrisana tudi na katastrski karti k. o. Prevalje. Hišo so domnevno poimenovali po valjarskem mojstru Josefu Preganthu (1803-1856), ki je tukaj bival z družino. Družinski grob Preganthovih je na opuščnem pokopališču Na Fari.

PERZONALI, PREVALJE

Pet stanovanjskih hiš, v sedanjem zaselku Perzonal, na koncu zahodne strani Prevalj, ki je v prvem katastru Farna vas označen kot Dolge njive, so zgradili sredi 19. stoletja, v času največjega razcveta železarne. Večstanovanjske zidane stavbe postavljene na obrežje reke Meže so namenili družinam železarniških delavcev in leških rudarjev, pozneje so v njih živeli tudi rudarji sosednjih rudnikov. Stanovanja so bila majhna, večinoma s kuhinjo in eno sobo ter s skupnim straniščem na koncu hodnika za celo nadstropje. V kuhinjah so gospodinje že kuhale na štedilnikih – "šparhertih". Za hišami ob Meži so si stanovalci postavili drvarnice, nekateri tudi hleve za prašiče, koze in kokoši. Perzonalske gospodinje so prale v skupnih pralnicah v spodnjih kletnih prostorih

Foto: Tomo Jeseničnik

blokov. Med perzonali in cesto so imeli stanovalci vrtove, neograjene, vendar razdeljene na grede, na katerih je bilo polno fižolovk, da je kraj izgledal kot "posušeni gozd". Danes je podoba perzonalov odraz sodobnosti, vseeno pa ostaja duh stanovanjske dediščine.

Stanovalci, ki so drvarnice postavili preblizu reke, so ob hudi povodnji 30. oktobra 1926 ostali brez vsega imetja. Takrat je bila to najhujša poplava v dolini, "stoletna voda", ki menda vedno pride. Meža je odnašala hlode, drva, izruvana drevesa, pohištvo in razno ropotijo. Od enega izmed perzonalskih blokov je podivjana Meža odtrgala tudi precejšen del vogala skupne pralnice.

ŽELEZNIŠKA POSTAJA, PREVALJE

Prvi vlak je peljal skozi Prevalje iz Maribora v Celovec 31. maja 1863. Istočasno so zgradili tudi stavbo železniške postaje, ki stoji na severnem robu naselja. Zidana, visoko pritlična stavba z močno členjeno fasado je enajst-osna stavba z osrednjim rizalitom ter dvema stolpičema, ki sta še posebej rizalitno poudarjena. Bogato neorenesančna profilacija daje stavbi še dodatno

kvaliteto. Po njenem vzoru so gradili železniške postaje še v drugih krajih Slovenije. Nasproti te stavbe stoji pomožni objekt, v katerem sta dva kovinska rezervoarja za vodo. Vsak rezervoar sprejme 45.000 litrov vode. V nadstropju te stavbe so stanovali železničarski uslužbenci. K pomožnemu objektu sodi tudi majhna lopa, v kateri so se do danes ohranili krušna peč, dimnica in bazen za pralnico.

Foto: Tomo Jeseničnik

Odkopana zemlja je ob gradnji postaje spremenila podobo okolice. Na tem mestu je bil pred tem breg, strmina, ki so jo morali ročno odkopati, da so napravili dovolj veliko ploščad za postajo in vse "ranžirne" tire. Vodovod so napeljali z Brinjeve gore z zajetjem pri kmetu Uncu. Železniška postaja na Prevaljah je postala pomembno prometno središče v Mežiški dolini, kjer so odlagali in tovorili pošiljke, ki so jih prejeli ali pošiljali preko Štajerske in Koroške naprej po Evropi. Da pa bi se ohranilo vsaj nekaj, so zaselek poimenovali Pri postaji.

ŠTOPARJEV MOST, POLJANA

Kamnit most, dolg 150 – 200 m, sloni na štirih nosilnih stebrih, visokih približno 40 metrov, je izjemen tehniški spomenik na Koroškem in eden najlepših železniških viaduktov na Slovenskem. Njegova posebnost je v tem, ker je grajen v ovinek, ki se rahlo vzpenja. Graditi so ga začeli že leta

1857. Januarja so ustanovili delniško družbo, ki je prevzela gradnjo mostu in z deli pričela že v istem letu ter ga dogradili leta 1863. Predsednik družbe je bil pliberški grof Georg Thurn Valsassina. Zaradi zelo razgibanega terena so morali na progi Maribor-Celovec zgraditi večje in manjše viadukte in tunele. Za gradnjo omenjenih objektov in tudi za Štoparjev most so lomili in klesali kamen na Volinjaku nad Lešami. *Z dejstvom, da je po odprtju proge nastalo veliko neurje, ki je na posameznih delih uničilo progo, je verjetno povezana še danes živa anekdota. Gradbenik, ki je zasnoval ta veliki objekt, se je menda tik preden je preko mostu zapeljal prvi vlak, vrgel z vrha mostu v globino. Bal se je namreč, da most ne bo vzdržal, saj se je pogreznil za nekaj centimetrov. Vendar stoji še danes. Tudi med vojno so nanj že namestili razstrelivo, a ga niso razstrelili. Pravijo, da ima most v sebi čarobno moč, saj je v njegovih temeljih zakopanih na ducate trupel.*

REBERNIKOVA KOVAČIJA, PREVALJE

Pritlična zidana stavba s kovaško delavnico in stanovanjskim delom v pritličju je današnja podoba dobila v zadnjem stoletju. Iz leta 1912 ohranjen načrt napeljave električne energije kaže povezanost delavnice z bivalnimi prostori. Na vzhodni strani stavbe je stala lesena šupa. Prvotno je bila delavnica odprta in šele pozneje zagrajena. Leta 1924 je lastnik na vzhodni strani med vhodom in ognjiščem prizidal kad za vodo za kaljenje. Sedanji lastnik pa je namestil moderen ventilator, ohranil je meh, čeprav ga ne uporablja več.

Kovaška delavnica z odprtim ognjiščem ob mostu čez Mežo proti Lešam je tu stala že od leta 1840 dalje. Najpomembnejše kovaško opravilo je bilo podkovanje konj. Konec 19. stoletja je lastnik hiše grof Thurn Valsassina, leta 1914 jo je kupil Florjan Rebernik z Bistrice pri Pliberku. Florjan se je učil kovaške obrti v Säge- und Eisenwerke Herrschaft

Missling in Bauunternehmung Galimberti – Sard. Ohranjena potrdila so iz leta 1900. Na Prevaljah je imel Florjan velik ugled, saj je sodeloval v raznih društvih in Zadrugi rokodelcev.

Tradicijo kovanja so njegovi potomci ohranili do današnjih dni. Od leta 1985 se je Florjanov pravnuk Bernard Rebernik posvetil zgolj umetnemu kovaštvu. Danes je delavnica oziroma hiša kovačije Rebernik skoraj enaka kot nekoč. Bernard hrani 160- in več let stare stroje, med njimi vzmetno kladivo, razno kovaško orodje, kovaški meh, staro odprto ognjišče. Kovačija je pomemben tehniški spomenik vreden ohranitve.

NASEKOVALNI STROJ, PREVALJE

Pred tovarno TRO Prevent na Prevaljah stoji *drajerca* kot pomnik na začetke strojnega nasekovanja pil. Ob njej je plošča z napisom: *Stroj za nasekovanje pil Amendorfer, leto izdelave 1930. Na Prevaljah je stroj obratoval od 2. 4. 1947 do 27. 10. 1981.*

Orodjarstvo se je na Koroškem začelo razvijati že z razvojem železarstva. Pilarstvo se je porodilo v starih fužinah, ki so kot kal pognale ob železarski in rudarski industriji v dolini. Na Prevaljah se je kot samostojna proizvodnja začela leta 1926, ko je mojster Ignac Urbanc ustanovil svojo obrtno

Foto: Tomo Jeseničnik

delavnico, danes Stare sledi 32, in načrtno začel tudi z izobraževanjem mladih za takrat zelo cenjen poklic pilar. Imel je prvi nasekovalni stroj iz leta 1917, drajerco. Vajenec je bil tudi domačin Ivan Fužir, ki je nadaljeval Urbanclovo obrt in strojno ter ročno nasekoval pile. Mojster mu je obljubil nasekovalni stroj, vendar mu je oblast po vojni leta 1947 vse imetje nacionalizirala in z njim vred tudi Ivanu obljubljeno drajerco. Ivan Fužir je edini na Slovenskem, ki je ročno nasekoval pile in prišel v Guinnessovo knjigo rekordov. O piloseku govori tudi kratek film Koroškega kinokluba Prevalje Zadnji nasek, 1980, avtorjev Stanka Ciglerja in Mirka Konečnika.

ŠLOKN, PREVALJE

Šlokn je nasip iz kvadrov odpadne žlindre, raztopine, ki nastane pri taljenju rud v plavžu. Zgradili so ga leta 1870 za potrebe ozkotirne železnice, po kateri so prevažali odpadlo žlindro iz železarne, preko ceste do Meže. Nasip je moral biti izdelan zaradi višinske razlike do železarniške ploščadi, ki je bila višja od doline. Danes je na tem prostoru obrtna cona in jo s ponosom imenujemo Šlokn, v spomin na stare čase železarstva in rudarstva. Dobro ugaske-žlindro so mnogo pozneje še izkopavali za rudnik kot dodatek h gorivu, koksu.

PREMOGOVNIK HOLMEC, HOLMEC

Premogovnik Holmec pri Prevaljah so odprli leta 1858 grofje Thurn Valsassina. Ker pri rudniku ni bilo vode, so sortirali premog ročno na suhi separaciji. Po letu 1935 so tukaj našli zaposlitev leški rudarji iz zaprtega premogovnika. Po drugi svetovni vojni so rudarjenje opustili.

KOVAČIJA PRI RAVNJAKU, KOT

Na veliki kmetiji pri Pavšetovih, p. d. pri Ravnjaku v Kotu pod Uršljo goro so leta 1906 skupaj s hišo postavili kovačijo, kjer so podkovali konje in objajali kolesa. Še danes opravljajo v njej razna popravila, ohranjeno je še staro orodje. Menda so kovačijo postavili tudi zato, da sinu ni bilo treba v vojsko, ker je imel delo doma s kovaštvom tudi za druge kmete.

HOBROVA ELEKTRARNA, POLJANA

Franc Lahovnik se je ukvarjal s trgovanjem lesa in po očetovi smrti je prevzel posestvo, gostilno in upravljanje z gozdovi. Bil je zelo podjeten in s smislom za tehniški razvoj. Po njegovi zaslugi so Prevalje dobile elektriko okoli leta 1910 z bližnje Poljane, kjer je na Meži pri Hobru zgradil hidroelektrarno, sredi Prevalj je postavil transformator in na Fari še enega. Od tam je bil speljan daljnovod tudi v Papirnico in Jeklarno na Ravne. Leta 1914 jo je opremil še z dizelskim motorjem in generatorjem, zgradil štiri transformatorske postaje ter zgradil še daljnovod od Farne vasi do trga Guštanj še z dodatnimi petimi transformatorskimi postajami in ustreznim omrežjem. Elektrarna je delovala do nacionalizacije (1947).

Hedvika Gorenšek

VHOD V ROV FRANCISCUS, LEŠE

Deset metrov dolg rov z vhodom skozi železna vrata z manjšo lino, z dvema tračnicama pred vhodom in na novo sezidano škarpo so obnovili sredi 80. let v sodelovanju Krajevne skupnosti Leše in Delavskega muzeja Ravne na Koroškem. Frančiškov rov je ob poti Prevalje – Leše edini ohranjeni vhod v jamo Leškega premogovnika, kjer so premog izvažali skozi štiri rove, od katerih je bil Evgen dolg 113,76 m, Jožef in Matej 151,68 m ter Barbara 208,56 m. Jamsko vodo so odvajali po posebnem rovu, dolgem 530,88 m. Frančiškov

podkop so začeli odpirati že leta 1849 ob leškem potoku in na dolžini 460 m za zračenje delovišč v podkopu zgradili Frančiškov zračni jašek. Dolžina podkopa do premogovega sloja je znašala 655 m. Premog so v jami izvažali po jamskih tirnicah z vozički po 392 kg, po rovih na plano pa v vozovih z 840 kg do 1008 kg. Iz treh jam so ga v drugi polovici 19. stoletja dvigali tudi na parni pogon. Na prostem so ga vse do uvedbe Müllerjevih plinskih generatorjev sortirali na dve velikosti. Na škarpi ob vходу je spominska plošča z napisom: // *FRANČIŠKOV ROV 1849 / Srce leškega premogovnika / 1816-1938 / V 40 – letih največji premogovnik na Slovenskem / Energetska osnova za nastanek in rast prevaljske železarne / 1835-1899//*. Za urejenost in dostopnost skrbi KD Leše, ki vsako leto ob Jesenskih srečanjih na Prevaljah organizira tudi pohod Po stopinjah leškega rudarja, ki se začne pred rovom Franciscus. Številne predmete iz časa delovanja leškega premogovnika hrani v svoji zbirki domačin Zvonko Topler.

"FRLESCIMER", LEŠE

Enonadstropna zidana hiša, delno v L obliki ima lesen nadstrešek z zvonom. Na vrhu nadstreška sta kazalca, ki sta bila nekoč označena s stranmi neba in sta kazala vreme. V prvo nadstropje vodijo pokrite lesene stopnice. Na J in na S strani sta v višini podstrešja večji, oblikovno zanimivi vdolbini. Tak sistem gradnje so menda uporabljali kot požarni zid, da iskra ne bi mogla preskočiti in je bila stavba varna pred požari. "Frlescimer", pozivalnica, klicalnica so različni nazivi za stavbo, ki stoji v središču Leš in so jo zgradili med prvimi rudniškimi obrati.

Ob 5. uri zjutraj so zvonili z zvonom, ki je na vrhu stavbe in pozivali rudarje, jih budili, klicali k delu. Rudarji so se morali pred odhodi v jame javiti v pritličnem delu "frlescimra". Tu so jih rudarski pazniki "pozivali" po imenu in priimku. Preden so šli na delo, so skupaj poklekli in pomolili pred sliko sv. Barbare. Po končanem delu pa so se morali spet oglasiti v tej stavbi, da so pazniki ugotovili, če so se vrnili vsi, če ni prišlo do kakšne nesreče. V zgornjih prostorih so v času delovanja rudnika stanovali pazniki.

Ko so rudniško lastnino razprodajali, so rudarji sliko sv. Barbare nesli v cerkev sv. Volbenka, kjer je še danes. Spodnje prostore so s prostovoljnimi delom preuredili v dvorano za kulturne prireditve. V njem je leško kulturno društvo uprizorilo številne igre, obiskovalci pa so prihajali iz cele Mežiške doline. V zgornje prostore so preselili šolo, učenci so začeli tu obiskovati pouk v šolskem letu

1937/38, tu je bila šola do leta 1982. Danes sta v pritličnem delu gostilna in trgovina, v nadstropju so stanovanja in knjižnica. Na južni strani je spominska plošča, ki jo je leta 2003 postavilo KD Leše.

Mag. Martina Piko-Rustia

HOCHOFEN IN RUTTACH-SCHMELZ, FEISTRITZ OB BLEIBURG | PLAVŽ, BISTRICA PRI PLIBERKU

V Bistrici pri Pliberku je do danes ohranjen plavž, ki priča o pridobivanju svinca na Peci vse do začetka 20. stoletja. Med lastniki je bil tudi krojač in vaški godec Franc Kraut z Bistrice pri Pliberku, ki je leta 1850 našel svinčeno rudo v okolici Kolše (Kolscha). Zaradi novih najdišč so leta 1855 v Pliberku ustanovili Pliberško rudarsko družbo, ki je kupila tudi obrate v Črni. V letu 1861 je družba prešla v roke I. Rainerja. Leta 1870 je lastništvo rudnikov svinca začela pridobivati Plajberška rudarska unija (BBU), ustanovljena leta 1868, ki je leta 1893 imela v lasti celotno rudarsko posest spodnje Koroške. Po novonastali meji je velik del

rudarske posesti pripadel Kraljevini SHS. V rudniku Rišberk-Peca, ki je ostal v Avstriji, so obratovanje ukinili konec leta 1930, obrat v Bistrici pa je nehal delovati že med vojno.

BAHNHOF, BLEIBURG | ŽELEZNIŠKA POSTAJA, PLIBERK

Na razvoj Podjune je pomembno vplivala izgradnja železnice Celovec – Pliberk – Prevalje – Dravograd – Maribor leta 1863. Ko so julija 1857 v Celovcu slavnostno zasadili prvo lopato za gradnjo železniške proge, je bilo za traso med Celovcem in Dravogradom več alternativ; ena izmed možnih potekov trase je bila proga Grabštanj – Velikovec – Lipica – Labot – Dravograd na levem bregu Drave, vendar so načrt spremenili tudi zaradi pritiska železarskih in premogovniških obratov v Mežiški dolini. Upirali so se tudi velikovski prodajalci, gostilničarji in interesenti za tamkajšnje sejne obredah (Mittwochsmarkt). Razpravljali so tudi o trasi Sinča vas – Zgornje Libuče – Poljana – Prevalje – Dravograd. Staro železniško postajo v Pliberku – danes je to postaja Pliberk-dežela – so dogradili leta 1863, ko je peljal prvi vlak iz Maribora do Celovca. Pliberška postaja je bila takrat edina postaja na celotni progi, ki je imela restavracijo.

Nova postaja Pliberk-mesto je iz leta 1964, ko so dogradili železniško progo v Labotsko dolino.

BRAUEREI SORGENDORF, BLEIBURG | PIVOVARNA, SORGENDORF PRI ŠTIHU

Že leta 1603 je v Sorgendorfu začela delovati ena najstarejših pivovarn na Koroškem. Leta 1629 so jo prejeli baroni (Freiherr) von Stich (odtod ime pri Štihu) in v njej varili pivo do leta 1779. Po več menjavah lastnikov je leta 1867 pivovarna prešla v last grofov Thurn-Valsasina. Na začetku 20. stoletja je pivovarno v najem prevzel obrat Gösser Brauerei AG, leta 1977 pa so jo vključili v koncern Steirerbräu. Kljub dobremu razvoju in modernizaciji obrata so pivovarno leta 1991 zaprli. Danes v opuščenem obratu deluje galerija Sudhaus, ki jo vodi Franz Brandl.

WALZWERK, LIPPITZBACH | VALJARNA, LIPICA PRI RUDI

Leta 1770 je Johann Edler von Cronthal na arealu Michaela Lippitza namestil fužino (Hammerwerk),

ki se je razvila in dobro delovala. Leta 1791 je obrat kupil grof Max Thadäus Egger, pomemben industrijalec, ki ga je Marija Terezija zaradi zaslug za razvoj železarske industrije povzdignila v barona (Freiherr), Jožef II. pa v grofa. Grof Max Thadäus Egger je tu zgradil prvo valjarno v Evropi. Kmalu je

postal največji delodajalec v regiji. Obrat je postal eden izmed najpomembnejših v monarhiji. Največji razcvet je doživel v začetku 19. stoletja. Že sredi stoletja pa je zašel v globoko krizo, tudi zato ker ni bilo mostu čez reko Dravo. Ko so leta 1896 odprli most pri Lipici, je to bilo za železarski obrat v Lipici že prepozno: valjarna je nehala delovati že leta 1894. Do leta 1904 so vodili le še majhno fužino (Hammerwerk).

DRAUBRÜCKE LIPPITZBACH | DRAVSKI MOST PRI LIPICI

V času največjega razcveta valjarne Lipica v 19. stoletju čez Dravo še ni bilo mostu, zato so tovore čez reko in po njej prevažali z brodi in splavi. Že leta 1863 so obstajali načrti za gradnjo lesenega mostu. Po peticiji enajstih domačih občin iz leta 1890 so leta 1896 končno odprli cesto čez most v Lipici.

V bojih leta 1919 so most razstrelili, po letu 1920 so ga obnovili in ga leta 1923 zopet namenili cestnemu prometu. Leta 1939 so ob gradnji elektrarne v Žvabeku morali most pri Lipici dvigniti in še enkrat leta 1958/59. Od leta 1996, ko so ga

sodobno obnovili, je most postal svojevrstna "umetnina" v naravi. Od otvoritve novega mostu pri Lipici v letu 2005 je stari most spomeniško-varstveno zaščiten, novi pa služi cestnemu in kolesarskemu prometu. Novi most je omogočil direktno priključitev Pliberka na južno avtocesto, hkrati pa povezuje tudi avstrijsko koroško regijo s Slovenijo.

JAUNTALBRÜCKE, DRAURAIN-EIS BEI RUDEN | ŽELEZNIŠKI MOST ČEZ DRAVO, BREGE-LED PRI RUDI

Po letu 1899, ko so dogradili še železniško progo Velenje – Wolfsberg, je postal pomembno prometno središče Dravograd. Ko sta po prvi svetovni vojni Dravograd in Mežiška dolina pripadli Kraljevini Jugoslaviji, je bila železniška povezava med Podjuno in Volšperkom / Wolfsberg prekinjena. 17 km dolgo progo so šele leta 1964 zaključili z gradnjo Podjunske železnice in tako Pliberk povezali z Labotsko dolino. Najbolj znamenit del proge je Dravski most / Jauntalbrücke, najvišji železniški most v Avstriji, visok 96 metrov. Most čez Dravo lahko prečkajo tudi pešci. Na starih kartah je še označeno brodarstvo v vasi Brege ob Dravskem mostu. Most je danes znan po atraktivnih skokih z mostu ("Bungy - Jumping").

HÄNGEBRÜCKE, ST. LUZIA | VISEČI MOST, SVETA LUCIJA PRI DOBU

Viseči most čez Bistrico je bil dograjen v okviru čezmejnega projekta Interreg IIIA in je ena najznamenitejših atrakcij na dravski kolesarski (R1) poti od Toblacha (Vzhodna Tirolska) do Maribora, dolga 366 kilometrov. Viseči most se nahaja na šesti etapi med Velikovcem in Labotom in je dolg 140 metrov, razprostira pa se 60 metrov nad reko Bistrico. Dogradili so ga leta 2003 za

namene kolesarske poti. Čez novi viseči most pri Luciji vodi tudi pot romarjev na tri gore, ki na praznik Treh žeblov romajo od Lisne do Božjega groba.

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA PRI NASTAJANJU BESEDIL V MONOGRAFIJI PO POTEH KOROŠKE KULTURNE DEDIŠČINE

ARHEOLOŠKA najdišča Slovenije Ljubljana, 1975.

ARHITEKTURA od moderne do sodobne. Vodnik po arhitekturi 20. stoletja. Ljubljana, 2002.

CORPUS inscriptionum Latinarum III, 11647.

DEUER, W.: Jauntaler Kulturwanderungen. Klagenfurt, 2001.

DOLINŠEK, M.: Tri doline v koroški zgodovini. – V: 720 let Ravne na Koroškem, 1968.

ENCIKLOPEDIJA Slovenije.

FISTER, P.: Arhitektura slovenskih protitirskih taborov. Ljubljana, 1975.

FISTER, P.: Ta hiša je moja, pa vendar moja ni ... Arhitektura Zilje, Roža in Podjune. Celovec, 1989.

GLASER, F.: Christentum zur Ostgotenzeit in Noricum (493-536). Die Kirchen auf dem Hemmberg und das Gräberfeld im Tal. – V: Mitteilungen zur Christlichen Archäologie, št. 10, 2004.

GLASER, F.: Die Ausgrabung der vierten und Entdeckung der 5. Kirche auf dem Hemmberg. – V: Carinthia I, 1992.

GLASER, F.: Eine weitere Doppelkirchenanlage auf dem Hemmberg und die Frage ihrer Interpretation. – V: Carinthia I, 1993.

GLASER, F.: Rimska naselbina Juena in zgodnjekršćanske cerkve na sv. Hemi, (Rimske izkopanine in muzej v občini Globasnica. Vodič z dodatkom o antičnih spomenikih v Podjuni). Celovec, 1989.

GLAWAR, G.: Geschichte Bleiburgs mit Sagenschatz des Kärntner Unterlandes. Bleiburg, 1990. (2. erweiterte Auflage 1991).

GORENŠEK, H.: Srečno! Srečanje rudarjev leškega rudnika. Leše, 1984.

GORENŠEK, H.: Kulturno društvo Leše skozi čas. Leše, 2004.

GORENŠEK, H.: Popotnik, postoj in pogled Leše. – V: Koroški fužinar, 2004, št. 1.

GORNIK, F.: Drobtnice iz življenja Ferdinanda Beleja, rudarja in rudniku premoga na Lešah od 1875-1899. – V: Koroški fužinar, 1986, št. 1.

GOSPODARSTVO in tehniška dediščina Koroške. Katalog ob razstavi Koroškega muzeja Ravne na Koroškem, 2000.

GRABER, G.: Sagen aus Kärnten. Graz, 1944. (Erstauflage 1914).

GRABER, G.: Volksleben in Kärnten. Graz, 1934.

HAINZMANN, M., P. Schubert: Inscriptionum lapidarium Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertum indices. Berolini, 1986.

IVARTNIK, T.: ur.: Pesmi in napavi Hartmanove Milke. Mešani zbori. Celovec, 2002.

IVARTNIK, T.: ur.: Pesmi in napavi Hartmanove Milke – Moški zbori. Celovec, 2002.

IVARTNIK, T.: ur.: Pesmi in napavi Hartmanove Milke – Dekliški in ženski zbori. Celovec, 2004.

JAVORNIK, S.: Likovna dediščina cerkva Mežiške doline. Katalog ob razstavi Koroškega muzeja Ravne na Koroškem, 2002.

JLENKO DJURA, S.: J. VISOČNIK: Rimski kamniti spomeniki današnje slovenske Koroške. – V: Arheološki vestnik, 2006.

JUKIČ, G.: Peto desetletje Prežihove bralne značke. Prevalje, 2003.

KONCILIA, J.: Ljudska šola Vogrče. – V: Makarovič, Marija (ur.): Osem stoletij Vogrč. Celovec, 1995.

KORDEŽ, I.: Doživetja in spomini. Celje, 2003.

KOS, M.: Preselitev sedeža sreza Dravograd s Prevalj v Dravograd. – V: Koroški zbornik IV, 2005.

KOTNIK, F.: Storie I. Koroške narodne pripovedke in pravljice. Prevalje, 1924.

KOTNIK, F.: Storie I., II. Koroške narodne pripovedke in pravljice. Celovec, 1957, 1958.

KRAJEVNI leksikon Dravske banovine. Ljubljana, 1937.

KRAJEVNI leksikon Slovenije. Ljubljana, 1980.

KRIVOGRAD, A.: Železarna Prevalje, 1835-1899. Ravne na Koroškem, 1989.

KRIVOGRAD, A.: Prispevki k zgodovini koroške krajine. Ravne na Koroškem 2004.

KRIŽNAR, N.: Vlačenje ploha v Pilberku in okolici : vizualna analiza. – V: Traditiones 28, 1999.

LEČNIK, L.: Razkroj tradicionalne kulture, njena ohranjenost in inovacije od zadnjih dveh desetletij 19. stoletja na Lešah. Ljubljana, 1981.

LEŠE. Prevalje, 2001.

LOGAR, E.: Vsaka vas ima svoj glas – Ljudske pesmi iz Podjune 1-5. Celovec, 1988, 1990, 1991, 2000.

LOGAR, E.: Vsaka vas ima svoj glas – Ljudske pesmi iz Podjune 8 (Vogrče). Celovec, 1996.

MAKAROVIČ, M.: Etnološke zbirke "brez muzeja". – V: Munda Hirnók, Katarina in Polona Sketelj: Odstira dediščina : etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji : zbornik s treh posvetov. Ljubljana, 2003.

MAKAROVIČ, M., ur.: Tako smo živeli – Življenjepis koroških Slovencev. Celovec, 1993-2004.

MAKAROVIČ, M.: Dovolj je cvetje dalo zrnja – Milka Hartman. Celovec 2004.

MAKAROVIČ, M.: Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjuni. Celovec, 1999.

MAKAROVIČ, M., ur.: Osem stoletij Vogrč. Celovec, 1995.

MEDVED, J.: Mežiška dolina. Socialnogeografski razvoj zadnjih sto let. Ljubljana, 1967.

MÖDERNDORFER, V.: Narodne pripovedke iz Mežiške doline. Prevalje, 1924 (več izdaj v Ljubljani in Celovcu).

MOHORIČ, I.: Industrializacija Mežiške doline. Maribor, 1954.

MOHORIČ, I.: Zgodovina železnic na Slovenskem. Ljubljana 1968.

MORY, O.: Geschichtliche Geschichten aus und über Bleiburg. Eine Wanderung durch die Jahrhunderte einer Unterkärntner Kleinstadt. Bleiburg, 2005.

MORY, O.: Liescha/Leše – 1945 : Stätte des Grauens und des Gedenkens : der Versuch einer Zusammenfassung mit dem Schwerpunkt Verschleppung von Kärntner Zivilpersonen durch Tito-Partisanen im Mai 1945 unter Heranziehung relevant erscheinender Vorgänge aus den Jahren 1914 bis 1945. Bleiburg: Eigenverlag, 2002.

MRDAVŠIČ, Janez: Mežiška dolina. Ravne na Koroškem, 1993.

NA poti skozi čas. Vsakdanja kultura v Libučah in okolici. Bilten etnološke delavnice učencev in dijakov iz Ljubljane in Koroškega. SPZ in Moški pevski zbor Kralj Matjaž, 2002.

NA poti v vas. Pilberk in okolica. Etnološka delavnica v Pilberku. SPZ in Posojilnica Pilberk, 1995.

NA poti v vas. Pilberk in okolica. Etnološka delavnica v Pilberku. SPZ, SPD Edinost in Mešani pevski zbor Podjuna, 1998.

OD PILBERKA do Traberka. Vom Bleiburg bis Dravograd. Katalog ob razstavi čezmejnega projekta Koroškega muzeja Ravne na Koroškem, 2000.

ODER, K.: Leše, leški rudarji in njihove šege in navade. Diplomski naloga. Ljubljana, 1984.

ODER, K.: Občina Ravne na Koroškem. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja-20. stoletje. Ljubljana, 1992.

ODER, K.: Od Farne vasi do Prevalj. V: Sporočilo ugaslega plavža Železarne Prevalje, 1835-1899. Prevalje, 1999.

ODER, K.: Povhov mlin v Šentanelski reki. – V: Koroški fužinar, 2005, št. 2.

ODER, K.: Prelomno uporno stoletje Koroške. Ravne na Koroškem, 2000.

ODER, K.: Ravne na Koroškem. Ljubljana, 1992.

ODKRITJE rimske stavbe v Guštanju. – V: Jutro, 1937.

OSOJNIK, M.: Po Mežiški dolini. Turistični vodnik občine Ravne na Koroškem. Ravne na Koroškem, 1985.

ÖSTERREICHISCHE Kunst-Topographie I: Herzogthum Kärnten, Wien, 1889.

PAHIČ, S.: Najstarejša zgodovina Koroške krajine. – V: 720 let Ravne na Koroškem, Ravne na Koroškem 1968, str. 6-55.

PAHIČ, S.: Rimske ceste na Koroškem, Doneski k pradavnini Podravja. 9. Pokrajinski muzej Maribor, 1991.

PAHIČ, S.: Topografski zapiski 1954-1955, Doneski k pradavnini Podravja. 11. Pokrajinski muzej Maribor, 1998.

PETREI, B.: Der Kokolore. Klagenfurt, 1991.

PIKO, M., ur.: Iz semena pa bo lipa zrastle. Pravlice, storije in basni s Koroške. Serija Glasovi, 14. knjiga. Ljubljana, 1996.

PIKO, M.: Vlačenje ploha v Pilberku in okolici. – V: Traditiones, 1999.

PILGRAM, G., W. BERGER, G. MAURER: Kärnten unten durch. Ein Unikum-Wander-Reise-Lesebuch, Klagenfurt, 1998. (3. Auflage 2001).

PLEŠIVČNIK, D.: Kronika bolnišnic okrog Uršije gore in Pece. Med Peco in Pohorjem 1., 1965.

PO poteh koroške kulturne dediščine / Auf den Wegen des Kärntner Kulturerbes. Projekt Phare čezmejno sodelovanje Slovenija-Avstrija. Sklad za male projekte 2003/Phare Slovenien-Österreich. Prevalje, Pilberk, 2006.

POKOPALIŠČA v Evropi. Zgodovinska dediščina, ki jo je treba spoznati in ohraniti. Vodnik po evropskih pokopališčih. 2004.

POTOČNIK, I.: Pripovedovali so jih mati moja. Slovstveno folklorno gradivo, zbrano od 1956-2001 v OŠ Franja Goloba na Prevaljah. Prevalje, 2001.

RADEŠČEK, R.: Gora svete Uršule. – Povodni mož seli jezero. – V: Slovenske legende. Ljubljana, 1983.

RAVNE na Koroškem. 750 let prve pisne omembe. Ravne na Koroškem, 1998.

REINER, J. Wallschanden bei Guttenstein in Kärnten, Carinthia 71.

SCHRETTTERS, S.: Die Ausgrabungen auf dem Hemmberg 1995. – V: Mitteilungen zur Christlichen Archäologie, 1996, št. 2.

SEREINIG, U. in E. TOMAŽEVIČ: Kríž kraž kralj Matjaž – Otroške pesmi igre in igrače na južnem Koroškem. Celovec, 2003.

SINGER, S.: Kultur – und Kirchengeschichte des Jauntales. Dekanat Bleiburg. Klagenfurt, 1983.

SPOMENIKI in znamenja NOB v Mežiški dolini. Ravne na Koroškem 1990.

SPOROČILO ugaslega plavža : Železarna Prevalje, 1835-1899. Prevalje, 1999.

STOJANOVIČ, R.: Nepozabni maj 1945 na Koroškem. Slovenj Gradec, 2006.

STOJANOVIČ, R.: Prispevki k vprašanju odpeljanih ("odvlečenih") in izginulih oseb na Koroškem maja 1945. – V: Zgodovinski časopis 50, 1996.

SÜDKÄRNTEN. Von Juenna zum Klopeiner See. Klagenfurt, 1988.

SUHODOLČAN, DOLENC, M., M. JUKIČ: Biografski leksikon občine Prevalje, 2005.

SUHODOLČAN, L.: Kašče v Mežiški dolini. Katalog ob razstavi Koroškega muzeja Ravne na Koroškem, 1996.

SUŠNIK, F.: In kaj so ljudje ko lesovi. Koroški zapisi. 1968.

SUŠNIK, J.: Pripoved rimskih nagrobnikov iz Dobje vasi. Prevalje, Celovec, 2001.

SUŠNIK, T.: "Skus shena ragla mi jesti na da ...". Od prvega pisanega pričevanja do današnjega govora na Prevaljah in Ravnah. – V: Koroški fužinar, 1960, št. 4-6.

SUŠNIK, T.: Paberkovanje o Fari ob stoletnici cerkve, 1890-1990. – V: Bodi pozdravljena Devica Marija ... 1890-1990. Prevalje, 1990.

SUŠNIK, T.: ur.: Leše, 2000.

ŠAŠEL Kos, M.: Podoba Prevalj in Raven v antiki. – V: Janko Sušnik: Pripoved rimskih nagrobnikov iz Dobje vasi. Prevalje, Celovec, 2001.

ŠAŠEL, J.: Arheološko – topografske novosti s področja Colatia in Atransa, Arheološki vestnik 5/1, 1954, 154-166.

ŠAŠEL, J.: Arheološko-topografske novosti s področja Colatia in Atransa. – V: Arheološki vestnik, 1954, št. 1.

ŠAŠEL, J.: Zagrad pri Prevaljah. Rimsko grobišče. – V: Kronika, 1953, št. 1.

ŠENTANEL. Kraj in ljudje. Prevalje, 2004.

TRAMPUSCH, T.: Živalska frazeologija v govoru vasi Dob pri Pilberku na avstrijskem Koroškem. – V: Slovenski jezik/Slovene Linguistic Studies 2/1999. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 1999.

TREBA je vedeti. Ob 60-letnici poboja Domnove čete. Ob 25. spominskem pohodu na Komelj. Pilberk-Komelj, 2004.

VAUH, F.: O kaštah, mlinih in žagah. – V: Šentanel. Kraj in ljudje, 2004.

VILHAR, B.: Die sakralen Denkmäler des Dekanats Bleiburg/Sakralna likovna dediščina dekanije Pilberk. Celovec, 2006.

ZABLATNIK, P.: Čar letnih časov. Celovec, 1984.

ZABLATNIK, T.: Od zibelke do groba. Celovec, 1982.

ZADNIKAR, M.: Cerkvena umetnost v prevajski fari. – V: Bodi pozdravljena Devica Marija ... Ob stoletnici nove cerkve, 1890-1990. Prevalje, 1990.

ZAGRAD pri Prevaljah. Rimsko grobišče. – V: Kronika, 1953, št. 1.

ZAKLADI tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov, Ljubljana 1999.

ZBORNİK dr. Pavleta Zablatnika. Uredila Majda Fister. Celovec, 2004.

ZERZER, J.: Po koroških poteh. Celovec, 1997.

ZERZER, J.: Na obeh sončnih straneh Karavank/Auf beiden Sonnenseiten der Karawanken. Klagenfurt/Celovec, 2004.

ŽELE, I.: Iz šole v življenje – Von der Schule ins Leben / Ljudska šola Božji grob – Volksschule Heiligengrab. Celovec, 2001.

www.bleiburg.at

www.burgen-austria.com

www.hemmappilgerweg.com

PROMOCIJA TURIZMA SKOZI TURISTIČNE KMETIJE TURISTIČNE KMETIJE V OBČINI PREVALJE | PROMOTION DES TOURISMUS AUF BAUERNHÖFEN BAUERNHÖFE MIT ANGEBOTEN FÜR TOURISTEN ("TOURISTISCHE BAUERNHÖFE") IN DER GEMEINDE PREVALJE

TURISTIČNA KMETIJA

Antonija Podhovnik, p. d. LIKEB
Belšak 6, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 688

Damjan Smolak, p. d. DVORNIK
Šentanel 24, Prevalje
t: +386 (0)2 82 32 979

Marija Skitek, p. d. KAUH
Dolga Brda 15, Prevalje
t: +386 (0)2 82 32 995

Damjan in Majda KERT, p. d. PERŠAT
Jamnica 13, Prevalje
t: +386 (0)2 82 32 985
g: +386 (0)31 701 503

Anton in Marjana Ploder, p. d. PLODER
Belšak 11, Prevalje
t: +386 (0)2 82 32 895

Franc in Katarina Sonjak
Belšak 8, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 048

Darko Čas, p. d. PEČNIK
Šentanel 29, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 107

Anton Štern, p. d. ŠUŠTAR
Suh Vrh 20, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 891

Vinko in Meta Kajžer, p. d. LUŽNIK
Šentanel 10, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 105

Urška in Rafael Marin, p. d. PEKAV
Šentanel 11, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 404

Kralj Ivan, p. d. LADRA
Leše 83, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 084

Izletniška kmetija POVHOV MLIN
Mojca in Franc Naveršnik
Dolga Brda 19, Prevalje
t: +386 (0)2 82 33 258
g: +386 (0)41 938 478

KOROŠ Pavla Štern
Jamnica 10, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 106

KOLMAN Štefanija Šipek
Šentanel 4, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 400

MIKL Stanko in Ana Marija Kert
Jamnica 11, Prevalje
t: +386 (0)2 82 31 985

DOPOLNILNA DEJAVOST

- predelava in konzerviranje sadja in vrtnin
- peka kruha
- peka potic in peciva

- izdelovanje sadnega soka, mošta in kisa
- izdelovanje pijač iz sadja
- pletenje košaric
- kmečki muzej

- peka kruha
- peka potic in peciva

- izdelovanje sadnega mošta in kisa

- peka kruha
- peka potic in peciva

- peka kruha
- peka potic in peciva

- predelava in konzerviranje sadja in vrtnin
- izdelovanje sadnega mošta in kisa

- predelava in konzerviranje sadja in vrtnin
- izdelovanje sadnega mošta, soka in kisa

- kmetija z nastanitvijo
- izletniška kmetija

- izletniška kmetija

- izletniška kmetija

- izletniška kmetija

- kmečki muzej
- kmetija z nastanitvijo

- izletniška kmetija

- kmetija z nastanitvijo
- izletniška kmetija

- kmetija z nastanitvijo
- izletniška kmetija

- Verarbeitung und Konservierung von Obst und Gemüse
- Hausgemachtes Brot
- Hausgemachte Potitzen und Gebäck

- Herstellung von Säften, Most und Essig
- Herstellung von Fruchtgetränken
- Korbflechtere
- Bäuerliches Museum

- Hausgemachtes Brot
- Hausgemachte Potitzen und Gebäck

- Herstellung von Most und Essig

- Hausgemachtes Brot
- Hausgemachte Potitzen und Gebäck

- Hausgemachtes Brot
- Hausgemachte Potitzen und Gebäck

- Verarbeitung und Konservierung von Obst und Gemüse
- Herstellung von Most und Essig

- Verarbeitung und Konservierung von Obst und Gemüse
- Herstellung von Most, Säften, und Essig

- Bauernhof mit Unterkunft
- Bauernhof mit Ausflugszielen

- Bauernhof mit Ausflugszielen

- Bauernhof mit Ausflugszielen

- Bauernhof mit Ausflugszielen

- Bäuerliches Museum
- Bauernhof mit Unterkunft

- Bauernhof mit Ausflugszielen

- Bauernhof mit Unterkunft
- Bauernhof mit Ausflugszielen

- Bauernhof mit Unterkunft
- Bauernhof mit Ausflugszielen

KOROŠKI POKRAJINSKI MUZEJ, Enota Ravne na Koroškem
Na gradu 2, 2390 Ravne na Koroškem
t / f: +386 (0)2870 64 61
e: koroskimuzej-rk@guest.arnes.si
w: www.koroski-muzej.si
odprtost: od torka do petka od 9. do 16. ure, ob sobotah od 9. do 13. ure.

POVHOV MLIN, ETNOLOŠKI MUZEJ
Ogled po dogovoru Franc in Mojca Naveršnik,
Dolga Brda 19, 2391 Prevalje
t: +386 (0)2 82 33 258
g: +386 (0)41 938 478
w: www.sentanel.si

MUZEJ BRALNE ZNAČKE v Osnovni šoli Franja Goloba
Prevalje, Polje 4 – ogled je mogoč v času pouka
t: +386 (0)2 82 34 500
e: o-fgprevalje.mb@guest.arnes.si
w: www2.arnes.si/1~orgprevaljemb

TURISTIČNO DRUŠTVO ŠENTANEL – Mojca Naveršnik
g: +386 (0)41 938 478
w: www.sentanel.si

KUNDI – kolesarke poti
g: +386 (0)41 866 483
w: www.kundi.org

5. ELEMENT – društvo za aktivno preživljanje prostega časa
w: www.5-element.org

MUZEJ KMEČKEGA ORODJA, KMETIJA DVORNIK
Smolak Damjan, Šentanel 24, 2391 Prevalje
t: +386 (0)2 82 32 979

OBČINA PREVALJE
Trg 2a, 2391 Prevalje
t: +386 (0)2 82 46 100
e: obcina@prevalje.si
w: www.prevalje.si

CARINTIA, turistična agencija
Polje 5, 2391 Prevalje
t: +386 (0)2 82 40 603
w: www.cocarintia.si

PLANINSKO DRUŠTVO PREVALJE
g: +386 (0)41 612 586

TD Poljana
t: +386 (0)2 82 40 680

TD Šentanel
t: +386 (0)2 82 33 258
w: www.sentanel.si

ŽUPNIJSKI URAD PREVALJE
Na Fari 44, 2391 Prevalje
t: +386 (0)2 82 40 220

TURISTIČNE KMETIJE V MESTNI OBČINI PLIBERK | BUSCHENSCHENKEN IN DER STADTGEMEINDE BLEIBURG

TURISTIČNA KMETIJA

Turistična kmetija | Buschenschenke GAJSCHKE
Grablje/Grablach 13, 9150 Pliberk/Bleiburg
t: +43 (0)4235 3617

DOPOLNILNA DEJAVOST

- predelava in prodaja kmečkih produktov
(sir, narezki, kruh), sokov in mošta

- Verarbeitung und Verkauf von bäuerlichen Produkten
(Käse, Aufschnitte, Brot), Fruchtsäften und Most

Turistična kmetija | Buschenschenke
ANDREA Familie/družina Fleiß
Čirkovče 24 pri Božjem grobu | Schilterndorf 24
bei Heiligengrab, 9150 Pliberk/Bleiburg
t: +43 (0)4235 3163

- predelava in prodaja kmečkih produktov
(sir, narezki, kruh), sokov in mošta

- Verarbeitung und Verkauf von bäuerlichen Produkten
(Käse, Aufschnitte, Brot), Fruchtsäften und Most

GALERIJE IN MUZEJI V MESTNI OBČINI PLIBERK | GALERIEN UND MUSEEN IN DER STADTGEMEINDE BLEIBURG

Werner Berg Galerie der Stadt Bleiburg | Galerija Wernerja Berga

Odprta od maja do oktobra: | Geöffnet von Mai bis Oktober:

(ob torkih | dienstags od | von 14. do 17. ure, od srede do nedelje | Mittwoch bis Sonntag od | von 10. do | bis 12. in od | und von 14. do | bis 17. ure | Uhr,
ob ponedeljkih zaprto | montags geschlossen)

Vodstvo po razstavi je možno tudi z "audioguides" z obsežnimi informacijami o razstavi v nemškem, angleškem, slovenskem in italijanskem jeziku. Führungen durch die
Galerie werden in deutscher, englischer, slowenischer und italienischer Sprache angeboten.

10. Oktober-Platz 4, 9150 Bleiburg/Pliberk

t: +43(0)4235 2110 27

f: +43(0)4235 2110 22

w: www.berggalerie.at, www.wernerberg.com

e: bleiburg.galerie@ktn.gde.at

Historisches Museum Bleiburg – Sammlung Glawar | Historični muzej Pliberk – Zbirka Gottfrieda Glawarja

Loibach | Libuče – Mießbergstraße 15, 9150 Bleiburg | Pliberk

Ansicht nach Voranmeldung | ogled po dogovoru:

t: +43(0)4235 44151 ali +43(0)4235 2052

e: putn@utanet.at

Kunsthandel "Michael Kraut" | Trgovina z umetninami "Michael Kraut"

Slike iz 19. in 20. stoletja. | Gemälde aus dem 19. und 20. Jahrhundert.

Postgasse 10, 9150 Bleiburg | Pliberk

t/f: +43(0)4235 2028

g: +43(0)676 348 2427

w: www.kunsthandel-kraut.at

e: info@kunsthandel-kraut.at

Galerie "Sudhaus" | Galerija "Sudhaus"

ehem. Brauerei Sorgendorf | bivša pivovarna "Pri Štihu"

Sorgendorf, 9150 Bleiburg | Pliberk

t: +43(0)4235 3622

w: www.brandl-design.com

e: hutschatten@yahoo.de

Kavarna | Cafe Pazzo

Gostilna | Gasthaus Dom

Gostilna | Gasthaus Schwarzl

Občasne razstave likovnih umetnikov.

Ogled je možen v času gostilniškega obratovanja (med 9. in 23. uro).